

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ – ԳՐԱԿԱՆ – ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԵՐՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԴ. ՏԱՐԻ 1940

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

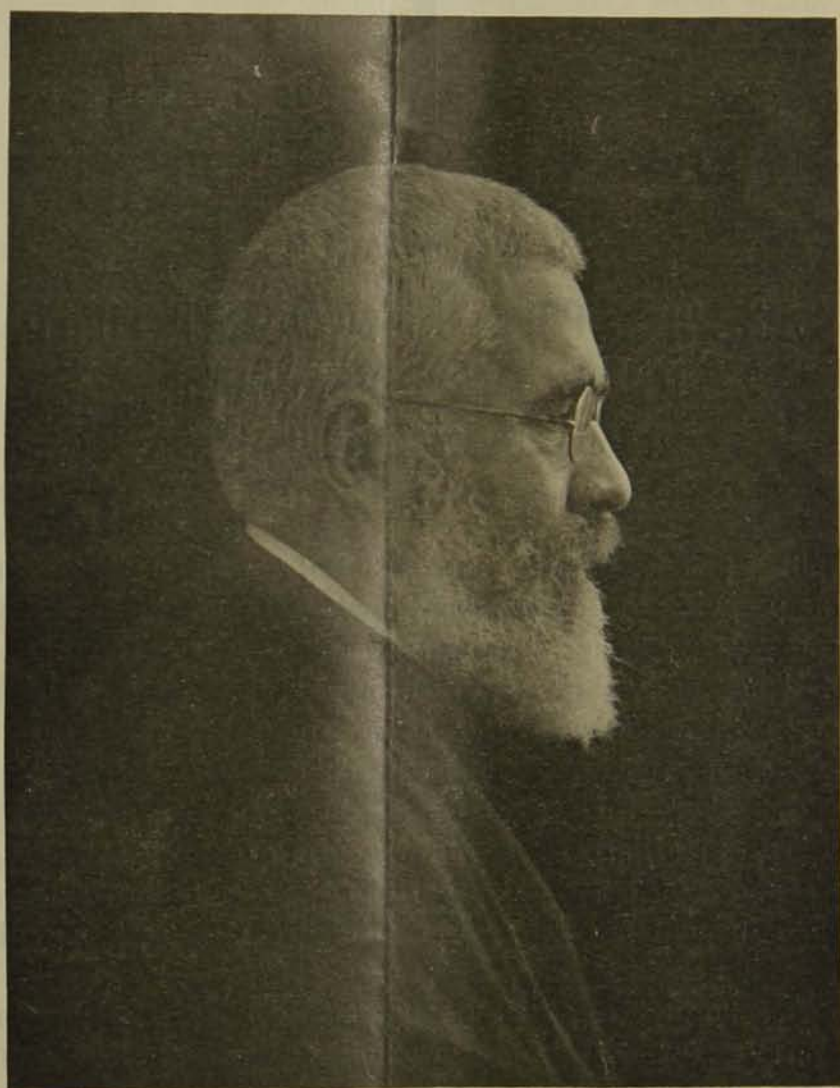
Ս Ի Ո Ն

ԺԴ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1940

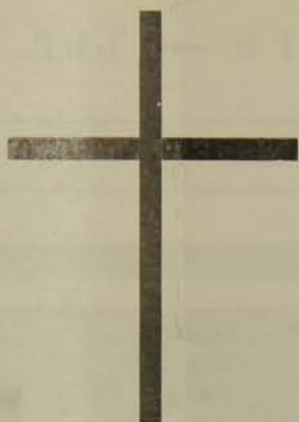
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ-ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 10-11

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ

Տ. Տ. ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԵԼԿԻՈՅ

ՀԱՆԳԻՍՏ
Տ. Տ. ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
1870-1940

Իր ընտրությունն հազիւ չորս ամիսներ վերջ անակնկալ այս մահը, խոր վիճակը պատճառեւ Անթիպատի սգակիր Միաբանության հետ մեկ տեղ՝ ամբողջ Հայության: Այդ վիճակը համակուած է ամենէն աւելի նաեւ Ս. Աթոռոյս Հոգեւոր Պետր՝ որուն հետ աւելի քան կէս դարու սրտակցութեամբ եղբայրացած էր հոգեւին, եւ բովանդակ Միաբանութիւնը՝ որուն երբեմնի անդամներէն մին էր Հանգուցեալը:

Կը վճակցինք Մեծի Տանն Կիլիկիոյ սգաւոր Միաբանության, որ այս կերպ կը զրկուի քաջարթուն եւ ժաշան վերադիտող մը, ու Կիլիկեան բեմի բովանդակ ժողովրդեան՝ որ գիտենք թէ խորապէս վճակուած է անակնկալ այս մահուան սուգով: Բոլորին ու մեզ կը մաղթենք երկնային մխիթարութիւն:

Ամիսներ առաջ, Երանաւնորհ Կաթողիկոսի ընտրութեան առթիւ, այս էջերուն մէջ տուինք կենսագրական հակիրճ գիծերը Հանգուցեալին, եւ պատկերը իր արդիւնաւաս գործունէութեան. իր մահուան այս իմաստաւորութիւնը՝ կ'ուզենք նշել իր տեղն ու դերը մեր պատմութեան վերջի կէս դարու շրջանին:

Նրէ հարկ ըլլայ բառով մը որակել կիսադարեան իր գործունէութիւնը, պէտք է ըսել թէ ամենէն յատկանշական գիծը իր նկարագրին եւ գործունէութեան եղանակին: Իր տեսչական եւ

առաջնորդութեան տարիներուն՝ Երուսաղէմ, Հանրն, Կիպրոս եւ այլուր, եւ մասնաւանդ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Փոխանորդութեան չորս տարիներուն, ժողովրդավար ու շինարար դէմք մը հանդիսացաւ Ան: Եթէ ուշագրաւ չեղաւ իբրեւ խօսքի եւ գրչի մարդ, նման իր ժամանակակից կարգ մը մեծ անուններուն՝ որոնք այդ շնորհով փայլեցան, եւ նոխացուցին մեր մասենագրութիւնը իրենց արժէքաւոր երկասիրութիւններով, սակայն եղաւ անցնող դարու այն գործնամիտ եւ արդիւնաւոր եկեղեցականներէն՝ որոնք այս կերպով բերին իրենց սասարը մեր աւերներուն: Գիրքեր չտուաւ, անոր փոխարէն տուաւ շէնքեր: Նուազ արժէքաւոր չեն մեր եկեղեցական պատմութենէն այն դէմքերը՝ որոնք այս կերպով օգտակար եղան եւ կատարեցին իրենց պարտքը եկեղեցիին եւ ժողովուրդին հանդէպ:

Աւետարակեցին, եւ Գեորգ Գ. Կաթողիկոսներ, Յարութիւն պատրիարք եւ Սեփականոս Եպիսկոպոս Յովակիմեան, յիշելով միայն անցնող դարաւերջանի ջոջ դէմքերը, մեր տոմային կեանքի մէջ կը յատկանշուին գործունէութեան այս երեսով. եւ պատմութիւնը նուազ երախտիով չի յիշեր անոնց անունները:

Տ. Պետրոս Կաթողիկոս եղաւ մին անոնցմէ իր կիսադարեան մը՝ շեռանդ գործունէութեան բոլոր երջաններուն, մասնաւորաբար իր կեանքի վայրէջքին, Անթիլիասի Կաթողիկոսարանը օժտելով հոյակապ եւ անմոռանալի յիշատակարաններով: Առանց իր նախածեռնող ոգիին եւ անխոնջ ջանքերուն, դժուար թէ կարենայինք ունենալ այն՝ ինչ որ ունինք այսօր: Ան կը մեռնի առաւել քան միսիքարուած, առարկայ Սիրիոյ եւ համայն հայութեան երախտագիտութեան. իրաւունք ունի Առաքեալին հետ՝ իր կեանքի վերջալոյսին՝ ըսելու. «Զբարւոք պատերազմն պատերազմեցայ, զընթացսն կատարեցի»:

Տ. Պետրոս Կաթողիկոս կը փակէ իր աչքերը իրեն վստահուած գործը գեղեցիկ արդիւնքի մը հասցնելէ վերջ: Վստահ ենք թէ մահուր ձեռքերով շինուած այդ գործը իր բոլոր երեսներով, պիտի շարունակէ բարգաւան իր ընթացքը, ըլլալու համար այն՝ որուն տեսիլով խանդավառ՝ ջանացին եւ նիւթեցին ինք եւ իր բազմերախտ նախորդները, եւ որուն յոյսով Անթիլիասին կը յառին բոլոր նայուածքները:

Ամէնքս ալ այն հաւասքը ունինք թէ բարձրեալն Աստուած արդարութեան լուսապսակով պիտի վարձատրէ իր ջանքերը, դասելով զինք ի շարս մեր Երանաւորն Հայրապետներուն: Վստահ ենք թէ իր անունն ու յիշատակը, եւ վաստակաբեկ գործունէութեան իր օրինակը ընդ միշտ կենդանի պիտի մնան առաջի աչաց ամէն անոնց՝ որոնք իր սուգը ունին, եւ նուիրուած են ի ծառայութիւն Հայաստանեայց Ա. Եկեղեցւոյ: Հանգի՛ւս իր յոգնասանջ մարմնին, եւ խաղաղութիւն իր բարի հոգւոյն:

Յիշատակն արդարոց օրհնեալ յաւիտեան:

ԽՈՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Ա.

Դպրոցներու վերաբացման այս օրերուն՝ մտահոգիչ պայմաններու հակառակ, մեր մտածումը կը սկսեալ նորէն Սփիւռքի հայ կրթական զործին, այն ամուր իրականութեան՝ որ մեր աւանդութիւնն ու առաքինութիւնը եղաւ միշտ մեր պատմութեան բոլոր ելեէջներուն, և ապահով վկայ, մանաւանդ անցնող դարամիջոցին:

Յրուած դալթաշխարհի բացաստաններուն մէջ, տարբեր ազգութիւններու և մշակոյթներու մաշումին ենթակայ, ուր օտար միջավայրի նիւթական, բարոյական և մշակութային լայն պատեհութիւնները կան, երբ ապրուստի հոգը, գաւազներու ապագան, ապահով կեանքի պահանջքը և մտաւոր հակումներու տենդը անդգալապէս կը ստիպեն ամէն հայ լայնօրէն բանալու ինքզինքը այս օտարացնող ազդեցութիւններուն՝ շատ անգամ ի հեճուկս իր կամքին, մեր միտքը անգամ մըն ալ կանգ կ'առնէ Սփիւռքի հոգեպէս գոյութեան սպառնացող այս վտանգին առջև:

Պատկերը այսօրուան կրթական մեր կեանքին, Սփիւռքի հայաշատ կեդրոններու մէջ, իր միաթարական կողմերու հետ մէկտեղ ունի նոյնպէս իր ոչ զոհացուցիչ երեսները, որոնց պատճառները արտաքին չեն միայն դժբախտաբար:

Ազգային կրթական հարց մը գոյութիւն ունի այսօր Սիւրբիոյ, Պաղեստինի, Եգիպտոսի, Իրաքի, և որոշ Համիդի, Իրանի և Ամերիկայի մէջ, Հնաշուելով Եւրոպան, ուր մեր ճիւղը յանգած է մանկապարտէզներու մուրացածոյ գոյութեան պահպանումին միայն: Վերոյիշեալ շրջաններու կրթական ճակատագրին կ'անդրադառնանք, ամէն անգամ որ հարկ ըլլայ թերութիւն մը արձանագրել, ուրուացող վտանգ մը հեռատեսել, կամ արդէն տեղաւորուած խանգարում մը ակտաճանաչել: Այս երկիրներու ազգային կրթութեան նկարագիրը, վիճակը, զայն խաթարող և իր ուղղութենէն հեռացնող ազդակներն ու պայմանները անձանօթ չեն շատերու. ինչ որ կը վրիպի ուշադրութենէն յաճախ, ատիկա ցեղային զիծերու այն տեղատուութիւնն է, որ իւրաքանչիւր նոր հասնող սերունդ կը պարզէ տակաւ, այն նահանջը զոր մենք ամէն օր կ'ընենք այրող ու տուական տրամութեամբ մեր արժէքներէն: Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ տարբեր չեն պայմանները. այդ երկիրներում սակայն, հայ դպրոցէն աւելի, հայ տունին և եկեղեցիին կը մնայ ստանձնել մեր հոգիին սպասը ընելու փրկարար դերը, ինչպէս ըրին երբեմն մեր պատմութեան մէջ ծանօթ գաղթականութիւններ, որքան ատեն որ ազօտացած չէր անոնց մէջ իրենց ցեղային զիտակցութիւնը: Դիւրին չէ անշուշտ պարտադրուած պայմաններուն չենթարկուիլ, սակայն միւս կողմէ կարելի չէ հայ մնալ առանց զոհողութեան: Անհատներու մասին չէ մեր խօսքը, և սակայն անհատներով կը սկսին բոլոր ձուլումները, և անհատական

կը մնան մինչև որ օր մը դառնան ամբողջական և ընդհանուր, և մենք մեզմէ իւրաքանչիւրիս մէջ կատարուած այս քանդումին հանդիսատեսն ենք յաճախ:

Յարգ մեր ըսածները ընդհանուր տարողութիւն մ'ունէին, բայց հարցը առաւել քան մասնաւոր է մեր մաքին մէջ. կ'ակնարկենք Մերձաւոր Արեւելքի մեր զանգուածներու կրթական պայմաններու հասկացողութեան և դերին:

Բացի Իրանէն և Պոսէն, միւս վայրերում մեր ուսուցումը ենթակայ չէ պետական հակաիշուի, մեր ձեռքն է անոր բարելաւումը, զայն հոգեղէն և ապրեցնող դրութիւն մը ընելու կարելիութիւնը, որ գերագոյն կտակը եղաւ միշտ այս ժողովուրդին իր ինքնութիւնը տնականացնելու դարաւոր ճիգերով: Անցնող դարու ժառանգութիւնը չէ միայն այս իրողութիւնը. Ե. դարէն սկսեալ սիրելի աւանդութիւն մըն է ան ալլա մեզի, անշուշտ արտայայտուած դարէ դար ժամանակին մեծ ձեւերովը, ընդհանրապէս վանական պատկառելի հաստատութիւններով, ուր հոգևոր կեանքը ամբօրէն կը մնայ շաղկապուած այդ օրերու կարելի իմացական կեանքին: Մեր վանքերը մեր մտածումին վառարանները եղան: Այսօր ինչ որ զոյութիւն ունի իբր ճիգ այդ ուղղութեամբ, դժբախտաբար զուրկ է այն էական խտութենէն և տարողութենէն, որոնք իմացական շարժումը կեանքի կը վերածեն: Այսօրուան մեր ըրածը իր խորքին մէջ տեսակ մը իմացական պերճանք է քան թէ կենսական անհրաժեշտութիւն մը:

Պէտք կ'այ մանրամասն վերլուծման ենթարկելու արդիւնքն ու արժէքը այն կրթութեան որ կը ջամբուի մեր մատաղ սերունդին: Ամէնքս ալ զիտենք թէ ինչ կ'արժէ ան: Մեր նախակրթարանները հակառակ իրենց համար եղած զոհողութիւններուն, քիչ անգամ կրցան ըլլալ այն՝ որուն մտածումով խանդավառ կ'ուզէ մնալ մեր հոգին, բարելական այս հեռաւոր ջուրերուն մօտ, մեզի պարտադրուած պանդխտութեանը մէջ: Իրողութիւն է որ Սփիւռքի մեր նախակրթութիւնը հազիւ թէ կը ծառայէ իր նպատակին, որ ամէն բանէ առաջ հաւատարիմ մնալն է հայ հոգիին, և շարունակելու անոր սպասը սերունդէ սերունդ:

Պատճառներ. ծանօթ են անոնք ու շատ յեղյեղուած. եթէ երբեք հոս անոնց կ'անդրադառնանք անցողաբար, ատիկա ճշգելու համար է տարանջատ պատկերը մեր հոգիին՝ նաև կրթական գետնին վրայ:

Տնտեսականը անշուշտ առաջին կարգի ազդակ մըն է այդ վիճակի ստեղծումին, բայց կ'արժէ հարցնել թէ ո՞րն է այն շրջանը, ուր մեր ժողովուրդը աւելի նպաստաւորուած ըլլայ տնտեսապէս. ամբողջ ժ. դարու ընթացքին մեր դպրոցները իրենց սնունդը ճարած են մեր Եկեղեցիներու լուամաներէն, ուրիշ խօսքով մեր ժողովուրդի սրտին կաթիլներէն: Հայ գրին ու գրքին պաշտամունքը ամենէն մաքուր հրայրքներէն մին մնաց միշտ մեր հոգիին: Ի՛նչպէս բացատրել սակայն ընթացքը անոնց՝ որոնք օտար վարժարաններու դուռներ ափ կ'առնեն այսօր: Մեր ամենէն սրտառուչ առաքինութիւնները, որոնցմով բան մը արժած ենք, և կը հաւատանք թէ կ'արժենք տակաւին, կ'անտեսուին այս կերպ: Օտար կրթութեան նեղ, օգտապաշտ և արդիամիտ հմայքը հեռի կը պահէ մեր երիտասարդութեան ծաղիկը՝ հայ կեանքէն ու բարքերէն, մղելով զանոնք մեզի համար աղիտաբեր զոհացումներու: Մեր ցեղային նկարազրի զխաւոր և զոյգ ձուլարանները կազմեր են Մայրենի Եկեղեցին և Դպրոցը, անոնց համեստ, պարզ

բայց սրտին խօսող պատերէն ներս հայ հոգիները լեցուներ են մշտաժամ մեր պատերուն պաշտելութեամբը: Մեր եկեղեցին, այսպէս ըսելու համար, հիւսեր է կենդանի ու բազմերանգ կտաւը մեր ներքին անձնաւորութեան: Մեր դպրոցը կեանքի վերածեր է մեր պատմութեան անմահ ներշնչումները մեզմէ ներս: Այսօրուան պայմանները այդ երկու կենսատու ուժերուն վրայ ամենօրեայ իրենց զրոհովը, շատ բան կործանած են այդ ամուր կռուաններէն: Ոչ միայն հայ ուսուցումը նահանջի մէջ է, այլ և հայ դպրոցը տակաւ կ'ընկրկի:

Տնտեսականէն դուրս դեր մը ունին նոյնպէս զանազան ազգակներ՝ այս նահանջը կերպաւորող, անոնցմէ մէկն է հայ ուսուցչութիւնը: Շատ զրուած և խօսուած է այս մասին, և սակայն կարելի չէ եղած թերացումը դարմանել: Ուսուցչութիւնը ասպարէզ մը չէ տակաւին մեր մէջ դժբախտաբար, այս դարու սկիզբը ընթացիկ մտածում էր այդ ասպարէզը նկատել իբր ապաստանարան կեանքի ուրիշ մարզերու վրայ ձախողութեամբ, պատկերը կրնանք ըսել որ չէ փոխուած նաև այսօր: Հաղուադիւտ բացառութիւններէն զատ՝ հայ ուսուցչութիւնը անբաւարար կը մնայ իր կոչումին:

Այս տխուր երևոյթը կ'ամբողջանայ կարևոր ուրիշ իրողութեամբ. արտասահմանի մեր նախալրթութիւնը նման և միակ ծրագրով մը կազմակերպուած չէ, և մանաւանդ այդ ծրագիրը պատրաստուած չէ ժամանակի բերումներուն և մեր հոգիի երեսներուն համաձայն, հաւատարիմ ա՛յն արժէքներուն՝ որուն համար հայ անհատը և հայ ժողովուրդը դարերէ իվեր կը մղեն իրենց պայքարը: Իսկ երբ այս անփառունակ վիճակին վրայ կ'աւելնան նաև կուսակցական միջամտութիւններ, այն ատեն մենք կ'ունենանք մեզի արժանի այսօրուան մեր ունեցածը:

Յստակ է եղականցութիւնը, արտասահմանի մեր կրթական զործը ամուր հիմերու վրայ դրուած չէ, ատով վտանգի մէջ է մեր լեզուն, մեր մշակոյթը, և անոնցմով պայմանաւորուած մեր ցեղային արժէքները: Այդ պայմաններէն ոմանց բարեխառումը վեր կը մնայ մեր հասողութենէն, մեզմով փրկուելիք արդիւնքին կ'ուզենք անդրադառնալ:

Պէտք է խոստովանիլ թէ հայ դպրոցը իրեն յատուկ կրթական դրութիւն մը չէ կրցած ստեղծել սկիզբէն իվեր, և քննարկել միշտ հետևողական: Ե. դաւէն սկսեալ մինչև Կիլիկեան շրջանը, ի մտի ունեցած է յունական և լատինական կրթական դրութիւններ, և տակաւին այսօր կը հետևինք եւրոպականին: Չունինք մեզի յատուկ ամբողջական ծրագիր մը, պատերազմէն շատ առաջ, Սահմանադրութեան օրերուն, հայ դպրոցի ամենէն բարգաւաճ շրջանին իսկ, երբ միայն Կ. Պոլսոյ մէջ յիսուն հայ վարժարաններ կային, չիրագործուեցաւ հայ հոգիի յատուկ կրթական ծրագրի մը մտապատկերը, որուն մէջ կարենային զոհացուիլ ժամանակին ու հայ հոգիին պահանջները: Այսօր առաւել քան անհրաժեշտութիւն մըն է այս, իբրև վաղուան սերունդին ազգապահպանման զործին անյետաձգելի մէկ ազգակը, կրթական այն հաստատուն կռուանը, որուն վրայ չվախնանք խարսխել ազգապահպանման սրբազան կտակը:

Պատմութիւնը կը կրկնէ ինքզինքը, դար մը առաջ մեր ազգային զիտակցութիւնը արթնցաւ մեր լեզուի և կրօնի միջոցաւ, երթալու համար քաղաքական անկախութեան, դէպքերը ուրիշ կերպով դասաւորուեցան, և մեզի

կը մնան այսօր նորէն, մեր լեզուն և մեր եկեղեցին միայն: Ինչ կերպ ալ ուզենք մտածել, մշակութային ազդ մըն ենք այլևս՝ և պարտինք այդ գետնին վրայ խարսխել մեր ազգային գոյութիւնը որքան ատեն որ արտասահմանի հասցութիւնը ծանօթ պատճառներով հեռու կը մնայ Մայր հայրենիքէն:

Հայ եկեղեցին իր հաստատութեան օրերէն կրթութեան կեդրոնը եղաւ, մանաւանդ մեր քաղաքական կեանքի անկումէն վերջ: Այնքան անվիճելի էր եկեղեցւոյ իրաւասութիւնը մեր կրթական գործին մէջ, որ Պօլօթէնիան և Սահմանադրութիւնը վաւերացուցին զայն, ընդունելով թէ հայ դպրոցը կը պատկանի Հայ եկեղեցւոյ: Ժամանակի բերումներուն և կամ յանկարծակի շարժումով մը չէր որ եկեղեցին կը տիրանար հայ կրթութիւնը վարելու իրաւունքին. ազգութիւն և եկեղեցի մեր մէջ տարբեր կերպով առնչուած են, ու հասկնալի էր որ մեր կրթութիւնը դառնար եկեղեցւոյ գործունէութեան մաս, և տակաւ անոր առանձնաշնորհումը:

Ժժ. դարու կիսուն՝ մեր մէջ ևս զօրացան ժողովրդային սկզբունքներ, և ծայր տուաւ դպրոցները աշխարհականացնելու շարժումը: Այնուհետև իրարու յաջորդող աղէտները քայքայեցին Հայ եկեղեցւոյ հաստատած կրթական գործը. անբաւարար նախակրթութիւն մը միայն կայ, կապուած եկեղեցւոյ՝ նիւթական ու բարոյական միջոցներով: Այսքանը չի բաւեր սակայն, ապահովելու համար Հայ սփիւռքին մէջ մեր վտանգուած գոյութիւնը, տիրող ազդեցութեանց ընկլուզիչ պայմաններու ճնշումին ընդդէմ: Զօրեղ կազմակերպութեան մը գոյութիւնը միշտ մատնանշուած է ազգապահպանման գործին իբրև սատար. չենք անդրադառնար հոս անոնց կարելիութիւններուն. այդ միջոցներէն լաւագոյնն է, մեր կարծիքով, հայ դպրոցը՝ եկեղեցիով հովանաւոր: Ասիկա չի նշանակեր հարիւր տարի ետ երթալ մեր պատմութիւնն ի վար, այլ կը նշանակէ յիշեցնել այն գեղեցիկ արդիւնքը զոր այդ դպրոցն ու եկեղեցին ստեղծեցին հարիւր տարի առաջ: Ամենազեղեցիկ ազգային գիտակցութիւն մը ծնաւ մեր նախակրթաւորաններու համեստ յարկերէն. ամենահզօր սերունդ մը տուին մեզի մեր ձեռնարաններն ու կեդրոնականները, բոլորն ալ Հայ եկեղեցւոյ գերազոյն հսկողութեան յանձնուած Հաստատութիւններ: Այսօր այդ եկեղեցին թէև արիւնաքամ և վիրաւոր՝ բայց չէ մեռած. ինչո՞ւ չմտածել կրկնելու այն համայնական քաղցր ճիւղը՝ զոր վաթսուտական թուականներու իմացապաշտ և գիտութեամբ խանդավառ սերունդն իսկ չվարանցեալ պահանջելէ ազգին խղճմտանքէն. և դպրոցներու ցանցով մը, բոլորն ալ եկեղեցւոյ շրջափակէն ներս, ստեղծեց այն սերունդը, որ դեռ երէկ հպարտ էր իր ազգով, իր պատմութեամբ և իր մշակոյթով:

Մեր այս խմբադրականին մէջ չբերինք զործնական առաջարկներ, քանի որ մեր ծրագիրը շօշափել էր հարցը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ: Յառաջիկային կը բերենք այդ առաջարկները ըստ կարգի:

ԽԽԻ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆԸ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Դպրոցական վերաբացման առթիւ՝ հարցը որ մեր ուշադիր նկատողութեան առարկան կը կազմէ, գրութիւններու պայմանաւորում կարգ մը իրազործել ջանալէ աւելի, պէտք է ըլլայ խուզարկումը կատարուած աշխատանքին յառաջ բերած արդիւնքին, կարենալ իրական ու ճշմարիտ հիմերու վրայ դնելու դպրոցական գործը, որ ներկայ ժամանակներու բազմադան պահանջներուն դէմ հետզհետէ կը նահանջէ իր ուղղութենէն, մեքենական գրութեան մը վերածելու համար դպրոցին նպատակը, ու պատրաստելու մարդեր՝ որոնք զինուած ըլլան այն երջանիկ զէնքերով, որ ապրուստի մտահոգութենէն զերծ պիտի պահէ զիրենք, առանց երբեք թոյլատրելու սակայն որ պահ մը վար իջնեն իրենց պատանէններէն՝ ամէն ինչ կորսնցնելու վտանգին գինովը:

Երեւոյթն է այս ներկայ դպրոցներու կատարած աշխատանքին, որուն իբրեւ հետեւութիւն յառաջ եկած է սխալ հասկացում այն վարդապետութիւնը՝ թէ կեանքը պայքար է, ու պէտք է շարունակել կռիւը յաղթանակի կամ պարտութեան գինով:

Բայց այդ երեւոյթը սկզբունքը չէ որ կը կազմէ դպրոցի վարիչներուն, որոնք հանրային այդ հաստատութիւններով միակ նպատակ ունեցած են, և կը հաւատան ալ թէ ժողովուրդներու երջանկութեան հիմը կազմող խաղաղութիւնը և ապահովութիւնը պիտի կարենան ստանալ այդ հաստատութիւններէն, ատով ստացած ըլլալու համար ամէն ինչ որ կը պահանջուի իտէալ վարժարանէ մը:

Ակներեւ վրիպանքին դէմ յանդիման, միջոցներու անբաւական ու սխալ կիրարկումէն աւելի, պէտք է վերադառնալ օրէնքին տկարութեան ու թերի կազմին, կանգ առնելու համար բուն վտանգին առ-

ջև, որ ինքզինք գրութեան մը վերածելէ ետք կը խուսափի յաճախ մեր նկատողութենէն, ու կ'առաջնորդէ մոլորութիւններու, որուն ցանցին մէջ տազնապող դաստիարակը գծուար կը նշմարէ իր կառքին խախուտ կազմուածքը, արահետներու գերբուկին վերազրելով իր ճամբուն ընթացքին զինք տատանեցնող աններգաշնակութիւնը:

Մարդկային կեանքին երջանկութիւնը, որուն պիտի առաջնորդէ մեզ դպրոցը, խաղաղութեան ու ապահովութեան պակասաւոր լծակներուն վրայ գրուած, որքան իրական՝ նոյնքան տկար արդիւնքի տարաւ իր աշխատաւորները, նոյնիսկ օրէնքին թերի հանգամանքին պատճառով: Վասնզի այդ օրէնսդրները մոռցան հիներուն այնքան ծանօթ իրողութիւնը, թէ «չկայ երջանկութիւն առանց առաքինութեան», ու մերկացուցին վարժարանները այդ հնոտի ցնցոտիէն, պատմութեանի կտորի մը ծրփանքներուն առերեւոյթ կազմածին մէջ պարուրելու համար առաքինութենէն մերկացած հոգիին եղկելիութիւնը, իբր թէ յանուն արուեստներու, յանուն ազատագրութեան հին օրէնքներու բռնութենէն, և յանուն ազատ թռչնեցնելու ստացուելիք նոր խիզախութեան:

Կրթական տեսակէտով մեծ է յառաջգիւժումը ներկայ դպրոցին, իր ուսուցումներուն ունեցած յառաջգիւժումութեամբն ու զարգացումովը. ու գիտութիւնը նոր նուաճումներ կատարած է հիներուն անծանօթ ու յաճախ խորհուրդով մը սքողուած հասկացողութենէն ներս:

Գալով մանկավարժութեան, ան իր աշխատանքը կը կատարէ յամառ եռանդով, մինչեւ ծիծաղելիին մանրամասնութիւնը չվրիպեցնելով իր ուշադրութենէն, ուսուցման դիւրին մեթոտներ ձեռք բերելու եւ ուսանողին անհատականութեան մէջ երեւցած իւրաքանչիւր շարժում օգտակարին ծառայեցնելու համար:

Կատարուած այդ բոլոր ձեռնարկները կը նպաստեն անշուշտ կրթական աշխատանքին, բայց ատով չի կատարուել բնաւ դպրոցական աշխատանքը իր լիութեանը մէջ, և մարդը պատրաստելու խոշոր բացը կը մնայ, տրուած ուսումը մարդկութեան երջանկութեան ծառայեցնելու տեսակէտէն:

Ուսուցում և դաստիարակութիւն զատ գիտութիւններ եղած են այսօր, ու՛ վարժարանը տուժած է իր գերին մէջ մէկուն անտեսումով՝ միւսին յառաջդիմութեան խաբկանքը ունենալով: Գիտութեան յառաջացումով և գիտնական սերունդի մը երեան գալովը պիտի ստացուի՞ ակնկալուած երջանկութիւնը կեանքի, երբ անոր ետին չկանգնի մարդը՝ իր անձը յարգող, իր մարմինն ու հոգին պահպանող ամէն ազտի դէմ, իր նմանը սիրող և ուրիշին ծառայութեան նուիրուող, վերջապէս ներքին արժանիքներու զօրաւոր յարգանքով մը զինուած, ու գերագոյն էակին նկատմամբ ունեցած հաւատքով զօրացած:

Հաւատքը անհրաժեշտ տարրն է գիտական որ և է ուսուցում իր ճշմարիտ տարողութեան տանելու համար. ու արուեստի ամէն գործ հաւատքով կ'ապրի միայն, բայց ամէն հաւատք մաս մըն է Աստուծոյ հանդէպ եղած հաւատքին, առանց որուն հիմնական ոչ մէկ պատուանդան ունին մասնակի արուեստներու հաւատքները, եւ ի վերջոյ իրենց զարգացումով ու յառաջդիմութեամբ իրենց կործանումը կը պատրաստեն միայն: Առանց այդ հաւատքին, որ տարբեր է բնաւ աստուածայինէն, գիտութիւնը փնտսակար է լոկ իր պատրաստած մարդերով, որոնք իրենց բարձրագոյն յառաջդիմութեան մէջ (որովհետեւ նախապաշարումէն ու տգիտութենէն ծնած հաւատքին մասին է մեր խօսքը) չեն կրնար խոստովիլ սկեպտիկներ ըլլալու վտանգէն, որ իր կարգին պիտի ծառայէ միայն կեանքը նկատելու անհեթեթ պարտադրանք մը ու անխիղճ պատիժ մը որ երբեք տրուած ըլլայ մարդուն:

Քիչ չեն օրինակները մեր դարուն ցուցադրած այդ եղկելիներուն, բառը իր արհաւիրական սեղմ առումին մէջ, զորս համալսարանները գունդ գունդ կը նետեն մեր երեսին, իբրեւ թէ բարձրագոյն ուսուցումով օժտելով զանոնք, բայց մերկացնելով հիմնական դաստիարակութեան մեծագոյն շնորհէն, որ իրենց արուեստին կիրարկումը պիտի գեղեցկացնէ հոգեկանացնելով զայն երջանիկ յարաբերութեամբը բոլոր ասպարէզներուն: Որովհետեւ, չմոռնանք որ քիչ է թիւը տակաւին կրթուածներուն՝ համեմատութեամբ մարդկային ա-

նուս խոշոր զանգուածին, որուն բարիքն ու երջանկութիւնը կախում ունի միայն պատրաստուածներու բարեացակամութենէն, որ իր կարգին կ'երաշխաւորուի մարդուն քան թէ գիտնականին պատրաստութեամբը: Այս խիկ պատճառով կրօնականը կը միջամտէ դաստիարակութեան գործին, տալու գիտութիւնը խղճի ուսման, տալու համար սկզբունքներ՝ որոնցմով առաջնորդուի մարդը իր կեանքի ընթացքին իրագործուած տեսելու դաստիարակութիւնը իր հիմնական հասկացողութեան մէջ:

Այս մասին յառաջ բերուած առարկութիւնը՝ թէ ուսուցումը արդէն չի կրնար առանց դաստիարակութեան ըլլալ, քանի որ պարտականութեան գիտակցութեան պարագան անհրաժեշտ սկզբունք մըն է դըպրոցին՝ որ և է ձեռի ուսումնականներ պատրաստելու, չի բաւեր փրկելու երեւոյթը, քանի որ ճանաչումը չի բաւեր ըստ ինքեան գործադրելու համար բարին, վասնզի այդ ճանաչումը երկսայրի միջոց մըն է, որով կարելի կ'ըլլայ ստանալ չարն ու բարին հաւասարապէս, և զայն միամտօրէն գործադրող դաստիարակը կրնայ իր բոլոր բարի ջանքերուն փոխարէն ստանալ ապականուած սերունդ մը, առանց իր զարմանքին գոհացուցիչ պատճառարանութիւնը գտնելու: Ու անհուն է տառապանքն ու տուժալտանքը որ կը պաշարէ կազմը ուսուցիչներուն, որոնց մէջ պակաս ալ չեն մանկավարժական ծանօթութիւններով օժտուած անձերը, որոնք ի տես յառաջ եկած սերունդի մը՝ գուրկ գպրոցական նախատեսուած ուղղութիւններուն խոստացած պատրաստութենէն, յուսահատ նահանջ մը կը գծեն իրենց սեւեռումին մէջ, և որ չի դարմանուիր իրենց զոց սորված գէշ մը մանկավարժական ծանօթութիւններուն ու գրութիւններուն վերաքննութեամբը, վասն զի այդ անձերը թերեւս կրցան սորվեցնել պարտականութեան գիտութիւնը, առանց սակայն միացնելու զայն խղճմտանքին գիտութեան զօրութեանը հետ՝ անխարդախ հաւատքին միացումովը, որով պիտի պըսակուի ամբարուած հմտութիւն մը կեանքի իրագործումի ընթացքին:

Արդիւնքը կը մնայ նոյնը, եթէ կրօնական դասերը աւանդուին դարձեալ լոկ իբրեւ ուսում, իբրեւ պատմուածքներու չարք

մը և վարդապետութեանց գրութիւն, իր կազմաւորուած լիութեամբը, եթէ վաշն աւանդող ուսուցիչը հակառակ իր հմտութեան ու պատրաստութեան, չկարենայ վեր հանել անոր մէջէն հոգեկան առաքիլութեան շնորհը իր հաւատքին միջոցաւ նոյնիսկ, ու չկարենայ դրոշմել անոր զօրութիւնը ուսանողին հոգիին ընտանութեանը մէջ: Այնքան մեծ է վտանգը այս պարագային, որքան որ պիտի չըլլար ան անկրօն դաստիարակութեան մը համար, որովհետեւ անգիրտութիւնը պիտի չմերկացնէ երբեք հոգին իր խորհուրդի զգայարանքէն, ընդհակառակը ան պիտի տառապի ալ անոր բացակայութենէն, բայց վերի պարագային՝ անխուսափելիօրէն պիտի ծնի հեղեանքն ու թեթեամտութիւնը, ծաղրն ու արհամարհանքը հիմնական սկզբունքներու հանդէպ: Վերջապէս սպասուած ճիշդ հակառակ մէկ արդիւնքը պիտի տայ դրպրոցը, յանցանքի ամէն բաժին վերապահելու համար իրեն:

Վասնզի պէտք է ըլլալ խիստ՝ կատարուած աշխատանքին արդիւնքը չափելու ատեն, առանց երբեք գոհանալու միջակ վարձատրութեամբը գործին, ինչ որ սկզբունքի համարօք ձեւ մը կ'առնէ յաջողութիւններէ հեռու ապրող կարգ մը դաստիարակներու մօտ, որոնց խանգը հիւանդ է պահանջելու համար շոյալուած ճիշդ խոշոր մէկ տոկոսը, և որոնք կ'ապրին գոհունակութեանը մէջ՝ ծանրացող մթնոլորտէ մը դուրս նետուած քանի մը բեկ բեկ ճառագայթներուն, որոնց փայլը շատ հաւանաբար իրենց կատարած աշխատանքէն ալ չի գար, ըլլալով ինքնեկ արտայայտութիւնը աշակերտաց հոգիին խորը պահուած եռուզեռին:

Դարձեալ չի բաւեր զիտնալ սկզբունքներ ու կանոններ բանաձեւել դպրոցներու համար, կրկնութեամբն ու հետեւողութեամբը սերտուած ծրագիրներու, եթէ միջոցն ու գործիքը՝ դաստիարակը, պիտի չկարենայ վստ պահել աւանդուածին հօգին, հրահրել վաշն իր շիջուցումի վտանգին պահուն, և ստեղծել իսկ վաշն երբ բանաձեւուած սկզբունքները զանցառու գտնուած ըլլան օրուան պահանջքին հանդէպ, չկարենալով թափանցել մէն մի աշակերտի հոգեկան սնունդի պահանջքի պա-

հուն: Հոս է որ երեւան պիտի գայ դաստիարակին հասկացողութեան արժանիքը, երբ ան զգայ պահը իր բոլոր պահանջքներով, եւ կարենայ ունենալ քաջութիւնը ծալել մէկդի զնելու իր օրէնքներուն ծրարը, բոլորովին տարբեր պայմաններու յատուկ պատրաստութեամբ, երբ ինք նոր օրէնքներու ստեղծումին հարկադրանքին տակ զգայ ինքզինք, Վասնզի վկայականներու պոռոտ դէպին տակ ճնշուած անձը չէ անպատճառ որ դաստիարակի արժանիքը կը խտացնէ իր մէջ, ոչ ալ տարիներու թիւին առատութենէն կը չափուի իմաստութեան փայլը: Փորձառութեան հնամաշ պատմութեան ծաղքերուն մէջ ի՞նչ փրտութիւններ կը հանգչին երբեմն, որուն կոնակէն անցած տարիները չող մ'իսկ չեն նետած միտքին ունայնութեան արդիւնքին մէջ, բայց մարդերու միամտութիւնը ամպիոններ ունի տակաւին անոր վերապահած՝ սերունդներու դաստիարակութեան սրբազան անդաստաններէ ներս, խորունկ ու երկիւղած քայլերով ողջունելու համար ձախողած գործը այդ մարդերուն:

Իրենց հանգիստի միակ արժանիքէն խլուած այդ յոգնածներուն պէտք չէ հակադրել բոլորովին երիտասարդ նորերու խումբը, որ կրնայ աւելի խնամոտ պատրաստութեամբ ներկայանալ երբեմն մեզի, առանց սակաւն ունենալու իրաւունքը դրպրոցի մը ճշմարիտ նպատակը իրականացնելու գործին, իր անհատատ ու անկայուն նկարագրին բերումով, իրերու և իրողութիւններու նկատմամբ ունեցած լրջութեան պակասով եւ թեթեւ ըմբռնողութեամբը: Թերիներ՝ երկու պարագային ալ, որ հրմտութեան պակասէն չի գար, ոչ ալ փորձարկութեան խաբկանքէ մը, ալ լոկ արդիւնքն է սխալ ըմբռնուած դաստիարակութեան գործին, որ երկրորդ զիծի վրայ կը դնէ դաստիարակութիւնը մարդուն՝ հրմտութեան պատրաստելու համար:

Ոչ միայն չեն անդրադառնար մարդիկ ներկայիս այս իրողութեան յառաջ բերած վտանգին, ալ ընդհակառակը հետզհետէ կը կազմուի սերունդ մը նորերու որ կը ջանայ գործել հասկացողութեամբ մը ուրուն բանաձեւ տուաւ երբեմն Տիւմա Որդի «գիրտութիւնը ապագայի կրօնքը» յայտարարելով: Դիւ մըն ալ յանդգնութիւն ու

գիւրին էր գիտունն ալ ապագայի աստուածը յայտարարել, ամէն ինչ կործանելու համար, առանց նորին կառուցուած արժէքին: Մինչդեռ գիտութիւնը կրնայ առարկայ ըլլալ պաշտամունքի մը, բայց երբեք կրօնքը՝ մարդկային հոգեկան պահանջներուն զոհացում տուող, կեանքի օրէնքը մեղի բացատրելու համար լինչ նը պատ կրցան բերել Քոլումպոս՝ աշխարհ մը գտնելով, կամ Նեւտոն՝ տիեզերական ձգողութիւնը բացատրելով: Այդ օրէնքը մնաց նոյնքան անբացատրելի, երբ նոյնիսկ այսօր, իրենց հսկայ յառաջդիմութեան մէջ կը գտնուին ֆիզիքն ու մեթաֆիզիքը, երկրաբանութիւնն ու բնապատմութիւնը: Ոչինչ կը մնասեն անշուշտ այդ գիտութիւնները իրենց արժէքէն վերի չակերտուած յաւակնոտ բացատրութենէն անմասն մնալուն համար, բայց կրօնքը կը շահի անգամ մը ևս՝ տկար գէնքերով զայն գիւմազրաւող մարդոց ձեռքէն, ու կը դառնայ անհրաժեշտ աւելի քան երբեք, առանց որ և է զիջումի, ու խիստ՝ իր սկզբունքներու պահանջքին մէջ:

Հոս՝ կարելի է մոռնալ միտքի այն զբօսանքը, որով մարդիկ կը ջանան հիմա ալ հաշտութեան եղբեր փնտել կրօնքին ու գիտութեան միջև. իբր թէ երկու այդ խոշոր հակառակորդները հաշտեցնելու հարկադրանքի մը ներքե գտնուէին: Ուրիշ՝ կուգայ այդ հակառակութիւնը, ոչ ոք կրնայ ըսել, եթէ սկզբունքներու վրայ է հարցը, բայց պէտք է յայտարարել՝ որ չկայ հակառակութիւն կամ բարեկամութիւն այդ երկուքին միջև, քանի որ ո՛չ կրօնքը գիտութիւն է, ոչ ալ գիտութիւնը կրօնք: Ու աւելորդ՝ չըսելու համար միասակար, այն աշխատանքը, որով կարգ մը գիտուններու կարծիքները՝ կրօնքի մասին, կը հաւաքուին իբրեւ փաստ կրօնական հաւատումներու ծառայեցնելու համար: Այդ աշխատութեամբ ճշմարտութիւն մը չհաստատելէ զատ, երկուքին ալ հիմունքներուն սպառնացող վտանգ մը կրնայ յառաջ գալ, հակառակ արդիւնքով մը պըսակելու համար այդ բարի միամիտները: Կրօնական իրողութիւններ պէտք է բացատրուին իրենցմով միայն, իրողութիւն մը ընելու համար զանոնք նոյնիսկ, մընացեալը մարդոց միամտութիւնը չհա-

գործելու ու խաբելու պատրանքէն կուգայ միայն:

Պէտք է վախնալ աւանդութեան կըտակած օրէնքներէն քոլումպոս քայլեր առնելու անոնց մնասը ու նորին բարիքը ճանչնալէ ու անոր հաւատալէ յետոյ: Պէտք է խուսափիլ ամէն գինով կրօնական ու բարոյական դատարարականութեան տալէ աւանդաբար սխալ հասկցուած այն հանգամանքը թէ այդ դատարարականութիւնը ամէն պարագայի կ'ենթադրէ խորհելու և խօսելու ազատութեան կաշկանդում մը, ինչ որ շատերու գէնքն է շատ անգամ իրենց չըհասկցած ու չսերտած կրօնքին դէմ պայքարելու ատեն: Ազատութիւնը, զոր կը պահանջեն մարդիկ, օրէնքներու սեղմումներէն դուրս նետուելու համար, զեղծանողներու պահանջք մըն է յաճախ, զոր կ'ուզեն իրագործել միայն իրենց հասկցած օրէնքներով որ օրէնքին ժխտումն իսկ է: Անոնց համար պէտք է օրէնքը վերցնել. ու ամէն շարժում օրինական է արդէն, քանի որ չկայ օրէնք մը զայն արգիլող: Այս սահմարձակութիւնը, զոր ազատութեան հետ կը շփոթեն երբեմն գիտակցօրէն, չի կրնար ըլլալ տեւական, քանի որ քանդումի կ'առաջնորդէ անպայման: Գալով ճշմարիտ ազատութեան, որուն պայքարը կը սիրէ ամէն ոք, ո՛չ խօսքի, ոչ ալ եղբայրութեան ու հաւաստութեան ըմբռնումով կարելի է ստանալ: Այդպէս հասկցուած ազատութիւն մը երկսայրի գէնք մըն է յարձակելու և պաշտպանուելու ծառայող նոյն ատեն: Այդ նոյն ազատութենէն կրնայ գալ ժողովուրդի մը բարիքը և չարիքը հաւաստաբապէս:

խուսափելու համար այդ վտանգէն, ազատութիւնը պէտք է յենու արդարութեան, եւ եղբայրութիւնը՝ ընկերսիրութեան վրայ. երկու պայմաններ՝ որոնք պիտի գան կրօնական դատարարականութենէն և Աստուծոյ վրայ եղած հաւատքէն, առանց որուն հիմնադուրկ չէնք մըն է ան, որուն աւելցած ամէն յարկ՝ զարգացում, այդ չէնքին փուլումը պիտի պատրաստէ:

Երուսաղեմ

Պ. Վ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ (*)

Նշրալորներ.

Պիտի փափաքէի որ այս խօսակցութիւնները ձեռնէ իւրաքանչիւրին համար ըլլային կազմուած մը, հանդիստ մը, թեւեւացում մը, դադարի պէս բան մը՝ յոգնեցնող քաղաքացի մը ընթացքին, բան մը՝ որ զօրութիւն կուտայ, և կը թոյլատրէ աւելի գուարթօրէն վերսկսելու աշխատանքը:

Բայց աստի, այսօր կիրակի է, այսինքն հանդիստի օր մը: Նմանապէս օր մը՝ ուր բնականաբար հարկ է տեղ մը տալ Աստուծոյ: Ու մի՛ կարծէք որ կրօնական խորհրդածութեանց վերապահուած այտաքանի մը վայրկեանները պիտի մթազնեն ձեր օրը. ընդհակառակն: Հին կտակարանի մէջ պատմուած է, թէ անգամ մը Նզիա մարգարէն պատրաստուեցաւ փախչել, որովհետեւ Լքար թագաւորը կ'ուզէր զայն մեռցնել: Քորեր լերան վրայ ապաստանած՝ զիշիւր քարանձաւի մը մէջ անցուց, եւ աստուծոյ ձայն մը լսեց որ կը հրամայէր իրեն դուրս ելլել, որովհետեւ Աստուծոյ պիտի անցնէր: Նզիա ըսաւ ինքնիրեն, թէ Տէրը կը պատրաստուէր յայտնել իր զօրութիւնը, իր սրտմտութիւնը իր թշնամիներուն դէմ: Եւ արդարեւ լեռները պատող և ապառաժները վերի վայր չըջող սաստիկ հով մը փչեց. . . . բայց ասիկա երբեք Տիրոջ անցնելը չէր: Ու այս ամպրոպէն յետոյ տեղի ունեցաւ երկրաշարժ մը: Այս ևս չէր Տիրոջ ժամանումը: Յետոյ կարգը կը բաժնին եկաւ, այսինքն կայծակին, որ կատարները կը հարուածէր. բայց ի մեծ զարմացում մարգարէին, այս ամէնը դեռ Աստուծոյ անցնելուն նշանները չէին: Վերջապէս այս բոլոր գործունէներէն յետոյ, լսուեցաւ թեթեւ շունչ մը, չէինք թարմ հովի մը: Եւ այս անգամ իսկապէս Տէրն էր որ կուգար խօսիլ իր մարգարէին:

Այո՛, Աստուծոյ ձայնը սովորաբար քաղցր և մխիթարիչ է. անիկա այն ատեն միայն յանդիմանող կը դառնայ երբ անոր դէմ յամառ և յոռի կամք մը ցուցնենք: Գեւորպատիւ Սրբազան Պոնապո, մեկնաբանելով Հին կտակարանի այս հատուածը, զոր անա մէջ բերի, կ'ըսէ մեղի թէ մենք իւրաքանչիւրը Աստուծոյ կ'ընդունի խրատներ եւ խրախոսներ, ինչպէս ժանտ'Արքը կը լսէր անոր ձայները: Անկասկած ժանին եղած ազդումները միշտ բերկրալի պատահարներ չէին ծանուցաներ իրեն: Անոնց մէջ խնդիրը կոխներու, վէրքերու, գերութեան, նահատակութեան, կատարութիւն քանքերու, ծնողքներէն բաժնուելու, յաղթահարութիւն գոհաւորութիւններու մասին էր: Բայց բոլոր այս նեղութեանց ատեն, հրեշտակներն ու սուրբերը պիտի օգնէին հէզ աղջկան, որ հանդուրժէ անոնց. և այդ փորձութիւններէն ա'լ աւելի, երկնային օգնութիւնն ու յաւիտենական վարձատրութիւնն էր որ ձայները անոր կը խոստանային: Պիտի փափաքէի ի սրտէ, եղբայրներս, որ մեր այս խօսքերը ըլլային ձեզի համար ևս, պատահութիւն մը Աստուծոյ մասին մտածելու, անոր բարութիւնը աւելի հասկնալու, զայն ձեզի քիչ մը աւելի մօտիկ զգալու, և աւելի զօրանալու իր շնորհքով:

Ինչ որ ալ ըլլան ձեր տարիքը, ձեր դիրքը, դուք ունիք ձեր տաղտուկներն ու փորձութիւնները: Օրաթերթ մը՝ շատ չընենք, կը խօսէր ի մասին երջանկութեան տաճնապին: Խորագիրն է ասիկա յօդուածի մը որ տեական այժմէութիւն մը ունի: Երջանկութեան ճգնաժամը, կամ ինչպէս կ'ըսուէր ատենօք՝ «աղէտք ժամանակաց»ը, սկսած է, մարդուն՝ երկրաւոր դրախտէն ելլելէն ի վեր, և պիտի վերջանայ վերջին դատաստանին միայն: Տառապանքը կրցած է զանազան ձևեր առնել, բայց ան չարչրկած է ամբողջ մարդկային պատմութեան ընթացքին: Այսօր կը տատապինք մտատանջութիւններէ որոնք անձանօթ էին ուրիշ դարաշրջաններու. երկիւղի մէջ ենք խաղաղութեան համար, կը զգանք թէ անհաստատ են միջազգային և ընկերային կարգերը, դժնդակ են տնտեսական պայմանները մեզմէ շատերուն համար՝ եթէ ոչ աղէտալի, և այս հանրային կամ ընդ-

(*) Այս գլուխը առաջինն է այն վեցին, որոնցմէ կրօնական դատաստութեանց շարք մըն է կազմած հեղինակը, 1932ին. և ապա գրողի վերածում՝ La Joie Chrétienne անունով:

հանուր ցաւերը կուգան աւելնալ ամենօրեայ բեռանը վրայ մեր հիւանդութիւններուն, մեր սուգերուն, բաժանումներուն, հիասթափութիւններուն, ձախողութիւններուն, և այն ամենուն՝ որոնք մարդկային բնականոն կեանքի մը մէջ երբեմն երբեմն կը մթնցնեն հորիզոնը: Ո՛ւր էր որ պահ մը դէմ առ դէմ այդ կացութիւնը պազար լինութեամբ կարենայինք դիտել: Աստուծալ վիշտի մը հարուածին տակ՝ շատ բնական է, չենք կրնար զայն արգիլել մեզ, բայց ո՛չ արիական և ոչ ալ բանաւոր պիտի ըլլար աւաղել՝ առանց ուղիւս խորհրդածել՝ առանց ջանալու հասկնալ և գտնել ցաւին պատճառները, և անոր դարման տանիլ: Զուտ փիլի տառապանքէն բնազդական ժխտելէ կենդանի մը, զոր կը հարուածեն, բայց ինքնին շատ ալ խելացի բան մը չէ՝ ասիկա, երբ մանաւանդ վստահ ենք որ նորէն ծուղակը պիտի բռնուինք: Աւելին պէտք է ընենք, կը հարցնենք թէ ուրիշ՞ կուգայ ան, ինչի՞ կը ծագայէ, և թէ ի՞նչ դերք պէտք է բռնել անոր առջև: Եթէ քրքուտ նշական հաւատքը ճշմարիտ է, պէտք է որ ան մեզի օգնէ, այս ամենօրեայ և անդոհային խնդրին լուծում մը գտնելու համար: Արդարեւ չունիմ կարողութիւն դժեղ ազատելու ձեր վիշտերէն, և կը ցաւեմ ատոր համար. բայց ենթադրենք մարդ մը որ ծանր բեռ մը կը կրէ. զայն սփոփելու համար չէ՞ որ երկու կերպ կայ. կա՛մ նուազեցնել իր կրած բեռը, և կա՛մ անոր կարգադրել թիւ մը հանգիստ՝ ինքզինքը կազդուրելու միջոց մը ցուցնել, կարճ խօսքով՝ աւելցնել անոր ուժերը: Եթէ դժբախտաբար ինծի անկարելի է չափաւորել բեռը, որ ձեր վրայ կը ճնշէ, ես կրնամ գտնէ ըսել ձեզ թէ ամէնքնիւս ալ ո՛ւր պիտի գտնենք խրախոյս, քաջութեան թիւններ:

Ձանանք նախ, զործելու ծրագիր մը յօրինելէ, հետեւելիք ուղղութիւն մը ճշտելէ առաջ, գտնել մեր տառապանքներուն լինելութեան պատճառը: Ո՞վ պիտի կարենայ մեզի հասկցնել ատիկա: Հարցնենք անոնց որոնք պայքարած են Քրիստոնէութեան և նոյնիսկ Աստուծոյ գաղափարին դէմ: Ահա՛ ւասիկ Անատոլ Ֆրանսը, որ կը խոստովանի իր բացարձակ անկարողութիւնը մեզ գոհացնելու: Ան կը գրէ. — «Երբ կը մերժենք վարդապետութիւնները, ոչ մէկ մի-

ջոց կը մնայ այլևս գիտնալու թէ ինչո՞ւ համար կանք այս աշխարհի վրայ, և թէ ի՞նչ բան ընելու եկած ենք հոս... Պէտք է արդարեւ չխորհիլ ոչ մէկ բանի վրայ, անգթօրէն չզգալու համար ողբալի անհեթեթութիւնը ապրելուն: Հո՛ն՝ մեր գոյութեան պատճառին բացարձակ անգիտութեան մէջ է, արմատը մեր տրտմութեան և մեր յափրանքներուն... Աշխարհի մէջ, ուր հաւատքին ամբողջ լուսաւորութիւնը չի ջառ և, աղէտքն ու վիշտը կը կորսնցնեն իրենց իմաստն անգամ, և կը թուին ուրիշ բան չըլլալ բայց եթէ զգալի ծագանքներ և չարաշուք զաւեշտներ»:

Թէն, ինքն ալ կ'ըսէ, թէ համակերպելէ զատ ուրիշ բան չկայ. որովհետեւ մենք խաղալիքն ենք բնութեան ուժերուն: «Այ մէկ բանի իրաւունք ունիս, ու ոչ ոք քեզի բան մը կը պարտի, ո՛չ ընկերութիւնը, ո՛չ բնութիւնը: Եթէ անոնցմէ երջանկութիւն կը պահանջես, անմիտ ես. եթէ ինքզինքդ անիրաւուած նկատես՝ որովհետեւ ընկերութիւնն ու բնութիւնը բան մը չեն տար քեզի, շատ աւելի անմիտ ես: Անգիտիս օրէնքներ կան: Անոնք քեզ կը չըմպատեն, և կ'իշխեն վրադ, նման տարուան եղանակներուն որոնք առանց քու ճիշդեքն ազդուելու, իրարու ետեւէ կը սառնեն և կ'աչրին քեզ...»:

Այս ամէնը շատ մխիթարական չէ. այս ամէնը մեզի լուսաբանութիւն չեն բերեր մեր տառապանքներուն լինելութեան պատճառին մասին: Պատճառը այն էր որ արդարեւ եթէ չկայ աշխարհը բացատրող Աստուած, եթէ մենք արգասիքն ենք չեմ գիտեր ի՞նչ քմայքի, չեմ գիտեր ի՞նչ կոյր ուժերու, ի՞նչ բանի կը ծագայէ մեր վիշտը: Ի՞նչ պէս արդարացնել զայն: Այն առանց կը հասկցուի Ֆելիքս Դանտէքը որ ինքզինքը անաստուած յայտարարելով հանգիստ, կը խորհի որ, եթէ բոլոր աշխարհ իրեն նման ըլլար, եթէ ամբողջ ընկերութիւն մը կարենար անաստուած գառնալ, հաւաքական անձնասպանութեամբ մը պիտի վերջ տար ինքզինքին: Ինչո՞ւ տառապիլ եթէ ասիկա օգտակար չէ ոչ մէկ բանի և ոչ մէկ անձի: Գերապատիւ կիպիէր իր բանախօսութիւններուն մէջ ըրած է պատմութիւնը աղքատ բանուոր կնոջ մը, իր ամուսինին կողմէ գէշ կեանքի մը առաջ-

նորոգուած, որ ինքզինքը իր երեք զաւակներուն հետ չնչահեղձ ընելէն առաջ կը գրէ այս տոմսակը. — «Որքան ատեն որ հաւատացած եմ Աստուծոյ, ունեցած եմ դժբախտութիւնը գծախտութիւնս կրկուտ ներկայիս, որովհետեւ իմ անօրէն ամուսինս յուսահատ մը և ամբարիշտ մը դարձուցած է զիս, չեմ ուզեր որ զաւակներս ինծի պէս գծախտ ըլլան, ուստի անոնց հետ միասին կը թողում այս աշխարհը»:

Պէտք է խոստովանիլ որ այս մըտածումը յայտնապէս տրամաբանական է: Աստուծոյ գոբուս ո՛ր կրնանք քաջութիւն փնտռել: Ասիկա այնքան ճիշտ է որ, Փիէր Լօթիի պէս անհաւատ մը ինքզինքը կողմնակից կը յայտարարէ — իրապէս միջուած մարդկային տառապանքներու տեսարանէն — ընդունիլ Աստուծոյ մը, կամ գոնէ զերազոյն էակ մը, որ ըլլար ողորմած, որ զթարմարդոց վրայ:

«Գերագոյն Գիթութիւնը, կ'ըսէ ան, ուրուն կ'երկարին մեր յուսահատ ձեռքերը, պէտք է որ գոյութիւն ունենայ, ի՞նչ անուն ալ տրուի իրեն. պէտք է որ ըլլայ անիկա, կարող լսելու՝ մահուան բաժանումներու վայրկեանին, անհուն անձկութեան մեր աղաղակը. առանց ատոր՝ ստեղծագործութիւնը այնքան զգուհի և այնքան վատ բան մը պիտի դառնար, որ ատոր համար պիտի ըլլար անընդունելի դաժանութիւն մը: Լօթիին համար, տառապանքը Աստուծոյ մը պէտք ունի, ինչպէս մեծ ծովախաղացները՝ ներկայութեանը աստղի մը որ կոհակները քաշէ:

Երբեմն, երբ կը տառապինք, կ'ըսենք. «Եթէ Աստուծոյ մը ըլլար, այս բանը պիտի չպատահէր»: Բայց ենթադրենք որ Աստուծոյ չկայ. ինչո՞ւ կը պատահի ատիկա: Ի՞նչ է որ կ'արդարացնէ տառապանքը: Ուրկէ՞ կուգայ, ինչի՞ կը ծառայէ: Ո՛չ ոք պատասխանած է այսպիսի հարցումի մը:

Եթէ Աստուծոյ մը կայ, ընդհակառակը, անոր լուծումը կարելի է ուրեմն. վիշտը կրնայ ունենալ գոյութեան իրաւունք մը, օգտակար հետեանք մը, և մենք կըրնանք գիտնալ թէ ի՞նչպէս պէտք է վարուինք անոր նկատմամբ. թէ ի՞նչպէս պէտք է օգտուիլ իրմէ երբ անխուսափելի է: Անիկա մեզի համար պիտի ըլլայ բան մը, նման այն յորձանքներուն որոնք ժամա-

նակի որոշ շրջաններուն, յանկարծակի կը մեծնային, ողորումներ կը պատճառէին, ամբողջ երկիր մը կ'աւերէին, և որոնք անգամ մը որ սանձահարուն, ջրանցքներու միջոցաւ կանոնաւորուն, ոչ միայն անվնաս կը դառնան, այլ կ'արտադրեն շարժիչ ոյժ մը որ ամբողջ երկրամաս մը կը կենդանացնէ: Տեսնենք թէ կարելի՞ է ընտելացնել տառապանքը եւ օգտագործել զայն:

Քրիստոնէութիւնը, իր հակառակորդներուն ըսածին համաձայն նոյնիսկ, շատ փայլուն կերպով յաջողած է այդ մասին: Պր. Թիէր, որ հաւատացեալ մը չէր, կը հարցնէ իր գործերէն մէկուն մէջ, թէ ինչո՞ւ քրիստոնէական կրօնքը այսչափ մեծ տեղ մը կը զբաւէ աշխարհի վրայ. և կը պատասխանէ. — «Ան զայն կը պարտի առաւելութեան մը զոր բոլոր կրօններու մէջ ի՞նք միայն ունի: Դիտէ՞ք թէ ի՞նչ է այս առաւելութիւնը: Սա թէ, միայն ի՞նքն է որ վիշտին կրցած է իմաստ մը տալ»: Եւ քրիստոնէական բարոյականին ու վարդապետութիւններուն բացայայտօրէն եւ պաշտօնապէս հակառակ զիրքի մը մէջ, Պր. Գարրիէլ Սէայլ կը հաստատէ իր կարգին. — «Քրիստոնէական բարոյականութեան զուլս-գործոցն է վիշտին իմաստ մը և անհուն արժէք մը տալը»:

Ի՞նչ է այս իմաստը: Զեզմէ շատեր գիտեն ատիկա, իմ եղբայրներ: Ես պիտի ջանամ համառօտիւ զայն բացատրել: Այդ բոլորը կ'ամփոփուի ասոր մէջ. — Մենք անգիմագրելի պէտք մը ունինք երջանիկ ըլլալու: Արդ, երկրի վրայ, այս պէտքը, այս տենչանքը, երբեք կատարելապէս պիտի գոհացում չգտնէ. տառապանքը միշտ պիտի ըլլայ: Ի՞նչպէս կը բացատրուի ասիկա: Որովհետեւ կատարեալ երջանկութիւնը, որուն բաղձանքը Աստուծոյ դրած է մեր սրտին մէջ, պիտի տրուի մեզի, բայց աւելի ուշ, երկնքի մէջ, իրրե վարձատրութիւն: Հիմակ, հոս փորձութիւնն է եղածը, բառը առնելով իր մարդական իմաստով՝ վաղքը. երկինքն է նպատակակէտը: Ինչպէս որ նախ քննութեան կ'ենթարկեն, վկայականը շնորհելէ կամ կարեոր պաշտօնի մը նշանակուելէ առաջ, ինչպէս որ աշակերտէ մը յարատեւ աշխատանք կը պահանջուի՝ նախ քան անոր մրցանակ մը

տրուիլը, այնպես ալ Աստուած մեզմէ հընազանդութեան և քաջութեան ապացոյց կը պահանջէ, մեզ շնորհելէ առաջ կատարեալ երջանկութիւնը որուն սահմանուած ենք: Ժուպէրթ կ'ըսէր. «Կատարեալ երջանկութեան յորինումին մէջ, անոր արժանացած ըլլալու գաղափարը կը մտնէ»: Ո'հնք ստեղծուած ենք երջանիկ ըլլալու համար, բայց երջանիկ չենք կրնար ըլլալ առանց մեր գիտնալուն, հակառակ մեր կամքին, առանց մեր կարծիքը առնելու, առանց մեր բան մը ըրած ըլլալուն, կրաւորապէս, առաջնորդող հօտի մը նման: Ո'չ, մեր ուրախութիւնը մի'նք պէտք է վատարկիրք: Վերեւք մըն է եղածը: Անոնք որ կը ճանչնան և կը սիրեն լիութիւնը, գիտեն թէ ի՞նչ մաքուր և առողջ հպարտութեամբ մը կ'ուռեցնէ սիրտը, երբ, տաժանելի բարձրացումէ մը վերջ, կը հասնին գագաթ մը, և թէ ի՞նչպէս աւելի լաւ օդ և տեսարան կը վայելեն երբ զանոնք նուաճած են գաստակի և սրունքներու ոյժով:

Ի՞նչ է ուրեմն տառապանքին գերը: Նախ զմեզ արժանի ընել, աճեցնելով, զայն քաջութեամբ կրելնէս անմիջապէս յետոյ, երջանկութեան՝ զոր պիտի վայելենք աւելի ետքը:

Բոլոր հաւատացեալները գիտեն ասիկա, գէթ տեսականապէս. բայց անոնք կը գոռարին մտցնելու այս ստուգութիւնը բուն իրենց կեանքին մէջ, երբ ենթարկուած են ու է փորձութեան հարուածին: Եւ սակայն, արդարեւ, հո'ն պէտք է վերադառնալ, հո'ն է լուծումը: Վերցուցէք հանդերձեալ կեանքը, ուրիշ բան չի մնար բայց միայն փախչիլ տառապանքին առջեւէն, ինչպէս որ մարդ կը փախչի չարադէտքի մը առջեւէն, որուն անկարելի է դիմադրել: Անոր հետ, ընդհակառակը, չարչարանքին գործիքն է որ կը դառնայ գործիքը վարձատրութեան: Որքան աւելի տառապանք, այնչափ աւելի կը բարձրանանք: Արժանիքը երջանկութեան իրաւունք մըն է: Աստուած զայն կը շնորհէ կամքի այն արարքներուն որոնցմով զմեզ կը յարմարեցնենք իր ծրագիրներուն, իր կամքին: Որոշ է որ այս արարքները այն ատեն միայն պիտի ըլլան արժանաւարձ, երբ պահանջին կամքի մեծագոյն վատնում. և իրապէս, երբ տաժանելի են անոնք, երբ

ընական կամ բարոյական վիշտ մը ընդունելու, անոր տոկալու եւ հանդուրժելու պէտք կայ, ա'յն ատեն է որ կ'ընենք կամքի այդ վատնումը: Այսպէս, երկնային կամքի մը հետ միացած կորովի ամէն գործ, յաւիտենական կը դարձնէ մեր երջանկութիւնը. ու դուք կը տեսնէք, եղբայրներ, թէ այս կերպով ի՞նչ անսահման հեռապատկեր մը կը բացուի մեր աչքերուն առջև: Հին օրհներգ մը, Սուրբերուն համար կ'ըսէ. — Հնձեն նոքա զուարթազին

Ձոր սերմանեն արտասուագին:

Այս է մեր պատմութիւնը: Հերկը, ցանքը, առանց գոռարութեան չեն ըլլար: Բայց այս է միակ միջոցը լաւ հունձք ունենալու: Եւ ինչպէս որ միակ ցորենա հատ մը կրնայ ծնունդ տալ հասկերու ուրոնք իրենք իրենց պիտի բազմապատկուին և շուտով պիտի տան հունձք, այնպէս ալ մեր գործերը՝ համբերութեամբ, մեր երկնային վայելքին պիտի տան աւելի արժէք մը, առաւելում մը որ երբեք պիտի չդադրի, հազարաւոր դարերուն ընդմէջէն, ճառագայթում մը աւելցնել մեր փառքին վրայ:

Կ'ըմբռնէք հիմա թէ որքան յիմարական է Աստուծոյ հանդէպ ապստամբ կեցուածքը: Մեր փորձութիւններուն պատասխանատու կը բռնենք զինքը, և կը սրդողինք Անոր դէմ: Բայց ի՞նչ պիտի խորհէիք գալոցականի մը մասին որ վերամուտի օրը յամառօրէն մերժելով հանդերձ աշխատիլ, պիտի յաւակնէր ամենէն գեղեցիկ նուէրները ստանալ: Ի՞նչ պիտի ըսէիք զինուորի մը համար, որ պատերազմի յայտարարութեան վայրկեանին, կ'ըսէր թէ յաղթանակին օրը Յաղթական Կամարին ներքեւէն պիտի անցնի, բայց բացարձակապէս կը մերժէր պատերազմի երթալ: Կամ, ազարակապանի մը՝ որ կուգար հնձել դաշտի մը մէջ ուր երբեք չէ փափաքած սերմանել: Ահա մտածումներ, որոնք երբեք չեն կրնար նկատուիլ իբրեւ ողջմտութիւն. և սակայն իրապէս այս է որ մենք կ'ընենք երբ կը բողոքենք մեր փորձութեանց դէմ:

Կ'ուզէ՞ք գիտնալ թէ ի՞նչ պարտի ըլլալ վիշտին հանդէպ մեր քրիստոնէական հակազդեցութիւնը: Լսեցէք տասնեւվեց տարեկանին մեռած երիտասարդի մը սըրտառու խօսքերը. երբ ամէն ոք իրեն կը խոստանար քաղցր ու գեղեցիկ կեանք մը,

ան իր հիւանդութեան պատճառով անգութ տառապանքներուն մէջ կ'ըսէր. — «Որքան բարի է Աստուած, զիս այսչափ տառապեցնելուն համար: Ինծի իր գրախօսին մէջ աւելի գեղեցիկ տեղ մը տալու համար է որ այսպէս կ'ընէ Ան. ամէն տառապանք, թողիս վրայ աւելցող մարգարիտ մըն է: Պիտի չուզէի տառապած չլլալ: Վիշտերը կ'անցնին, արժանիքները կը մնան»:

Վստահ եղէք, եղբայրներ, որ նոյնիսկ փորձութիւններուն մէջ, տնօնք միայն կը ճաշակեն խորունկ խաղաղութիւն մը, որոնք այսպիսի արիւթիկամբ և վեհանձնութեամբ կ'ընդունին երկնային կամքը: Գողգոթայի վրայ Յիսուսի աջին և ձախին կային երկու խաչուածներ, մին՝ համակերպած, զգաւոր, որ կը տեսնէր իր հոգին մէջ բացուելը, Յիսուսի խօսքերուն շնորհիւ, զրախօսի արշալոյսին. միւսը՝ դառնացած, ըմբոստ, յուսահատ: Երկուքն ալ կը մեռնէին խաչի սոսկալի մահով. բայց մին էր ամենէն զժբախտը: Որովհետեւ չարաբանքն էր ամենէն անգութը: Թող մեր ձեռքը օգնէ մեզ ամենուս, մեռնելու համար նոյն այն զգացումներովը որոնցմով մեռաւ առաջինը. թող օգնէ մեզի, առժամա, ապրիլու՝ վստահութեամբ և հանդարտութեամբ, ինչպէս մեծ կարտինալը Մէրսիէր, որ կ'ըսէր իր մահէն քիչ առաջ. — «Իմ տարիքիս եղողի մը պիտի ներէք այս մտերմացումը: Ինչպէս ամէն մարդ, ես ալ վայելած եմ ու տառապած, երբեք զժբախտ չեմ եղած: Ո՛չ խաղաղութեան և ոչ ալ պատերազմի տարիներուն. ո՛չ կարօտութեան և ոչ բարեկեցութեան. ո՛չ փորձութիւններու և ոչ յաջողութեան մէջ, չեմ դադրած իմ էութեան հետ ամենասերտ կերպով պահելու հանգիստը՝ անգործանքը՝ խաղաղութիւնը: Եւ որովհետեւ կ'ուզեմ զձեզ ամէնքդ ալ երջանիկ տեսնել, թոյլ տուէք ինծի, ձեզի ըսելու թէ մարդս ի՞նչպէս կրնայ երթալ քրիստոնէական խաղաղութեան աղբիւրին, վստահ անձնաւորութեամբը Աստուծոյ բարութեան»: Ամէն:

ԱԼՅՅՈՆ ՏՐ ՊԱՐՎԻՅԷ

Թրգիւ. ԹՈՐԴՈՒՄ ԱՐԵՂԱՅ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԵԱՆ ԴՐԱՒՈՏ ՄԸ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԵԱՆ ԴՐԱՒՈՏ ՄԸ

(Շարունակութիւն Սեպտեմբեր Թիւի, 1940)

Վերադառնալով Ռաս Շամրայի բանաստեղծութեանց, գրուած՝ կաւէ տախտակներու վրայ, յայտնի է որ փիւնիկեցւոց ծանօթ էին Դրախսի մը ձեւերը՝ ուր Աստուած մը կ'ուրախանար: Էլ նեխեղ եւ լամ հալար նշանակելով իմաստութիւն եւ յաւիտեական կեանք, կատարելապէս կը համաձայնի Ծննդոց Դրախտին մէջ տընկուած «բարւոյ և չարի ծառերուն»: Անգամ մը որ հաստատուի թէ փիւնիկեցիները՝ որոնք ի վերջոյ Ուկարիդի մէջ բնակեցան, բնիկներն էին Պաղեստինի հարաւային չորջանին, այնուհետեւ զիւրաւ պիտի ապացուցուի որ փիւնիկեցիք ու խորայնացիք միեւնոյն աղբիւրէն կ'ստանային ամենահին ժամանակներու մէջ պատահած գէպքերու և աշխարհի դրութեան նկարագրութիւնը:

De Groot ուղեւոր մեզմէ մըն ալ հաստատել՝ որ Եգիպտոս Դրախտը Պաղեստինի սահմաններուն մէջ կ'իյնար, վերստին կը թափառի Ու Դրոց համայններուն մէջ, ու կուգայ այն հատուկ մահ՝ «որ այսօր ո՛չ մէկ պատճառ գոյութիւն ունի չընդունելու համար որ ըստ Ծննդոց պատմութեան, խմբապիւրը Դրախտը դրած չըլլայ կամ Պաղեստինի մէջ և կամ անոր մօտերը»:

— «... և զնացից ի ձեզ, և եղէց ձեր Աստուած... և դուք եղիջիք ինձ ժողովուրդ...» (Ղեւսական՝ ԻԶ. 12), աւհարկութիւն՝ Ծննդոց (Գ. 8) «Եւ լուսնի դձայն զլլալոյ տեսան Աստուծոյ ի դրախտի անդ ընդ երեկոս»:

— «Եւ ստէ ցիւ. Ջուրս այս որ ելանէ ի կողմ Գալիլիացւոց ընդ արեւելս, և իջանէ յԱրաբիս, և զայ մինչև ցծով ի ջուրց ելիցն...» (Եզեկիէլ՝ ԽԷ. 8): Ըստ այս համարին, ակնարկուած ջուրը կը գտնուի Յորդանանի հովիտին հարաւային մասին մէջ:

— «... և ծանիջիք թէ ես եմ տէր Աստուած որ բնակեալ եմ ի Սիովն լեռին սրբուրեան իմոյ. եւ եղիցի երուսաղեմսուրբ. և այլազգիք այլ ոչ ևս անցցեն ընդ նա» (Յովիէլ՝ Գ. 18):

— « . . . Յաւուր յայնմիկ բղխեցէ շուր կենդանի յերուսաղեմ. կէս նորա ի ծովն առաջին, և կէս նորա ի ծովն որ յետոյ. զամառն և զգարուն նոյնպէս եղիցի. եւ եղիցի Տէր թագաւոր ի վերայ ամենայն երկրի» (Զաքարիա՝ ԺԴ. 8)։

— « . . . Եւ արդ միւթթարեցից զքեզ Սիրով, և միւթթարեցից զամենայն զաւեւրակս նորա. և արարից զամենայն աւերակս նորա իբրեւ զԻրախս, և զկողմն արեւմտից իբրեւ զԻրախս Տեառն. ուրախութիւն եւ ցնծութիւն գտցեն ի նմա . . . » (Եսայի՝ ԾԱ. 3)։ Ըստ այսմ արեւմտեան կողմը Յուդայի անապատն է, Յորդանանի հովիտին հարաւային մասը։ Ս. Գրական այս մէջբերումն երբով de Groot կը մնայ միշտ իր համոզման վրայ. — Ենթադրել՝ որ Դրախտը ուրուշեալ տեղւոյ մը մէջ էր գտնուեր, աւսիկա նոր տեսակէտ մըն է, զոր հիները չէին կրնար յղանալ։ Ընդհակառակը, կ'ենթադրուի որ ան աշխարհիս ունէ մէկ մասին մէջ գոյութիւն ունեցած է, և որ սակայն անգտանելի էր ու նոյնպէս անմերձեան լի, ա'յն դարուն մէջ՝ ուր Ծննդոց հեղինակը կ'ապրէր։ Կարելի է՞ր արդեօք «Պաղեստինի մէջ կամ անոր մօտերը» բառերը աւելի ճշգրիտ և կամ կենալ հոն։ Ըստ de Grootի կարելի է քայլ մը ևս առաջ երթալ, համաձայն հետեւեալ տուեալներու.

1. — Դրախտը կը գտնուէր «բնդ աւրեւոյ», այսինքն արեւելքը ա'յն տեղւոյն՝ ուր կը բնակէր հեղինակը։ Այդ տեղը զոր երուսաղէմը պէտք էր լմանալ, տարտամ նշանակում մըն է, որ կրնայ ա'յնքան պատշաճիլ Յորդանանի հովիտին եւ կամ Սուրիոյ, որքան Յորդանանի արեւելքին, կամ երկու գետերու երկրին։ « . . . զԱսորեստան յիլիցն արեւու . . . » (Եսայի՝ Թ. 11)։ Բայց այս վերջին հաւանականութիւնը ինքնին կը ժխտուի Ծննդոց Գ. 24 համարով՝ ուր տեսարանը զրուած է Դրախտին արեւելքը, որմէ կ'ենթադրուի որ նախամարդուն անկումէն յետոյ մարդկութիւնը շարունակեց ապրիլ Դրախտին արեւելեան կողմը, երկու գետերու երկրին մէջ, ինչպէս որ տեսանք։ Արդ, ճիշդ պիտի ըլլար ընդունիլ որ Դրախտը պէտք էր գտնուած ըլլար նոյն այդ երկրին արեւմտեան կողմը, որ է Սուրիան կամ Պաղեստինը։

2. — Դրախտը կը գտնուէր դաւեթի մը

մէջ (Ծննդոց՝ Բ. 8), «եւ Տեղեաց Աստուած Դրախտն . . . »։

3. — Յաջորդ համարը այնպիսի տեղւոյ մը յատուկ է, ուր ամէն տեսակի ծառեր կը բուսնէին «գեղեցիկ ի տեսանել եւ քաղցր ի կերակուր», ինչ որ բոլորովին կը պատշաճի Պաղեստինի լեռներուն։

4. — Ըստ Ծննդոց՝ Բ. 10՝ Դրախտը կը գտնուէր դաւեթի մը մէջ՝ ուրիշ գետ մը կը հոսէր, և որուն անունը չի յիշուիր սակայն։ De Groot այս կէտին մէջ ալ կ'ուզէ հաւատալ որ Ծննդոց այս և յաջորդ քանի մը համարները ընդհանրապէս նկատուած են հնագոյն աղբիւրէ մը իբր վերջէն աւելցուած համարներ։ Միւս կողմէ կ'ընդունի սակայն որ այս մասին իր ապացոյցները լրիւ չըլլալուն, կը մնայ ենթադրութեան մը մէջ, ու թերեւս հեղինակին գրելու մէկ ձևին (style) կարելի ըլլայ վերագրել նոյն համարները։ «Ամէն պարագայի մէջ, կը յաւելու de Groot, Ծննդոց վերագրեալ համարները բոլորն ալ իրարու յարակից են և կը վերաբերին Դրախտի միևնոյն պատմութեան»։ Հոն կը պատմուի որ Դրախտէն բղխող գետը չորս թեւերու, և կամ աւելի ճիշդը, չորս գետակիցներու կը բաժնուէր. Տփրատ, Տիգրիս, և երկու ուրիշներ՝ Նեղոս, Ինդոս։ Եւ ինչպէ՞ս կարելի է այս երևոյթը բացատրել՝ եթէ ոչ զիմեղով հիներու այն համոզման՝ որով առնալ կը հաւատային որ բոլոր ջուրերը իրարու հետ հաղորդակցութեան մէջ էին երկրի տակէն, ա'յն ակնադրուներուն (source) շնորհիւ, որոնցմով կը կազմուէին բոլոր գետերը, իրենց ճամբուն վրայ ճոխանալով լեռներու զագաթներուն ու կողերուն վրայ պարզուած ձիւնհալովը։ Ինչպէս որ անցեալին մէջ Յոյները կը հաւատային որ երկրին բոլոր ջուրերը իրարու հաղորդակից են, այնպէս ալ եթովպիոյ մէջ գեո միւնչ և այսօր կը հաւատան որ իրենց երկրին լիճերու և գետերու բոլոր ջուրերը կը կազմուէին միակ աղէ մը, որ Յորդանանն է։

Վերագրեալ բոլոր տուեալները, ըստ de Grootի, բաւական համոզիչ են ցոյց տալու համար որ Ծննդոց մէջ նկարագրուած Դրախտը կը գտնուէր Յորդանան գետի մերձակաները, որոնք պատմութեան հնագոյն ժամանակներուն շատ աւելի բարեբեր էին,

որքան էին խորայն լացնեցող ժամանակ, ու որքան էին ներկայիս: Անհղիցի յաւուր յայնմիկ բուժեցէ մարդ երինջ մի յարջառոց և մաքիս երկուս: և եղիցի ի բազմութենէ կաթինն՝ կերիցէ իւղ. զի իւղ և մեղր կերիցէ ամենայն որ մնացեալ իցէ յերկրին: և եղիցի յաւուր յայնմիկ՝ եղիցի ամենայն տեղի՝ ուր իցէ հաղար որթ հաղար կշոռ սկեղ...» (Նսայի՝ է. 21): և արդարեւ Յորդանանի ակնաղբիւրներէն մէկուն մօտ գտնուող Հուլէ լիճին կամ Սամազոնիդիսի շրջագայ գաւառները ճոխ ու ալլազան բուսականութիւն մը ունէին: Շատ հաւանական է, կ'ըսէ de Groot՝ որ Մենկոնց Դրախտը Մովսէս ուզած ըլլայ Պաղեստինի այս շրջանին մէջ գնել, առանց որոշապէս տեղը յայտնելու: Յորդանանի հովիտին հարաւային կողմը: Չորրորդ և երրորդ հազարամեակներուն (Ք. ա.) երիքովի և իր անմիջական շրջակայքին վրայ չափազանց ճոխ քաղաքակրթութիւն մը ծաղկած էր. մըշակուած էին ընդարձակ գետններ ու գոյութիւն ունէին մեծ քաղաքներ ու գիւղեր, ինչպէս որ Թէլալադ կասուլի եւ Նոյնինքն երիքովի մէջ կատարուած վերջին պեղումները հաստատեցին: Ու իսրայելացիներու ժամանակ այս բոլորը կը յիշէին դեռ, ու Մովսէս չափազանց զիտէր թէ երիքովի գաւառը որպիսի՝ ծաղկեալ քաղաքակրթութեան մը հասած էր անցեալին մէջ: Ու դա՛րձեալ, ըստ Մենկոնց յաջորդ գլուխներուն (ԺԳ. 10) Սոգոմի և Գոմորի աղէտէն առաջ, Յորդանանով ոռոգուած հովիտը, ու մասնաւորաբար անոր հարաւային գաւառները «իրեւ զԻրախսն Ասուծոյ էր», ինչպէս որ կը կարգանք. «Ամբարձ Դովտ զաչս իւր և ետես զամենայն կողմանս Յորդանանու, զի ամենայն յուրքի էր. մինչեւ կործանեալ էր Աստուծոյ զՍոգոմ և զԳոմոր, իբրեւ զԻրախսն Ասուծոյ էր, և իրեւ զերկիրն եգիպտացոց՝ մինչև ի գալ ի Զոորա...»: Ու Ռաս Շամրայի կաւէ տախտակներուն վրայ արձանագրուած նսայի երկրը մեծագոյն հաւանականութեամբ «Եհզէի Դրախտն» է, ուր կը յիշուին «քաղցր ծառերը», որոնք անկասկած արմաւենիի ծառերն են: «Եւ գեհլանէր եգեմայ...» համարին մէջ գետը՝ Յորդանանով է որ կը բնորոշուի, թէև ըստ de Grootի, Մովսէս ուզած ըլլայ յիշա-

տակել զայն, ա՛յնքան ծանօթ էր Յորդանան իր բարեմասնութիւններովը, ինչպէս որ կը տեսնենք Ասորոց Նէեման իշխանի բորոտութենէն սրբելու պատմութեան մէջ. «... Ե՛րթ լուս եօթն անգամ ի Յորդանան, և դարձցի մարմին քո և սրբեսցիս»: Բորոտութենէ վարակուած ասորի գինուրականը կը բարկանայ և կ'ըսէ. «ո՛չ լաւ իցեն Նաբանա (Պարատա) և Փարփարա գետք Դամասկոսի քան զամենայն ջուրս Իսրայելի...» (Դ. Թագաւորութեանց՝ Ե. 1-19): Նէեման անսալով իր ծառաներու խնդրանքին, կ'իջնէ Յորդանան և եօթն անգամ կը մկրտուի ու բորոտացած մարմինը մատղաշ մանկան մը մարմնոյն պէս կ'ըլլայ ու կը բժշկուի: Հո՛ս, Յորդանանի ջուրերը կը ներկայանան իրենց բուժիչ հանգամանքովը: Բայց այսքանով է՛ր որ de Groot պիտի ուզէր բաւականանալ. Սիրաֆայ Իմաստութեան մէջ (ԻԴ. 25) Յորդանան Մենկոնց չորս գետերուն հետ իբր մէկ ցայտով (jet) յիշատակուած կը տեսնենք. «... Որ զեղու իբրեւ զՓիսոն գիմաստութիւն, և որպէս զՏիգրիս յաւուրս կանխոց: Որ լցուցանէ իբրեւ զՖիլաւս՝ զհանճար, և իբրեւ զՅորդանան յաւուրս հնձոց: Որ երեւեցուցանէ իբրեւ զԴոյս զխրատ, և իբրեւ զԴենոն յաւուրս կ'թոց»: Մովսէսի եւ իր խմբագրած Հնգամասեանի յաջորդող դարերուն, հետզհետէ բարեշրջուեցան Իսրայէլացոց գաղափարները ու եգեմի հիմնական գետը Յորդանանը նկատուելով, անկէ բղխող ու չորս թեւերու բաժնուող գետերն ալ, թերեւ իրենց ալլաքանական իմաստովը, կոչուեցան Եփրատ, Տիգրիս, Դենոն և Փիսոն (*):

Որքան յառաջ տարուին Ռաս Շամրայի պեղումները՝ այնքան պիտի դիւրանայ այս և ասոր նման Ս. Գրական կնճռոտ խնդրոց մեկնաբանութիւնը:

Հալիպ

ԱՐՏԱԽԱԶԳ. ԱՐՔԵՊԻԿՈՊՈՍ

(ՎԵՐՋ)

(*) Joh. de Groot; Un Paradis Palestinien? Mélanges Syriens. Paris. 1939. Ա. Հատոր, էջ 67-72:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԿԱՆ

ԱՐԵՒԱԳԱԼ

Կը տեսնես լոյսն անա՛. բերկրութի՛ւն երկնածիւր.
Աւխարհի շունչերուն կը բանաս պատուանդ.
Սեմիզ մօտ կ'երգէ ծղրիքն անձանձիւր
Եւ կը զգաս սարսուռն հոգին արգաւանդ:

Դիտես քէ ո՛ր դաշտն, առջրւան ո՛ր ժամուն,
Արտոյր կ'ամբառնայ զերդ աղաղակ մ'անկարծ,
Թելը անվեհեր, սիրքը սրբութուն
Ա՛յն ամպէն ալ վեր ուր խոհդ է քառած:

Դուն գիտես քէ այգուն, ջինջ ո՛ր ջրակոյտն
Կարմրալանջը կուգայ ըմպել գաղսագողի,
Եւ զոյգ հաւփայլներ, ծառէն ո՛ր ասէն,
Կ'երթան վարսակին դեպի դաշտն յուրքի:

Առաւօ՛տ մեծափառ. ովկիա՛ն գեղեցկութեանց...
Կը հնչեն զրարքնոց ծննդա՛յք աւետաբեր.
Չե՛ր աւխարհն այլ եւս մուր եւ անքափանց.
Լօղիկն Աստուծոյ ծոպերն է պարզեր:

Կը գինովնայ հոգիդ համերգէն հոսանուտ
Որ, անխառն մեղսեղ, խօլանձա՛րէին ասէն,
Կը կարէ աս անդ իր հնչիւնը զուտ,
Կը դադրի, կը ծնի, կը ցրուի վերջէն:

Ո՛հ, արդէն մոռցած եմ մարդը, Չարի՛ իշխան,
Աւխարհը պղծելու իր մոլուցքը դժխեմ.
Եւ գո՛գ լրացուած ջուրով միջուրեան՝
Դեպի սուրբ արփին գրլուխս վեր կ'առնեմ:

Ու տարուած յորձանգէ մ'աւրախութեան անհուն,
Չեմ անասա՛սեր այլեւս հրամանին երկնից,
Եւ աստուածութեամբ հոգիս պատարուն՝
Կը մտնեմ դռնեդ, Կեա՛նք Յաւիտենից:

Թրգմ. ՄԻԲԱՅԷԼ Ս. ԿԻՒՐՃԵԱՆ

ALFRED DROIN

ԴԱՇՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ

Անաւասիկ կուգայ ժամն ուր ծրգօսին վրայ քրքռուն,
Մեն մի ծաղիկ կը ծըխայ նուրբ բուրվառի մը նրման.
Բոյրերուն հետ օդին մէջ ձայներն անվերջ կը դառնան,
Մեղամաղձի՜կ շրջապար. գլխու – պտո՛յս նըւաղուն:

Մեն մի ծաղիկ կը ծըխայ նուրբ բուրվառի մը նրման.
Կը սարսռայ ջութակն հե՛ք խոցուած արժի մը հանգոյն.
Մեղամաղձի՜կ շրջապար. գլխու – պտո՛յս նըւաղուն:
Քա՛ղցր է երկինքն եւ սքիսուր խորան մը գերդ հանգստեան:

Կը սարսռայ ջութակն հե՛ք խոցուած արժի մը հանգոյն,
Սիրս մը սիրող որ կ'ասէ Ունայնը սեւ, անսահման.
Քա՛ղցր է երկինքն եւ սքիսուր խորան մը գերդ հանգստեան.
Խղղըւեր է արեգակն իր արեան մէջ քաքաւուն:

Սիրս մը սիրող որ կ'ասէ Ունայնը սեւ, անսահման*
Կը հաւաքէ ամեն հետք լոյս անցեալէն պաղպաղուն.
Խղղըւեր է արեգակն իր արեան մէջ քաքաւուն.
Յիշատակդ յիս կը շողայ նանանչ մ'իբրեւ սրբազան:

Թրգմ. ՄԻՔԱՅԷԼ Ս. ԿԻՒՐՃԵԱՆ

CH. BAUDELAIRE

Հ Ո Ղ Է Զ Ր Ա Գ^(*)

Հողէ քժուն նըրազ, լոյսի մուք աղբիւր,
Խնկամանին մօտ քաղցրօրէն տեսցաւ,
Ի՛նչ ստուերներ կը հիւսուէին երկնաբոյր
Լքուրեան մէջ արաքաց:

Ոսկեվառ շունչդ աշխարհ մը նոր կը ստեղծէր
Երազներու, աղօթասաց մրմունջի,
Ի՛նչ աստի ծոց քեզի հակող գլուխ մը ծեր
Վաղուց արդէն կը հանգչի...

Փշրւեցա՞ր, քե՛ն ձեռք մը քեզ վերստին
Անըջալոյս խորհուրդի մէջ կը վառէ
Անցեալի սուրբ կառօթին...

Այհերու ջինջ աղբիւր, աղբիւր դիւրական,
Հոսող մութին իսկ մասներէն, նրազ հողէ,
Իմ օրհասիս ո՛րք շուտան...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

(*) Աճրողջանելու համար երբեակ խորհուրդը քերթուածին, որուն առաջին մասերը (Փայտէ ստեղծութիւն, Քարէ պատահան) լոյս տեսած են ՍԻՈՆԻ մէջ.

ԳՐԱԿԱՆ

ՄՈՌՑՈՒԱԾ ԲԱՆԵՐ

Մոռցած ենք հոգը, թէ իբրեւ յղացք, թէ իբր զգայութիւն:

Մեր արիւնէն խսկ ջնջուած ըլլալու է այն հպարտ ու գեղեցիկ ապահովութիւնը որ հոգեւորձակն է հաւանարար կարգ մը ժողովուրդներու, իրենց սահմաններուն ետին բերդացած ու անազգու: Չեմ բանար սա զուգորդութիւններուն կախարդ հանգոյցը: Հիմա ոչ արքայ ունինք, ոչ նախարար:

Ան որ այս տողերը պիտի կարդայ մռայլ, դորշ խանութի մը անկիւնը, կամ խարխուլ խրճիթի մը սեմին, և կամ ելեկտրական զանգակներով ոսկերանգ սրահի մը մէջ, եթէ իր տարիքը պիտի արտօնէ իրեն, հազիւ յիշէ պիտի այն միւսները, ասոնք ալ խանութ, խրճիթ, սրահներ, որոնք, շատ հեռու երկրամասի մը մէջ, իրաւ է՝ յաճախ երկիւղառիթ պատկերներու խառնուած, պատսպարեր էին իր անօթութիւնը, յոգնութիւնը, պղտոր ու ճիղճ ալ հաճոյքները, մայրը, զաւկները: Որոնք, իրենց հնազարեան կամ քիչիկ մը արդի յորինուածքին հակառակ, զինքը կը պաշտպանէին սա աշխարհին չարիքէն, կրցածնուն չափ, ու իր հոգիին յատակը գտեր, յարդարեր էին, կեանք ըսուած երեւոյթը ընդունելու, առանց մեծ տագնապանքի, զայն գործածելու ի հաշիւ քանի մը խուլ, անթեղուած բայց անհունապէս հզօր բնազդներու (երբեմն ապրիլը խելքի գործ է), հիներէն իրեն եկած ու իրմով ուրիշներու յանձնելի տուրքերու... Ան ու նմանները կրնա՞ն չայցուիլ յաճախանքէն այս կարգէ զգայութեանց, անոնց լայնքէն, վստահութենէն, գրեթէ երջանկութենէն որոնք այդ խեղճ կառոյցներուն ողկոյզներէն անդադար կը ծորէին խորը իր ուժերու սրբարանին: Վասն զի սեպհականութեան նեղ ու պղտիկ զգացումները, յաճախ կը հալածուէին, կը հալէին ուրիշ աւելի ազնիւ, աւելի բարձրորակ զգացումներու արձակութեան մէջ երբ այդ մարդերը, սանկ առանց որոշ նպատակի, հեղ մը դուրս տանէին իրենց մարմինները,

ու անուշիկ աչք ածէին իրենց գեղը, քաղքիկը շրջանակող պատկերներուն: Անոնք անշուշտ գիտէին թէ այդ քաղցր զիծերէն քիչ անդին սկիզբն էր դժոխքին. թէ իրենց գերութիւնը զիրենք կը վարսէր իրենց անմիջական փտրախներուն: Թէ օտարին կըրունկները միշտ պատրաստ էին կործանելու կախարդ այդ պարիսպները իրենց անհատականութեան: Բայց այդ մարդերը հարիւր անգամ աւելի պաշտպանուած էին քան այսօրուան բարխաներս:

Այսօր:

— Մոռցած ենք հոգը:

Այսինքն՝

ամէն հազեղեմ կառոյցի հզօր ու հաստատ պաշտպան այն իրեղեմ աշխարհը որ, արտաքին, նիւթական ձեւերու հանրահանգէս մը թէւ և բայց՝ արտի, մրգաստանի, ազգիի, անտառի, լեռան, գեղի, ջուրի, ու ծուռ ու մուռ կածաններու բերազանակ կերպարանքներուն ներքեւ, դարէ դար, ի հեճուկս աւերածին յարաճուն ուժերուն, ծներ էր, կարծես հրաշքով, մեր իսկ ուղեղէն: Զի, ստոյգ է որ երկիր մը գործն է մարդոց բազուկներուն, բայց ատոնց հետ ու ատոնցմէ առաջ՝ թերեւ գործը ուղեղին: Դաշտավայրի մը վրայ վեհափառ ոստան մը՝ ուր վազէին բոլոր զիծերը հեռաստանէն փրթող, անշուշտ գանկ մըն է: Ու աւերակները, քարի կոյտեր կամ շաղախի շերտեր ըլլալուն չափ, կործանած միտքեր են, երկրէ մը խօսող:

Հո՛ղը,

Որ, դարեր շարունակ, մայրագործով ու աննահանջ, յատակ, աւազան, «բանաւոր անդաստան», ընդունարան ճարեց մեր ու գեղէն տուրքերուն, այսօր այլասերման բուր սքիկմաքներով խարանհար տուրքերը մեր ժողովուրդին: Այդ տուրքերը աւշայորդ, մշտառոյգ պահողը: Իր ընդերքի ստեղծարանին մէջ միշտ զանոնք մայրաւորողը: Անոնց բոլոր ստեղծները, զանակները իւրակերպողը: Նիւթին և ոչ-նիւթին աշխարհներէն մեր ապրումին ոճը բեղմնաւորողը, անեցնողը, մարմնաւորողը, դանոնք մեզի վերբերելու, անհաշուելի ուրիշ ձեւերու ներքեւ...:

Հո՛ղը,

այսինքն, մեր իմացականութեան բոլոր մեծ կորագիծերը, որոնք լեռնէ լեռ կը

ձգուելն բայց ճամբու կերպարանքին տակ մեր պատմութեան մեծ ձգտումները կը թելադրեն: Մեր անձանձիր բազմակներով կարկնուած դաշտերուն ընդերոյդ խճանկարները, երբ սարերու ոտքին, գարնան վերջերուն, կը փռեն իրենց զմրուխտն ու ոսկին, ու կը վառին հովերու շրթներէն... Ու մեր ոտքերուն մուրճովը կռահաւոր մեր անուշիկ արահետները, բլուրէ բլուր, ընտանի, իրաւ. իրենց թուփերուն մտերիմ պաշտպանութեամբը... Ու ողկոյզները, փնջիկները մեր բնակարաններուն որոնք անշուշտ մեր ուղեղէն երկրաչափութեան (ներեցէք սա գէշ բառին) ու ինկան մեր երկրին սա ու ան ծոցերուն, արտեանունքին, ընդերքին:

Հիմա, հողը մեր գծծութիւնը, գայլութիւնը, գիշատիչ բնազդները փաստող ախորժակ մըն է, գաղթաստանի մեծ տըրտմութեանց մէջ, մեզ անգամ մըն ալ փոքրող: Հիմա, մեզմէ քիչեր միայն ընդունակ են մնացած ճիշդ չափելու, արժեքներու շնորհը, խորհուրդը, գեղեցկութիւնը, հաբանային քաղցրութիւնը կորի մը ալիքի զոր մեր պապերը բռնի կորզեցին ժայռաժուտ, փշալեղջ բլուրի մը կողերէն, վանեցին խոպանն ու տատասկը, գայլախազն ու դժնիկը, աւազն ու խօլաբոյսը, ու ածու յարգարեցին, անկողին շտիկեցին գեղանի, աստղատերեւ տունկին որուն երակներէն արեւ ու երազ, արիւն ու ոսկի, քաղցրութիւն ու հրապոյր կը թուէին հոսիլ դէպի ճամբաները մեր սիրտերուն: Հիմա, մեզմէ քիչեր ընդունակ են հասկնալու հպարտ խօսվքը, գողտր գոհունակութիւնը զորս կը թելագրէր նոյն սարի փէշերէն ճարուած պարտէզը, մրգաստանը, խիտ ծառերու կախարդ հիւսկէն մը զոր երկդէր վտակը իր փրփուրին ժանեակներովը, և որուն ճիւղերուն ընդմէջէն շողային աչքերը խնձորին ու տանձին... Հազարներու մէջէն սա օրինակները բաժն են ճշգրիտ հզօր, աննահանջ, դարաւոր վաստակը որով հայրենիք մը կը յօրինուի, ուղեղին, բազուկին, ճաշակին ու հոգիին համազանգ սեմլովը, ինչպէս կ'ըսեն հիմա արեւելահայերը, երկաթն ու փոթան ալ խառնելով ճիւղին:

Բայց տխուրը ան է որ ոչ միայն մոռցած ենք հողը, այլ անհաղորդ ալ կը դառնանք արժէքին որ կը ներկայացնէր հողին

վաստակը ցեղային ուժին մայր-տոմարին վրայ: Գաղութներու մէջ իրաւ, հասկնալի սա չտեսութիւնը աղէտ է սակայն մայր երկրին մէջ: Հում նիւթը ճարտարարուեստն էլ հիմա չա՛հ է ու հաշիւ, ծախու ցորեն կամ արտածուելիք գինի, պահածոյ: Ու չէ՛՝ ինչ որ էր մեր պապերուն. — այսինքն՝ ասոնցմէ անդին: Այսինքն ու մահաւանդ՝ հայրենեաց հող, սուրբ գերեզման մեր հաւանց, օրօրան ծնածնեալն. ու մրցարան, կրկես մեծցողներուն: Այսինքն մեակոյթը, որ շատ աւելի ընդարձակ տարազ մըն է քան ան որ կը թելագրուի, երբ քանի մը գիրք, չէ՛ք կամ նկար նկատի կ'առնէ, քովքովի բերելու համար ժողովուրդի մը հոգեկան շինուածքը...:

Թող ներուի ինձ, արագ, անամբողջ (որովհետեւ չենք անդրադառնար թէ պատահա՞մը գեղեցկութիւնն անգամ անհուն համադրութիւն է) քանի մը թուում այդ մշակոյթին տարբերէն, փշուրներէն, ա՛լ մեղի համար պարպուած՝ իրենց ոգեղէն էութենէն վտարուած բառերու, որոնք մեր հեռու անցեալին մէջ մեզ կը սփոփէին, կը յուսադրէին ու մեզ զգեստնող աղէտները հանդուրժելու, տիրակալելու մոռյլ հերոսութիւնը կը ներշնչէին մեծին ու պղտկին, ասպետին ու պարեգօտաւորին (եկեղեցականին), աւազին ու անաւազին: Ընդարձակ է մեր պատմութիւնը, նայեցէք անոր դարերուն: Որ մէկին ալ կենաք սեմին, դուք լիառատ ունիք այդ փշրանքներէն, հասած մինչև մեր չկամ, չտես իմաստութեան օրերուն ուր ատոնք արհամարհելը մրցանիչ է դարձած մեզմէ ամէնէն խելացիներուն:

Կը մօտենամ, ամէնէն հիններուն ու ամէնէն պարզերուն, բայց այդ անցեալին ի վար ամէնէն ուժովներուն սրոնք գուցէ այդ հանգամանքին խիստ համար, ամէնէն զիւրաւ լքողները եղան:

* * *

Մոռցած ենք

— կաթողիկէները, մատուները, վկայարանները:

Բառեր, գաղթաստանին համար բոլորովին անիրմատ. հայրենիքին մէջ՝ հաւանաբար հաւերու կամ խողերու բուծարան:

Բայց որոնց ոճը, ճարտարապետական այն-
քան բացառիկ յաջողւումները (մինակ մեծ-
ղին կամ վսեմը չեն որ կը տրերին մեր հո-
գիններուն), մեր երկրին, ոգեղէնը՝ մարմար
կամ կուսնիթ կայլակներու նման վառման
հանող հայայատուկ, գողտր համեստու-
թիւնը, թաքուն, իր ներսէն իր համը ըս-
տեղծող շնորհները չէ որ կը չափազանցեմ,
երբ գաղթաստանին կոնծած, անուճ, տա-
ժանագին մերկութիւններուն կամ խոնաւա-
հար, գորշամոյն շէնքերուն ցուրտ, վա-
նող, ծակծկող օտարութենէն յոգնած, վի-
րաւոր իմ նայուածքը կը սուգուի ծոցին
մէջը մտատեսիլ իմ հայրենիքին ու իրմով
իմ մէջ չէն, իմ մէջ կանգուն ձեւերուն ան-
տառին։ Այլ ունիմ նկատի մարդկօրէն ի-
րաւ, պարզ, թերեւ անխուսափելի սլաց-
քը, բուխքը, գէպի երկինք ուռելու, դէպի
կապոյտ ինքզինք արձակելու անուշիկ, մե-
ղայատուկ կշռոյթը որով կը զատուին այդ
բաւերով որակուած կառոյցները ուրիշնե-
րու նմանատիպ ճարտարապետութենէն,
ճիշդ այնպէս, ինչպէս կը մասնաւորուէր,
կը զատուէր մեր հողին միւս ստեղծումը,
մեր կրօնքը, մեզ շրջապատողներուն այլա-
խարխիս հանգանակներէն։ Ո՞վ սորվեցուց
մեզի մեկն մեզ միայն ըլլալ։ Նոյնիսկ այն
օրերուն, երբ դարաւոր կայսրութիւն մը
փորձեց մեզի բռնագրել իր մշակոյթը, կրա-
կին իր պաշտամունքը, կամ արեւմուտքի
մէկ ուրիշ կայսրութիւնը երբ մտադրեց
մեզի պարտադրել մտածման իր կազապար-
ները, ու խնամարկել, կրօնական բարուրան-
քի տակ, մեր միտքը, մենք մերժեցինք,
— ու՛ ինչ հաւաւոր, անասելի գինով — ա-
ռաջինին նուաճամու, չամփուշ, երկրորդին
նենգօրէն հեռահայեաց ախորժակները, ու
ջանք ունեցանք մեր ոստայնը զարնելու
մեր անկիւնին։ Հարցը հոն չէ թէ այդ կերպ
ընելով ինչ եղաւ մեր շահը։ Այլ հոն՝ թէ
ուրիշ կերպ մը չայցեկեց մեզի։ Տեղաւո-
րեցինք մեր հասկացողութիւնը մեր կազա-
պարներուն մէջ ու զսուեցանք։ Այսօր դիւ-
րին է հեզնել մեր պապերուն անհասկացո-
ղութիւնը, ասիացիութիւնը, հերձուածողի
հոգեբանութիւնը, մարզի մը վրայ որ ա-
մայութիւն է բոլորովին։ Բայց եւ. դարձուն։
Ու աւելի վարերուն։ Կրօնական տարակար-
ծութիւնները, հերետիկոսութիւնը ամէնէն
հզօր խռովքներու ծնունդը եղան, ու կը բո-

վանդակեն շրջանին ամբողջ ոգեղէն տաղ-
նապները։ Մեր քրիստոնէութիւնը մանա-
ւանդ առաջաւոր Միջնադարուն, կը պարզէ
իւրայատուկ նկարագիրներ։ Ձեզաւ անիկա
նրբամաղ, subtile խաղարկութիւնը Միտքին
կամ աշխարհաւրաց, այլամբոյ, երկինքով
մըրկած ու մըրկած խստութիւն ինչպէս է
գիմագիծը հելլէնականութեան երբ կը մտնէ
յուդայականութեան նոր փուլին, մերձաւոր
արեւելքի մէջ բազմութիւնները հանդերձե-
լով չափազանց մարդակեղրոն երկինքի մը
նուաճումին, Սուրբա, Եգիպտոս ոտքի նե-
տելով, ամբողջով բանականները անապատ
հալածողներուն, սատանայ խաչողներուն,
քարայրներու ու սիւններու, աւերակներու
և ամայքներու արտում, տապնապահար
հսկողներուն, խստեռանդն բայց աղուա-
հոգի սուրբերուն։ Դիտէք ի՞նչ անուշու-
թիւն է այս խարաղնազգեստ, կիսամերկ
մարդոց կարաւանին գէմ ծիրանեծին կոյ-
սին պատկերը, որ պիտի նահատակուի երկ-
նաւոր փեսային սիրոյն, իր հօրը ձեռքով.
այնքան գողտր մարդկայնութիւն մը բերե-
լով չարաշուք արեան բազնիքներուն որոնք
բազմութիւններուն հեշտանքը կը կազմէին
այդ դարերուն։ Զուր տեղը չէ որ մեր վը-
կայաքանութեան ամէնէն կանխաւոր գէմքը
աղջիկ մը ըլլայ թագաւորի...։ Ու միւս-
ներն ալ չըլլան հազած դաժան կարծրու-
թիւնը ուրիշ եկեղեցիներու նահատակնե-
րուն, մեծ մասով նախանձայորգ (zélé) ու
յարձակող, այսինքն՝ բիրտ, խիստ, ինչպէս
պարտքն է ըլլալ բոլոր մեծ մարտիկներուն։
Բայց ահա տարօրինակը։ Ան որ Անդալ աւա-
նին Եկեղեցիին վրայ պիտի վարէ ժողովը-
գական յարձակումը, հոն նորոգ հաստատ-
ուած ատրուշանը և ասոր սպասարկու մո-
գերուն գլուխները ջարդ ու փշուր ընելով,
պիտի քաւէ կարծես այդ խստութիւնը, գի-
նովը այնքան սրտառուչ որքան գեղեցիկ
մահուան մը։ Ղեւոնդեանց նահատակու-
թեան հանդէսը, Եղիշէի մէջ, անմահ գե-
ղեցկութեամբ բացառիկ էլ մըն է, խորա-
պէս հարազատ, հայ, նման այն բիւրերուն
որոնք իր պատմութիւնն ի վեր այս ժողո-
վուրդը կ'ընեն այնքան տարբեր, այնքան
զատ...։ Զուր տեղը չէ որ էջմիածնի Մայր
Տաճարը, թէև պիտի բխի «սանդարմեթ
անդնդոց» շրթներէն, այսինքն խաւարին
ուժերուն ընդերքէն, բայց պիտի զարտու-

զի, ամէնէն առաջ, չըլլալով՝ բռնութեան ցայտք մը, խուլօրէն ենթակայ կամ ոճին մէջը բխման ճնշումին, ըսել կ'ուզեմ՝ արտայայտէ սարսափի, կատաղի սիրոյ, ու մանաւանդ ատելութեամբ գերայագ զգայութիւններ ինչպէս մարդ կը տպաւորուի թուրքերու առաջաւոր յիշատակարաններէն(*), իրենց քանի մը մայրաքաղաքներ

(*) Այլիս ստեղծել ե վայրանկար, կախարհակալ իր գիծերով, Բիւքարեստի հիւսնաւի մը մէջ (Պրուսա)։ Չեմ նկարագրեր զայն։ Կարգ մը տեղեր վեր եմ մեր տեղներուն հաստորութեան։ Ու չեմ նկարագրեր դարձեալ յիշատակարանը որ այդ վայրանկարին վրայ կը բարձրանայ, Կայծակ Պայադիսին անորակեղ յիշատակարանը որ պաշտօնով, Չեմ կրնար չնիւանայ, տեղին, անունին, պահին հետ այնքան ներդաշնակ այդ գոյն-գործոց յիշատակարանին այնքան բարկ, պիտի գեղեցկութեանը վրայ, առանց «սրճէլ բուլուլու», արիւնեղ տառապելու, այցուած ոչ անշուշտ պատկերասէր տեսնային, այլ սրբանշուշտ տեսնային իստիքեան, դաժան, վայրագ, անողոք ճնշումին որ ժողովուրդներուն ունի ե, մանաւանդ քաղաքներուն շեղումով։ Հոն եր անիկա, իմ տղայութեան, հինգ դարերու ստատի մը նիզակած, իր միևարհեմունքին տուրիւններով։ Հոն ե անիկա, շրջապայրին դրախտային իրերեղանակ զգայութիւններ համակշիւելով ու մտեցողը նուաճելով։ Ոչ Գաւիտին, ոչ Պոլիսը, ոչ Արիստոպոլիսը, նման յիշատակարաններու այնքան տառ իրենց նոյնըներուն մէջ, ինքն չեմ տեսնում անոնքիւ տա խոտորած զգայութիւններուն։ Մեզմէ դուրս մեր հեղուները, քաղաքները, իստի կամ կտակարարի պիտիներով անժամեղի, անպարտ, կամ ներհակին՝ ինքն, փառելի ընող քա՛նը։ — Ապառնալար ոգին։ Թորք պետութեան առաջին դարու տուրանները այդ մարտեղայ գահաւորակին եին անշուշտ, եր իրենց հօրը սուր անեկեմ առաջ կը բարխեին իրենց եղբայրներու արիւնին մէջ...։ Ու անոնց ժողովուրդը՝ այդ սպիտակ սարսափի՝ հեշտախոտ, ջերմածուր ու քաղցրահամ վայրերուն վրայ, կործանման ու մահուան քարտ, եր մէկ շունչով քաղց արեւմտեմ, միևնջեղները Վիեննայի, ու ծախեց, սպառեց իրեն հարիւր անգամ փարսաւ քաղաքներու։ Անոնք որ այցելած են Արարատեան դաշտայրը ու կեցած Էջմիածնի համապատկերին դիմաց, զգացած են այսպիսի գոյժ, սխալակ

րուն մէջ։ Մայր Տաճարը, կ'ըսեն, դաս մըն է զըջումի, փաստ մը՝ քաղաքեան ծարաւի, մարդկունակ ու տրտում շարժում մը դէպի վեր։ Որ, դարէ դար, անորակելի զգացականութեամբ լերան մը ոտքին (որքան խորունկ են լեռներուն հոգիները, իւրենց Գալիկոն հսկայ գեղեցկութիւններէն անկախաբար), մեծութեան իսկ ճշնշունով ըսես արեւելք, բռնադիր, դորք թախծութիւններ պիտի ջանայ մեղմել, մարդկայնացնել, այդ կրակէն լափուած, նորէն ծնած, նորէն մարտուած ամայատանին վրայ իբր մեղմութեան, չափի հանգէս ձեւելով իր կաթողիկէները. ու, ներքին aisanceի, ինքնամոլոլ ու ինքնաբաւ խորացման, իւրակերպ երկնայնացման խորշեր ստեղծելով, գողնալով վայրագ վայրագատեղերէն, երբ, սեղմ ու մեղմ գմբէթներու բաժակներուն կը վստահի իր ազաւանքին ընծայումը դէպի իր Աստուածը, աս ալ տարբեր՝ մեր դրացիներով մտապատկերուած երկնակալէն։ Տասնհինգ դարերու ապրում ենք դիզած մենք այդ պարզուկ կառոյցներուն ամէն մէկ գիծին։ Մեր սրբարանները, որոնց թիւէն աւելի խորհուրդը կը դպի մտքիս, երբ լեռնակուտակ աւերներու սիրտին կը բանան իրենց գողտըրիկ, կանանչորակ որմերուն յոյսը, լուռ հեղեղութեան մը նման, բռնութեան ուժերուն երեսին նետուած։ Մեր մատուռները, ուխտավայրերը, ինչպէս՝ մեր հիւղակներուն ներքնայարդար, մենասէր ջերմութիւնը, ու անոնց մարդամօտ, հիւրընկալ, հրաւիրակ ընտանութիւնը, անշուշտ քիչ մը մութ, միշտ տրտում, ինչպէս է արդէն կեանքը մեր գլխուն, բայց, երբեք՝ գձուծ, շահափոյթ, մակաբոյծ, ինչպէս են նոյն այդ շէնքերը արեւելքի շատ մը ժողովուրդներու մօտ։ Պատի՛կ։ Ամի՛սի։ Բայց գրաւի։ Չէինք կրնար Դ. դարուն (որ մեր կրօնական ապրումներուն խորագոյն չըջանք կը թելագրէ) Սուրբ Սովիա մը մերկօրէն դիզել դէպի երկինք, ոչ թէ՛ տարբերը սանձող, զանոնք թեւաւորող, մեր հոգիին կերպագրելու չափ զանոնք կակուղ, խմոր ընող ուժերու պակասէն (մեր ոճը այդ հրաւր-

քանի։ Կարդացիք Լիւնը, համոզուելու համար ցեղերու հոգիներուն տարբերութեան մասին, իրենց սրբայրներուն պատգամին ընդմեջին։

ները իրագործեց մեր ճարտարապետութեան գլուխ-գործոցներուն մէջ, մեր լեռներէն «մարմար» շարունակ «կրօւեցաւ», ու մեր արքաներն ու —ուհիները, իրենց կռակները չգզուշացուցին բիրտ նիւթէն որ այդպէս պիտի ընէր առաջին աչքը գէպի երկինք սանդուխին), ոչ թէ մեծին, մեծդին, դաժան վսեմին ու անժուժելի խոյանքին հանդէպ ընդոծին ապազգածութեամբ մը, այլ՝ շատ հաւանաբար խո՛ւլ կշռոյթին տակը՝ դարերու մեր ապրումներուն, ուր դաշտավայրն ու սարահարթը, վայրագ համապատկերն ինչպէս քնքշին տեսարանները լեռնապատան խորշերուն, ու մեր պատմութեան մեծ կսկիծներն ու պատրանքները կը բերելանան, առանց մեր գիտնալուն, ու կը թելադրեն գողտր, քաղցր, մարդկայինին մէջ խորանիստ ու իրաւ ձեւեր։ Մեր իրագործելը ինքնատպութեան սին մարմաջ մը է, այլ ով գիտէ կանխող քանի դարերու դասը՝ զոր վերլուծել ու հասկնալ գուցէ ըլլայ դուրս՝ վեր մեր միջոցներէն։ Ոչինչ է մնացած այդ վաղնջաւոր, նախաւոր կառոյցներէն որպէսզի հանգիստութիւններ, մերձեցումներ, ճշգումներ ըլլային փնտռելի և ներելի։ Զրի է անշուշտ վարկածը որով ճարտարապետութիւնը արուեստներէն ամէնէն ազգայինը կը դաւանուի։ Մոռցուած հայրենիքին անմոռանալի տեսիլքը։ Ով որ, անթառամ, գործնական մարմինով դարտատափի մը կուշտին, իրարմէ աղուոր ու փափուկ աղբիւրներու բազմերանգ նշուումներուն հովութեանը մէջ, քաղցրուղէ ծառերու գգուանքն ու համոյուն ի վեր իր մանրիկ սաղաւարտը կանչըրած կամ գորշախոց մեր մէկ մատուռին գիւտն ընէ, երբ կը թափառի մեր ծմակներուն ու ձորերուն պողպատանքն ի վար, ու տայ քիչիկ մը ծանրացող ականջ, ինքզինքը ամփոփ ու իրաւ ըրած, ճիւղերու փոփոխութիւն, ջուրերուն ճուրջիւնին ու չերեցող բայց հաւանաբար մանկատի բերնէ մը ոստայնըած ու «սիրտ փաթթող» երգի մը ալեակներուն, տն պիտի հասկնայ, սրտառուչ, սխրագին, լաց բերող քաղցրութիւնը հին փշրանքին Տեղ ոսկի տեղայր...

Տեղայր մարդարիտ...

տերեւներէն կաթող, ու արեւին մէջ բռնկած կայլակներուն փայլակնակերպ անձրեւ թելադրող։ Պիտի հասկնայ ոչ միայն հարսնա-

ցող թագուհիներուն հրաշքը, ու իր պապերը, — այդ շատ սխրալի, անհունապէս թշուառ բայց նոյնքան մըն ալ յուսապատար, արի, իմաստուն, դիմացկուն հերոսները արդար վաստակին, ինքնամփոփ լըրջութեան ու երկնաբաղձիկ բարութեան —, այլ թերեւս պիտի հասկնայ քիչիկ մըն ալ ինքզինքը, այսօր՝ այլատարազ բայց խորքին մէջ նոյն ու մէկ իր գերութեան վիրապին։ Ու սփոփուի։ Մի արհամարհէք քարերուն դասը։ Ո՞րն է այսօր երիտասարդը որ չըտառապի։ Ու ո՞րն է տարիքն առաձններէն մարդը որ չըլլայ ստիպուած իր տառապանքը պատանքի մը պէս իր հետ կրելու, ամէն բոլէ, անով սպառնալու բոլոր հոգէտաներուն... Ով որ, նման տաղնապանքի պահերուն, իր վրայ խուժող ցաւերէն զայրագնած, կոտրէ իր ծունկը կէսէն փըրթած խաչքարի մը պատուանդանին, ու ջանայ, մտովի, տեսնել, զգալ ազապատանքը, հաւատքը, դասը ձեռքերուն որոնք զայն տնկեր էին հող, գուցէ արեւան բողնիք մը կամ խաղաղութեան օր մը յաւերժելու դիտումով, իրենց «անցաւոր» մարմինէն անդին «անցնելու», իրենց վիշտն ու հաճոյքը այդպէս արձանելով, զալիքներուն ուշքին, ան, վստահ եղէք, հասկնայ պիտի պատգամը այդ ձեռքերուն, քարի կերպարանքով մատուցուած իր եղբարցը, պատգամը՝ չըքուելու ցեղին խորհուրդէն։ Պատգամը՝ դիմանալու։ Ու լաւ իմացէք. գիրքեր չեն բաւական սպառելու ամբողջ շարանը այն զգայութիւններուն որոնք յանձնուած են մէկ հատիկ սրբավայրի իսկ չըջանակին, բիրաւոր սիրտերէ, դարերու ճամբով, ու քարի, գոյնի, մագաղաթի ձեւերով։

Մոռցած ենք այս ամէնը, դաղթատանի իմաստուններու։

Մոռցած են այս ամէնը հայոց աշխարհին արդի իմաստուն նախարարները։

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԼԵՂՈՒՄԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ

ԾԱԳՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ^(*)

Առաջին և ամենակարևոր հարցը որ ներկայանում է մեզ հայերէն բարբառների մասին, այն է թէ ե՛րբ է տեղի ունեցել նրանց ծագումը:

Երկու կարծիք կայ այս մասին. — ոմանք կարծում են թէ հայ բարբառները ժամանակակից և կամ նոյն իսկ աւելի հին են գրաբարից, հետեաբար և նրանից անկախ են. ուրիշներ կարծում են թէ հայ բարբառները գրաբարի շարունակութիւնն են և հետեաբար նրանից աւելի ուշ են ձևացած: Երկու կարծիքները ձևակերպելով մի ուրիշ ձևով, կարելի է ասել որ ըստ առաջինների Ն. դարում կային մի խումբ հայերէն բարբառներ, որոնք ապրում էին իրար հետ կողք կողքի և որոնցից մէկը միայն բարձրացաւ գրականութեան և կոչուեց գրաբար. միւս բարբառները թէև նրան ժամանակակից, բայց մընացին միայն ժողովուրդի մէջ՝ իբրև խոսակցական լեզու, և նրանց շարունակութիւնն են կազմում արդի բարբառները: Երկրորդ կարծիքին հետևողները Ն. դարում առանձին բարբառների գոյութիւնը չեն ընդունում, և հետեաբար նոր բարբառները հին բարբառների շարունակութիւնը չեն համարում:

Ի՞նչ պատճառաբանութիւններ ունին առաջին կարծիքին հետևողները. — նախ՝ այն ընդհանուր սկզբունքը, որ ոչ մի լեզու միօրինակ չէ, և չկայ լեզու՝ որ բարբառներ չունենայ: Հայերէնը՝ որ խօսւում է մի լեռնոտ երկրի մէջ, իրարից անջատ մեծամեծ նահանգներում և գաւառներում, պէտք է որ անպատճառ բարբառներ ունեցած լինէր. երկրորդ՝ հին քերականների տուած յայտնի վկայութիւնները մի խումբ հայ բարբառների գոյութեան մասին: Եր-

րորդ՝ մի քանի բառական ձևեր, որոնք ըստ իրենց կազմութեան աւելի հին են քան գրաբարի ծանօթ ձևերը:

Մենք վերը, գլուխ ԺԸ. խօսեցինք Ն. դարի հայերէն բարբառների մասին և մանրամասն չօջափեցինք առաջին երկու պատճառաբանութիւնները: Համաձայն ընդհանուր սկզբունքին, մենք ընդունեցինք Ն. դարում հայ բարբառների գոյութիւնը, բայց ցոյց տուինք միաժամանակ որ այդ բարբառները իրարից ազդու կերպով դանաղանուած չէին եւ կարելի էր նրանք աւելի ենթադրաբար կոչել քան բարբառ: Օրինակ բերինք նաև այսօրուայ թուրքերէնը որ Պարսկաստանի կէսերքից (Ղազվինից) սկսած մինչև Ադրիականի ափերը, այն է Հայաստանից չորս անգամ աւելի ընդարձակ տարածութեան մէջ չի ներկայացնում իրարից այնպէս ազդու կերպով անջատուած բարբառներ, ինչպէս ենթադրւում է որ պիտի լինէր համաձայն ընդհանուր սկզբունքի: Երկրորդ՝ գտանք որ քերականների վկայութիւնները վերաբերւում են ոչ թէ հայերէն բարբառներին, այլ Հայաստանի մէջ բնակող օտար մանր ազգերի լեզուներին:

Մեր ապացոյցները այս երկու կէտերի մասին, բնականաբար կրում էին աւելի պատմական ու բանասիրական բնոյթ. այժմ անցնում ենք զուտ լեզուաբանական ապացոյցներին, ինչպէս պահանջում է երրորդ պատճառաբանութեան բնոյթը:

Որպէսզի Ն. դարում զանազան բարբառներ գոյութիւն ունեցած լինէին, եւ արդի բարբառները գրաբարից տարբեր հիմք ունեցած լինէին կամ մինչև անգամ աւելի հին եղած լինէին քան գրաբարը, պէտք է որ ներկայացնէին այնպիսի բառական ձևեր, որոնք ձայնաբանօրէն կարող չլինէին յառաջանալ գրաբարի ձևերից եւ աւելի հին լինէին քան գրաբարի ձևերը:

Գրաբարի ամենահին ձևը հնդեւրոպական նախալեզուն է, որ և հայերէն լեզուի ելակէտն է: Բնականաբար մեր համեմատութիւնները պիտի կատարենք ուղղակի նրա հետ. եթէ բարբառները կարողանան տալ մի այնպիսի ձև, որ բռնի՝ հնդեւրոպական նախալեզուի և գրաբարի միջին տեղը, իրօք որ դա կը լինի գրաբարից աւելի հին մի ձև:

(*) Վերցուած՝ մեծաճում հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Ին. գլուխ):

Բացի հնդեւրոպական նախալեզուից, կարող են մեզ իբրեւ համեմատութեան եզր ծառայել շատ անգամ նաեւ այն լեզուները, որոնցից բառեր են փոխ առնուած հայերէնի մէջ և որոնք գոյութիւն ունին թէ՛ գրաբարի և թէ՛ բարբառների մէջ: Եթէ բարբառները փոխառեալ բառերի համար ներկայացնեն մի ձև որ աւելի մօտ է փոխատու լեզուի ձևին քան գրաբարը, նըշանակում է թէ՛ նա աւելի հին է քան գրաբարը:

Մեր քննութեան մէջ առաջին տեղը տալիս ենք Ագուլիսի բարբառին, ըստ որում նա ամենից աւելի ձևափոխուածն է, և հենց այս բարբառն է յատկապէս որ համարուում է աւելի հին քան գրաբարը. հմմտ. Վանցեան, Նախահայերէնի հետքեր զօկերէնում, ՀԱ. 1899, էջ 147-9 և 1901, էջ 180-181:

Առնենք նախ ձայնաւորները.

ա) Ա ձայնաւորը որոշ պայմաններում Ագուլիսի բարբառում դառնում է օ: Հարց պէտք է տանք. — Ագուլիսի բարբառն է դարձնում օ, թէ՛ այդ օ հնչումը հայերէնի ամենահին վիճակն է, որ հարազատօրէն մնացել է մինչև այժմ այս բարբառում. մինչդեռ գրաբարը Ե. դարից առաջ վերածել է ա, որին և հետեւել են մնացեալ բոլոր բարբառները, բացի անշուշտ Կիլիկիոյ բարբառից, որ նոյնպէս ա դարձնում է օ:

Երևոյթը լեզուաբանօրէն տարօրինակ և անկարելի է, որովհետեւ ինչպէս ա կարող է դառնալ օ, նոյնպէս և օ կարող է դառնալ ա. օր. ռուսերէնի մէջ բոլոր նախաշեշտ օ-երը դառնում են ա, անգլիերէնի մէջ օ ձայնը այժմ շատ տեղ արտասանւում է ա. հմմտ. յատկապէս սեռականի օն մասնիկը, որ հիմայ արտասանւում է աֆ:

Ստուգելու համար թէ՛ ա և օ ձևերից ո՛րն է աւելի հնագոյնը, մենք իբր միակ ուղիղ միջոց ունինք բառի ստուգաբանութիւնը, յատկապէս փոխառեալ բառերի մայր ձևի համեմատութիւնը: Այսպէս՝

արջ — օռջ — յն. արկտոս, զնդ. արշա
գաղ — գեօղ — պրս. գաղ
գաղար — գէօղար — պրս. գաղար
գաճ — գէօճ — պհլ. գաճ, պաղ. գաճ
գափ — գէօֆ — պրս. գաֆ
գժուար — գըժէօր — պրս. գուշվար

դիւան — դիվուն — պհլ. դեւան, պրս. դիւան
դմակ — դըմօկ — պհլ. դումակ, զնդ. դումա,
օսմ. դումագ

թանկ — թունդ — պհլ. պրս. թանգ

թաս — թօս — արաբ. թաս

ծրար — ծրօր — ասոր. ցըրար

հաղար — հըզէօր — պհլ. պրս. հաղար

ճաշ — ճօշ — պհլ. պրս. չաշտ, չաշ

ճար — ճօր — պհլ. պրս. չար

ճրադ — ճրօյգ — պրս. չիրադ

մախաթ — մխօթ — ասոր. մըխաթթա

մաշ — մօշ — պրս. մաշ, սանս. մաշտ

մկրատ — մկրօտ — արաբ. միքրադ

նազ — նօզ — պրս. նազ

նշան — նշուն — պհլ. պրս. նիշան

շամամ — շամում — արաբ. շամամ

պատինջան — պատընջուն — արաբ. բա-
զինջան

պսակ — փսօկ — պհլ. փուսակ, զնդ. փուսա

վարդ — վէօդ — զնդ. վարըզա, ասոր. վարդա

վարս — վէօրս — պհլ. վարս, զնդ. վարըսա

վկայ — վկօ — զնդ. վիքայա

տաշտ — տօշտ — պհլ. պրս. աֆդ. [թաշթ, զնդ. [թաշթա

տղայ — տղօ — ասոր. [թալիա

Եթէ այս բոլոր բառերը հին հայերէնի մէջ ունին ա, որ համեմատուած լեզուների մէջ նոյնպէս ա է, իսկ Ագուլիսի բարբառում օ կամ նոյնից առաջացած եօ, ու, նշանակում է թէ՛ գրաբարի ձևերը հնագոյններն են, իսկ Ագուլիսի ձևերը յառաջացած աւելի ուշ:

բ) Գրաբարի ե ձայնաւորը դէմ Ագուլիսում մեծ մասամբ գտնում ենք ի. ո՛րն է սրանցից հնագոյնը — Այս մասին իրանեան լեզուների համեմատութիւնը շատ ակներեւ փաստեր չի տալիս մեզ. բայց մենք կարող ենք գիմել ուրիշ լեզուների համեմատութեան. այսպէս՝

աղուէս — աղվիս — յն. ալուպէկս

բերել — բիրիլ — հնիւ. բհեր. յն. ֆերո

դետ — գիտ — հնիւ. վեդ, վոդ, ուդ. բայց ոչ

մի լեզուի մէջ էլ չկայ ի ձայնաւորով ձև:

ես — իս — յն. եգո, լտ. եգո, հիսլ.

եկ, հնիւ. եգո, աւելի նոր լեզուների մէջ

կայ ի ձևը. ինչ. գերմ. իիս. ևայլն

եփ — իփ — յն. հեփսո, արմատը

հնիւ. եփս

մեծ — միծ — հնիս. մեզա արմատից. հմմտ. յն. մեզաս. աւելի նոր լեզուներում կայ ի ձևը. ինչ. գոթ. միքլիս, պրս. միհ:

Այստեղ էլ ուրեմն հնութիւնը պատկանում է գրաբարին և ոչ թէ Ագուլիսի բարբառին:

զ) Գրաբարի ու ձայնաւորի դէմ գլատնում ենք շատ անգամ եօ, ու, համեմատուած ձևերը տալիս են մեզ օ և ոչ թէ ուրիշ ձայնաւոր. ինչ.

փոս — փուս — յն. ֆոսսա

բոց — բիւց — հնիս. բհս, յն. ֆոս

զ) Գրաբարի ու ձայնաւորի դէմ Ագուլիսի բարբառը շատ յաճախ հանում է օ (ծ-ից առաջ է). համեմատելով ուրիշ լեզուներին հետ, գտնում ենք որ հին և հարգատ ձևն է ու և ոչ թէ օ. ինչ.

կուպր — կօպր — ասոր. արամ. քուֆրա, ասուր. քուփրու, արաբ. քուֆր

թութ — թօթ — արամ. թութա, այսպէս և բոլոր լեզուները՝ ու

կուժ — կէժ — հպրս. քուժա, պրս. քուզա

ե) Գրաբարի ի ձայնի դէմ Ագուլիսի բարբառը շատ տեղ ունի իր շատ հետաքրքրական այ ձևը. մեր համեմատութիւնը օտար ձևերին հետ այստեղ էլ ցոյց է տալիս որ հնագոյնն է՝ ի և ոչ թէ ուրիշ ձայնաւոր. ինչ. կիր — կայր — երբ. արամ. զիր, արաբ. ջիր. կայ արգարե եթովպ. գայար, բայց պարզ է որ չի կարող նա մեզ հետ համեմատութեան գրուիլ.

ինն — այնը, ծագում է հնիս. ենն արմատից, որ մեր բառի ի ձայնաւորը յայտնի կերպով չի ցոյց տալիս, բայց նոյն իսկ Ագուլիսի իննսուն ձևը հաստատում է որ արմատն է ինն. հայերէնի օրէնքով ե գտնում է ի՝ յաջորդ ռեզականի մօտ, որով հնիս. ենն կանոնաւոր կերպով լինում է ինն:

զ) Զայնաւորների միւս փոփոխութիւնները, երկրաբառների սղումը համեմատելով ուրիշ լեզուների հետ՝ գտնում ենք նոյնպէս որ նոր յառաջացած երեւոյթներ են. ինչ.

ալեւր — ալլւր — յն. ալեւրոն. գը-

րաբարը ունի մի բաղաձայն լ, ինչպէս և յունարէնը, մինչդեռ Ագուլիսի բարբառը կրկնել է. նոյնպէս պէլ. և ճիշտ համապատասխանում է յն. եւ երկրաբառին, որ Ագուլիսի մէջ միայն մի պարզ ձայնաւոր է գարձել. յետին սղման արդիւնք.

գագաթն — գչէագչաթ — բարել. գագադու, ասուր. քաքագու, երբ. քազքոդ. բոլորն էլ առաջին վանկում ունին ա ձայնաւորը, որին համաձայն է հյ. ա. միայն Ագուլիսի բարբառն է որ վերածել է ե:

բամբակ — բիմբակ — պէլ. փամպակ, պրս. փանբա, այսպէս նաև բոլոր իրանեան և այլ լեզուները. միայն Ագուլիսի բարբառն է որ առաջին վանկում հանում է ի:

այրել — իրիլ — զնդ. աթար եւն. հայերէնի ա ձայնաւորը համապատասխան է սրանց ա ձայնաւորին, որին յաջորդող ք վերածուել է ըստ օրինի լ. իսկ Ագուլիսի բարբառը ներկայացնում է ի, որ միայն կարելի է այ երկրաբառի ամփոփմամբ բացատրել:

ե) Զայնաւորների անկումը շեշտից առաջ՝ մի երեւոյթ է, որ անկարելի է բացատրել նոյնիսկ Ագուլիսի բարբառով, և գտնում է իր բացատրութիւնը միայն գըրաբարով.

ապսպարել — պսպարիլ — պէլ. ափասփարամ ապաշխարող — բշխարուղ — պէլ. ափախշ աղալ — ըղանիլ — յն. ալեո

կարաւան — կրավան — պէլ. քարավան Ագլ. ունի ծելի, քաղի որոնք պիտի մնային իբր տարօրինակ և անհասկանալի ձևեր, եթէ չլինէին գրաբարի ածելի, աքաղի ձևերը, որոնք ցոյց են տալիս որ նրանց արմատն է ած, աք. մասնիկներ են ելի, աղի:

Ագլ. բժանիլ բայի դէմ բաժին և բեժինի ձևերը պիտի մնային անբարոյսելի, եթէ չլինէր գրաբար բաժանել, որ ցոյց է տալիս թէ արմատն է բաժ — զնդ. բաժար, սանս. բաշ, որոնց ա ձայնաւորը ընկել է Ագուլիսում:

ը) Բաղաձայնների մասին հարկ չի մնում երկար խօսելու, որովհետեւ Ագուլիսի բարբառը այս կողմից դժուարութիւններ չի հանում, գրեթէ միշտ համապատասխան մնալով գրաբարին: Գլխաւոր տարբերութիւնը իս-ն ձայնափոխութիւնն է, որ նոյն-

պէս նոր երեւոյթ է և չի արդարանում միւս լեզուներով. ինչ.

սոխ — սուհ — պրս. սոխ

մարախ — մարահ — զնդ. մաղախա, պրս. մալախ, աֆխ. մալախ. ոչ մէկի մէջ չկայ ն ձայնը, բոլորն էլ գրաբարի պէս ունին խ

խրատ — հրատ — պչ. խրատ, պրս. խիրադ
ճախարակ — ճհարակ — զնդ. չախրա, պրս.
ախոռ — ահուռ — պրս. ախուր [չարխ

բ) Զանազան բաղաձայնների յաւելումներն, անկումն ու տեղափոխութիւնը նոյնպէս չի արդարանում օտար լեզուների համեմատութեամբ. ինչ.

համարել — հմբարիլ — պչ. պրս. համար. չկայ բ

պանիր — պանդիր — պրս. փանիր. միայն զնչուները և Ատրպատականի թուրքերն ունին փնդիր.

թոնիր — թարան — ասուր. թինուրու. ունի նախ ն, յետոյ բ, ինչպէս են նաև բոլոր միւս սեմական լեզուները. միայն վրացին ունի թորնե, որ յետին է

արժան — էժան — պչ. արժան, պրս. արզան. երկուսն էլ ցոյց են տալիս որ բ եղել է և յետոյ ընկել:

արմաւ — ամբրաւ — պրս. խուրմա, ցոյց է տալիս հայերէնի պէս բմ. տեղափոխութիւնը և շրթնականի յաւելումը յետին երեւոյթ է:

Ազուլիսի բարբառը ինքը չի կարող բացատրել օրինակ խղժմտանք, դիւս, գյառնուկ, բլանիք, բարաղնը, ըխպախուտ ևայլն ձևերը և կարօտ է հնադոյն խղժմտանք, դուրս, գորտնուկ, բանալիք, բաղեղն, աղբախոտ բառերին, որոնք եւ իրենց կարգին ծագում են խիղճ, դուռն, գորտ, բանալ, բաղ (կից), աղբ արմատներով: Ազուլիսի բարբառն էլ ճանաչում է այս արմատներից մի քանիսը (ինչ. խէղճ, դուրք, բանիլ), բայց իր միջոցներով կարող չէ կապել նրանք իրար հետ:

Այս բոլոր օրինակները, որոնց թիւը դեռ կարելի էր շատ շատացնել, ցոյց են տալիս թէ Ազուլիսի ներկայացրած ձևերը աւելի նոր են և գրաբարն է իրօք նրանց նախաձևը:

Ազուլիսի բարբառից յետոյ քննութեան առնենք Ղարաբաղի բարբառը եւ յատկա-

պէս նրա այն առանձնայատկութիւնը, որի համեմատ գրաբարի բ, գ, դ, ձ, ջ բաղաձայնների դէմ գտնում ենք կանոնադրապէս պ, կ, տ, ծ, ճ՝ թէ՛ բնիկ և թէ՛ փոխառեալ հայերէն բառերի մէջ. օր.

բերել — հնխ. բհեր — Ղրբ. պիրիլ
բրինձ — պրս. բիրինջ — Ղրբ. պրինձ
ձեռն — հնխ. գհերս — Ղրբ. ծէռք
ծիւն — հնխ. գհիյում — Ղրբ. ծիւն
ջերմ — հնխ. գիւհերմո — Ղրբ. ճերմել
ջուխտ — պչ. ջուխթ — Ղրբ. ճօխտ
դարբին — հնխ. դհաբհրո — Ղրբ. տարպին
դարման — պչ. դարման — Ղրբ. տէրման
զաղար — պրս. զաղար — Ղրբ. կէզար
զամէշ — պչ. զամիշ — Ղրբ. կյումաշ

Եթէ այս բառերի մէջ գրաբարն ունի բ, գ, դ, ձ, ջ որոնք համապատասխան են զալիս միւս լեզուների բ, գ, դ . . . ձայներին, մինչդեռ Ղարաբաղի բարբառը (այսպէս նաև Շամախիի, Վանի, Մարագալի, Ոոյի եւ Սալմաստի բարբառները) ունի պ, կ, տ, ծ, ճ, որոնք չեն համապատասխանում համեմատեալ ձևերին, ուրեմն գրաբարն է հին եւ հարազատ, իսկ Ղարաբաղի բարբառը (և միւսները) յետոյ ձևացած:

Եթէ վերոյիշեալ բարբառների մէջ պ, կ, տ, ծ, ճ հնչիւնները գրաբարից աւելի յետոյ են ձևացած, կան մի խումբ ուրիշ բարբառներ (Պարբիդ, Երզնկա, Սեբաստիա, Կիլիկիա, Նոր Նախիջևան, Սուջաւա ևայլն), որոնք ընդհակառակը գրաբարի պ, կ, տ, ծ, ճ հնչիւնների տեղ դնում են բ, գ, դ, ձ, ջ: Այս է արեւմտահայ կոչուած արտասանութիւնը: Օրինակ՝ պատկեր, տասը, տուն, կին, կարմիր ևայլն որոնք ըստ Մեսրոպեան հնչման (եւ ըստ արեւելեան գրականին) արտասանուում են պ, տ, կ . . . ձայներով, իսկ ըստ արեւմտեանին արտասանուում են բաղգեր, դասը, գուն, գին, դարմիր ևայլն: Արդ իրապէս սրանցից այն բառերը, որ ունին բուն հնդեւրոպական ծագում, յառաջանում են բ, գ, դ . . . ձևերից եւ ոչ թէ պ, կ, տ . . . այսպէս՝ տասը — հնխ. դեկմ, տուն — հնխ. գոմ, կին — հնխ. գյեն ևայլն: Արեւմտեան արտասանութիւնը ճիշտ ու ճիշտ համապատասխան է հնդեւրոպական հնչումներին,

մինչդեռ զրաբարը՝ ոչ: Ուրեմն արեւմտեան արտասանութիւնը աւելի հին է քան զրաբարը և հետեւաբար արեւմտեան բարբառները աւելի հին են քան զրաբարը:

Սակայն վերի բառերի մէջ կան նաեւ այնպիսի բառեր, որոնք ոչ թէ բնիկ հայերէն են, այսինքն հնդեւրոպական ծագում ունին, այլ փոխառեալ են հարեան լեզուներէ: Այսպէս օրինակ պատկեր և կարմիր: Արդ այս բառերի մայր ձեւերն են պէլ. պատկար, կարմիր, որոնցից երեւում է թէ նոյն պ, կ, տ ձայների բ, գ, դ արտասանութիւնը համապատասխան է մայր ձեւերին, որոնք պահանջում են պ, կ, տ ըստ արեւելեան արտասանութեան:

Ի՛նչ է հետեւում պ, կ, տ... ձայների այս երկդմի դիրքից արեւմտեան արտասանութեան մէջ: Հետեւում է այն, որ ձայնաշարժութիւնը տեղի է ունեցած երկու անգամ. հնիս. բ, գ, դ... տեւլ են նախահայերէնում բ, գ, դ... որ յետոյ Ե. դարում արդէն դարձել էր պ, կ, տ... Այս պ, կ, տ... ձայները երկրորդ անգամ փոխուելով (Ե. դարից յետոյ) դարձել են բ, գ, դ... և այս երկրորդ ձեւն է որ գտնում ենք արեւմտեան արտասանութեան մէջ: Եթէ արեւմտեան արտասանութեան բ, գ, դ... հնչիւնները ներկայացնէին նախահայերէնի բ, գ, դ... հնչիւնները, պէտք էր որ այժմ արեւմտեան արտասանութեան մէջ գտնէինք մի կողմից դասը, դուն, զին, բայց միւս կողմից պատկեր, կարմիր, եւ ոչ թէ բազդեր, գարմիր: Այս բոլորից հետեւում է այն որ նաեւ այս կէտում էլ, ուր արեւմտեան բարբառները զրաբարից աւելի հին լինելու երեւոյթն են ընծայում, զրու-թիւնը նոյն է, այսինքն զրաբարը աւելի հին է, և բարբառները ծագած են նրանից շատ աւելի ուշ:

Եթէ բարբառները զրաբարի աւելի նոր ձեւափոխութիւններն են, պէտք է քննել թէ երբ են ձեւացել նրանք:

Նախ առնենք Ագուլիսի բարբառը՝ վերե յիշուած պատճառներով:

Գիտենք թէ Ագուլիսի բարբառի մէջ հայերէն բառերի ա ձայնաւորը դառնում է օ, ու. թուրքերէնից և ռուսերէնից փոխառեալ բառերը չեն ենթարկւում այդ ձայնափոխութեան, բայց պարսկերէն և արաբերէն բառերը բնիկ հայ բառերի նման են:

Թարկւում են: Այս երեւոյթը ստոյգ է ոչ միայն ա ձայնի, այլ և ուրիշ ձայնաւորների համար էլ:

Ստորեւ տալիս ենք այս կարգի փոխառեալ բառերի մի խումբ օրինակներ, իրենց մայր ձեւերով միասին.

ռաստ «պատահիլ» — թրք. ռաստ

թարս «հակառակ» — թրք. թարս

շան «մեղրահաց» — թրք. շան

սաս «ձայն» — թրք. սաս

նազմը «ական» — թրք. նազմը

վազ «պտղաման» — ռուս. վազ

ջուն «հոգեհասկ» — պրս. ջան

բօշ «պարապ» — թրք. բօշ

նոյնը «պայտ» — արաբ. նալ

քյարվան «կարաւան» — պրս. քյարվան

փահմ «հասկացողութիւն» — արաբ. ֆահմ

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(ՎԵՐԸ ԵՎԵՐԴԻՆԷ)

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Ազգի մը, ժողովուրդի մը, հասարակութեան մը համար, «գէտ օրեր»ը, գրաբարին աւելի ուժեղ բացատրութեամբ՝ «ժամանակ չարք»՝ ապականութեան եւ ընդհանուր ինկածութեան այն ժամանակաշրջաններն են, որոնք ընդհանրապէս հետեւանք կ'ըլլան կրօնական անգամութեան եւ կենցաղական յլիանքի ցոյց եւ շուայտ սասկոյթիւններէն, ինչպէս նաեւ լանխազոյն միակողմանի եւ անմիջ դաստիարակութեան մը աւերներէն ծնունդ առած ապերասան ազատութեան: Երբ անգամ մը ախար վարակի սիրէ սիրս եւ տունէ տուն, մարդիկ այլեւս հանրութեան բարիքն զգացումը կը սուզեն՝ կը մոռնան իրենց անձին պատշաճութիւն մէջ, որ կ'ըլլայ այնուհետեւ իրենց միակ կրօնք՝ որուն իբրեւ ծես կ'ընդունին ընչաքողութիւնը, եւ իբրեւ խորհուրդ՝ հիմունք հաւատոյ՝ կոյր ինքնապատկանութիւն: Տարուած այս վերջին մոլորեանէն՝ անոնք ա'լ քամանակ միայն կ'ունենան իրենց խօսքերուն մէջ այլոց նկատմամբ, ապերաստութիւն՝ իրենց ծնողաց հանդէպ, ու ամբարիշտ վերաբերմունք ամեն բանի համար՝ որմէ չի կրնար ախորժիլ իրենց խանգարուած խղմանքը:

«ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԵՄԻՆԴՈՎ»

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ**Խ Ա Ջ Վ Ե Ր Ա Ց**

Կ Ա Մ

Խ Ո Ր Հ Ո Ւ Ր Գ Տ Ա Ռ Ա Պ Ա Ն Ք Ի

(Տ Ր Ս Մ Ս Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն)

ԱՆՁԵՐ.— ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ, ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

Ուաշվերացի Նախասօնակին վերջ՝ իրիկունի Հսկումին հաւատ վերադարձեր էին Ս. Յակոբի Մայր Տաճարը. Ս. Ասեփանոսի մատուռին մէջ կը սպասէին արարողութեան ժամուն։ Բողոքովին մութ էր արդիւն, եւ իրենք կը խօսէին քանի մը կանրեղներու պարպումին ճակ։

Ա. Աւակերտը.— Վաղը իւաշվերաց... Պատերազմի տարուայ իւաշվերաց...

Բ. Աւակերտը.— Իրաւ, պատերազմի համատարած անդոնը որ կ'ապրինք, սարսուղազին բան մը կը մտցնէ վաղուան Տօնի մթնոլորտին մէջ։

Ա. Աւակերտը.— Իւաշվերաց... Իւաշին նուիրուած տօներէն ամենէն յատկանշականը, ըստ իս. Ա'յն՝ ուր գերազանցապէս կը շեշտուի Իւաշին Գաղափարը. քանի որ կը տօնենք անով յիշատակը կայսերական ձեռքերէ խաչափայտին հանդիսաւոր բարձրացումին՝ իբր խորհրդանշան Քրիստոնէութեան. այնպէս չէ՞ վարդապետ։

Վարդապետը.— Ծշմարիտ որ դժուար է երեւակայել թէ ի՞նչ գայթակղութիւն եղած պէտք է ըլլայ Հին Աշխարհի վերջալուսային ժամանակներու մարդոցը համար նոր կրօնքին այն Ակտը որով կը բարձրացնէր ան իբր պաշտամունքի առարկայ՝ զեռ քիչ առաջ հանուր աշխարհի աչքին անարգութեան այդ անարգ գործիքը։

Բ. Աւակերտը.— Տարօրինակ խորհրդանշան արդարեւ կրօնքի մը համար...

Ուրիշ աւակերտ մը.— Մանաւանդ հին աշխարհի բոլոր այն կրօններուն դիմաց ուրոնք Զօրութիւնը, Լոյսը, Գեղեցկութիւնը, յաղթանդ կեանքը եւ իր Հաճոյքը պաշտեր էին համապատասխան աստուածներու եւ խորհրդանշաններու մէջ...

Բ. Աւակերտը.— Ամէն կրօնք, ու կարելի է ըսել, որքան ալ հայեցողական ըլ-

լայ ան, ամէն փիլիսոփայութիւն ի վերջոյ ուսուցում մըն է կեանքի իսկութեանը մասին որ պէտք է բերէ պատասխան մը մարդու սրտի խորագոյն ըղձանքին՝ իմա՝ երջանկութեան ըղձանքին. տարօրինակ չէ՞ որ գտնուի կրօնք մը, այն ալ գերագոյնը հռչակուած, որուն խորհրդանշանը ընտրուած ըլլայ Տառապանքներու դառնագոյնին՝ մահաբեր չարչարանքին գործիքն իսկ։

Ուրիշ աւակերտ մը.— Ի՛նչպէս զարմանալ այն ատեն որ մեր ժամանակի մարդոց ալ շատերու աչքին Քրիստոնէութիւնը պարզելի իբր տխուր յոռետեսութեան կրօնք մը, որուն պաշտօնեաները կեանքը պէտք է լքեն, աշխարհէն երես դարձնեն — եւ ուրուն եթէ մնար, բոլոր մարդերը պիտի ընէր իր պաշտօնեաներուն պէս «սեւաւոր»...

Բ. Աւակերտը.— Նիցչէ, կ'ըսեն, Քրիստոնէութեան տարածումը վերագրած է գերիներու, թշուառներու, տկարներու, այլասերածներու ընդհանուր ու նախանձտ ընդդգուծի մը ընդդէմ զօրաւոր ընտրանիին, Հոռովմէացի տէրերու առողջ ցեղին. ըստ իրեն՝ իր յաղթանակը — թերեւ թիւին շնորհիւ չահուած — եղած է գայթակղական ու յարակարծային յաղթանակ մը Տկարութեան՝ ընդդէմ Ուժին — Ապարժեքին՝ ընդդէմ Արժէքին։

Վարդապետը.— Մակերեսային տեսութիւններ՝ այդ բոլորը — Քրիստոնէութեան իսկութեանը մէկ բացատրելի անհասկացողութենէն յառաջացած։

Բ. Առակներս. — Բայց, կարելի է պատասխանել, չէ՞ որ ի վերջոյ Քրիստոնէութեան խորհրդաշնանը խաչն է, ու խաչը՝ Տառապանքի գործիքը. չի՞ հետևիր ասկէ, յստակ ու մեկին, թէ Քրիստոնէութիւնը Տառապանքի կրօնն է:

Վարդապետ. — Ոչ անհրաժեշտաբար ա՛յդ. այլ այն թէ Գերագոյն Կեանքը որով և անոր Լիութեանը համապատասխան երջանկութիւնը որուն Քրիստոնէութիւնը կ'ուզէ առաջնորդել մարդիկը՝ Տառապանքի ճամբէն ու ճանաչողութենէն կ'անցնի. բայց այս հիմնական վարդապետութիւնը ինքնին փառք չէ՞ Քրիստոնէական աշխարհայեացքին իրատեսութեանը և անգերազանցելի խորութեանը:

Ա. Առակներս. — Ըսե՞լ կ'ուզէք, վարդապետ, թէ իմա Քրիստոնէութեան խորհրդանշան ընտրուիլը ցոյց կուտայ այն էական, կեդրոնական գիրքը զոր ունի կեանքի քրիստոնէական ըմբռնումին մէջ Տառապանքի էութեան ու զայն գիմակալող կեցուածքին մասին իր քարոզութիւնը:

Վարդապետ. — Այո, և հակառակ պարագային Քրիստոնէութիւնը պիտի չըլլար գերադոյնը կրօններուն. որովհետեւ, քիչ մը առաջ ձեռնէ մէկը կ'ըսէր թէ ամէն կրօն ու ամէն փիլիսոփայութիւն ի վերջոյ ուսուցում մըն է երջանկութեան ի խնդիր. արդեթէ երջանկութիւնը Կեանքի Լիութեան վերայ կը փթթի — անոր գաղտնիքը ուսուցանող ամէն վարդապետութիւն կեանքի իմաստին մասին տեսութիւն մը պիտի ըլլայ. արդ, կարելի՞ է հասկնալ կեանքը, իր արժէքը, առանց թափանցելու Հաճոյքին ու մանաւանդ Յաւին իմաստին — քանի որ կեանքը անոնցմէ է հիւստեած ու անոնցմով կը յայտնաբերէ մանաւանդ իր գոյութեանական (existentiel) իմաստը:

Բ. Առակներս. — Բայց ինչո՞ւ կը շեշտէք և կ'ըսէք «մանաւանդ ցաւին»...

Վարդապետ. — Վասնզի եթէ հաճոյքը կեանքի լուսաւոր երեսն է, այդ երեսը իբր այդ՝ այսինքն լուսաւոր՝ մանաւանդ այն ատեն այդպէս կ'երևի երբ զայն տեսնենք հակադրաբար զայն չըմպատող ու, պէտք է ընդունիլ, կեանքը շատ անգամ իր մեծագոյն մասին մէջ ընդգրկող ստուերին՝ որ ցաւի, տառապանքի ստուերն է. կեանքի ունէ իմացում որ չի մեկնէր աշխարհը դա-

ւարող չարիքին ու տառապանքին դէմ յանդիման նկատումէն մակերեսային վարդապետութիւն մըն է որմէ բան չեւեր:

Ուրիշ առակներս մը. — Պէ՞տք է խորհիլ թէ էական տարբերութիւն մը կայ Տառապանքի բնութեանը ու անոր հանդէպ ընդգրկելի գիրքի նկատմամբ Քրիստոնէական ուսուցումին և այդ մասին ուրիշ կրօններու և փիլիսոփայութեանց ուսուցումին մէջ:

Վարդապետ. — Անշուշտ որ...

Բ. Առակներս. — Ես չեմ ըրած բաղդատութիւն մը որ ցոյց տալիս ինձի այդ տարբերութիւնը. ընե՞նք վարդապետ, զիս ատեն կայ արարողութեան սկսելուն:

Վարդապետ. — Առէք, օրինակ, յոռետեսութեան զիծին վրայ ամենէն հինը, զլիսաւորը, արմատականը այդ վարդապետութիւններէն...

Ա. Առակներս. — Պուտտայականութեան կ'ակնարկէք:

Բ. Առակներս. — Մեր եղիային զրուածներուն մէջ հանգիւյած եմ առաջին անգամ անոր. բայց ճիշդը՝ անըմբռնելի մնացած է ինձի թէ ինչպէս այդօրինակ հոգեւորութիւն մը Աշխարհին ու Կեանքին կրցեր է այնքան միլիոնաւոր մարդոցը դառնալ: Իր կենսունակութենէն պարպուած, յոգնած, գոյութիւնը զիմադրաւելու ուժը կորսնցուցած ճեղի մը տրամադրութիւնը կը ցոլացնէ ան թէ ընդհակառակը կեանքի վայելքներուն անհուն պապակովը տոջորուող ժողովուրդի մը յարակարծային հակազդեցութիւնը այդ պապակին դէմ իբրև միակ միջոցը անկէ ազատուելու և խաղաղութիւնը գտնելու... — չեմ կրցած ճշդել:

Վարդապետ. — Որն ալ որ ըլլայ — հասկնալի է թէ ինչո՞ւ իբրև Աստուածային ուսուցում մը չէր տար ու չէր կրնար տալ ան ինքզինքը. որովհետեւ այլապէս անըմբռնելի պիտի ըլլար այդ քարոզութիւնը որ էապէս ոչնչականութիւն մըն է. անհաշտելի՝ ունէ աստիճանով աշխարհը, կեանքը, գոյութիւնը Աստուծոյ առնչող հասկացողութեան մը հետ:

Բ. Առակներս. — Ի՞նչպէս հասկնալ Պուտտայի չորս ուղիղի կոչուած ճշմարտութիւններէն առաջինը. թէ գոյութիւնը ճառապստիքի՝ Ուրկէ՞, ի՞նչպէս կ'արդարանայ բացարձակութիւնը այդ հաւաստումին. երբ իր

մութ երեսին քով կեանքը յայտնապէս ունի իր լուսաւոր երեսը, իր ցաւերուն քով՝ հաճոյքները, իր տառապանքները քաղց-րացնող հրճուանքները, և երբ՝ ըստ ինքեան և էապէս իրր բաղձալի՝ բան մը կը ներկա-յանայ ան մարդու խորագոյն բնազդին:

Վարդապետը. — Սա ճիշդ է որ Պուտտա կը մեկնի իր իսկութեանը մէջ կեանքի յո-ռետեա ըմբռնումէ մը — իր իշխանական կեանքի վայելքները նողկալի կը դառնան իրեն երբ կը տեսնէ մահուան, ծերութեան, հիւանդութեան, թշուառութեան պատկեր-ները. — կշիռն մէջ ասոնք կեանքի տա-ռապանքի բաժինը անհամեմատօրէն ծանր կը ցուցունեն իր աչքին. ու ա՛յ Աշխարհը ու անոր վրայ բնազդօրէն փակչող կեանքը կ'երեւին իրեն՝ իբր մարդու խորունկ եսին անթափանցելի ճակատագիրէ մը պարտա-դրուած կրում մը, որով՝ անտանելի ծան-րութեամբ բեռ մը: Ասկէ՛ Առաջին «ճշմար-տութիւնը» — Գոյութիւնը Տառապանքի եւ Տառապանք՝ կրումի, ծանրութեան խոր ու նախնական իմաստով. կրում սակայն՝ որ տակաւին յաւելուածաբար ցաւագին մա-նաւանդ ըլլալու չարիքը ունի իր մէջ: Արդ, Գոյութիւնը նոյնացուցած Տառապանքին հետ, Պուտտա մէկ բանի միայն կը մտածէ այլևս՝ ազատելու անկէ:

Բ. Աւակերտը. — Որմէ՞, Տառապանքէ՞ն . . . ո՞վ չի մտածեր ատոր:

Ա. Աւակերտը. — Բայց քանի որ Գոյու-թիւնը ամբողջ Տառապանք է, ուրեմն եր-կրորդը թօթափելու համար պէտք է առա-ջինը՝ Գոյութիւնը թօթափել. ի՞նչպէս սա-կայն:

Վարդապետը. — Ծիւղ հո՛տ է իր «գիւ-տը». — Աշխարհը ամբողջ ու անոր մէջ մարդուն գոյութիւնն իսկ խարկանք մը ճանչնալով:

Ա. Աւակերտը. — Կարելի՞ բան է ատ.

Վարդապետը. — Ըստ Աաքիային «ի-մաստութեանը» Աշխարհը ինք իրմէ, ըստ ինքեան չունի «իրականութիւն». մե՛նք ենք որ կուտանք իրեն իրականութիւն ճիշդ մեր «հարումով» իրեն, մեր ըղձանքին ու կա-մեցողութեան պրկումովը դէպի ան, մեր ծարաւովը անոր իրերէն և էականերէն մեզի եկած վայելքներուն: Արդ, մէկ մը որ հա-մոզուինք այս «ճշմարտութեան», և յետոյ այս անգամ ջնջենք մեր այդ հարումը,

թուլցնենք այդ պրկումը, խափանենք այդ ծարաւը — հետեւաբար յաջողինք կատա-րելապէս անհարկեր դառնալ Աշխարհին — ատով իսկ աշխարհը պիտի պարպուի իր այդ իրականութենէն, կորսնցնէ իր փոխա-ռիկ «գոյացութիւնը», վերածուի լոկ պատ-կերի, խափերեոյթի. այդ պահէն սկսեալ՝ ան այլևս պիտի չճնշէ իր ծանրութիւնը մեր վրայ, մեր գոյութիւնը պիտի չըլլայ կրումը այս Աշխարհին — որով Տառա-պանք. . .

Բ. Աւակերտը. — Պիտի գտած ըլլանք գերագոյն հանդարտութիւնը Նյութականի . . . — Ինչպէ՞ս կը յիշեմ հիմա, պա-տանութեանս այն պահերը ուր եղիան կը կարգալի. . .

Ա. Աւակերտը. — Բայց քանի որ կեան-քը էապէս Գործ է, պրկում, զօրութեանա-կան դիմաւորում իրականութեան, այդ «ե-րանական անդորրութիւնը» ստացուած կ'ըլ-լայ կեանքին իսկ գնով. անոր խեղդու-մովը, անկէ արմատական ու ամբողջական հրաժարումով մը. . . ապրելով հանգերձ սակայն . . .

Ուրիշ աւակերտ մը. — Բայց տակաւին ինչո՞վ բացատրել այն անհաշտ ատելութիւ-նը զոր Պուտտայականութիւնը կը յայտա-բերէ հանգէպ ամէն հաճոյքի և ուրախու-թեան. ու այն տարօրինակ, ըստ իս ախ-տաւոր նախասիրութիւնը զոր ցոյց կուտայ հանդէպ ամէն ցաւի ու տառապանքի. քանի որ իր տեսակէտէն այլևս անոնք երկուքն ալ անիմաստ են:

Ա. Աւակերտը. — Ինծի համար պարզ է այդ. հաճոյքները խօտելի են ոչ թէ որով-հետեւ հաճոյք են, այլ որովհետեւ կը կապեն մարդերը գոյութեան. իսկ ցաւերը ընտրելի՝ որովհետեւ ընդհակառակը անոնք կը դիւրա-ցընեն մարդուն տարանջատումը Աշխարհէն:

Վարդապետը. — Աշխարհը դիմագրաւել մը կայ դէպի անկէ՛ վերինը անդրազանցե-լով զայն. Պուտտայականութեան մէջ ա-ռաջարկուած մեթոտը դէպի անկէ վարինը՝ աշխինքն Անէութեան մէջ ապաստանելն է: Ո՞վ չի տեսներ որ կեանքի խնդրին, Տառապանքի ու Երջանկութեան խնդրին իրական լուծում մը չի կայ հոս — այլ անոնցմէ ահաբեկ Ռուսափանք մը միայն, չըսելու համար վատ դասալքում մը: Աշ-խարհին մէջ տառապանքի բաժնին շեշ-

տուած մէկ տեսիլքին հետեանքով էական ընկրկումը, հոտ վարդապետութեան մը քարձարացուած է, և ընծայուած մարդկութեան իբր կեանքի արժեւորման դրութիւն։ Լուծել կեանքի հարցը առաջարկելով իբր ցնջում... ապրիլի գայն, հակ մը մնալով հանդերձ անհոյսիւնը ապաստան ունենալով, հակասութեանց այդ հակասութիւնը խեղահանի ու կրօնքի վերածուած — ահա ուրեմն Պուտտայականութիւնը։

Ա. Առակերտ. — Ահա ինչու հաւանաբար Պուտտայական յոռետեսութեան նոր ժամանակներու ներկայացուցիչ Շօքէնհաուէն իսկ այլևս նոյն միջոցը չի համարձակիր առաջարկել մեզի. և յոյսը կը գնէ կիսամիջոցներու վրայ, որոնց անգորութեանը սակայն թերևս ինք առաջին համոզուածն է — ի խորոց սրտի։

Ուրիշ առակերտ մը. — Ի՞նչ կիսամիջոց.

Ա. Առակերտ. — Արուեստը՝ որ ըստ Շօքէնհաուէնի, Տիեզերքի մէկ վերարտադրումը կ'ընէ, որ ազատ է գայն դառնացնող «Գոյութեան կամքէն»։ Կամ միսթարութիւնը՝ զիտնալու թէ բոլոր մարդերը մեզի հետ տառապանքի նոյն երկանաքարին են լըծուած. իբրև թէ այդ ի՛րապէս միսթարանք մը ըլլար մարդուն։ Ընդհակառակը, կը կարծեմ որ ազնուական հոգիի մը համար ուրիշներու տառապանքին տեսքը կը բազմապատկէ իրը. մինչ ուրիշներու ուրախութիւնը գէթ պիտի ըլլար ճշմարիտ բալասան մը իր ցաւերուն։

Բ. Առակերտ. — Ճիշդ է ոմանց պընդումը թէ Ստոյիկեան վարդապետութեան խորն ալ — մանաւանդ Եպիկտէտին մէջ — յոռետեսութիւն մը կը յամենայ։ Ու այն ատեն ի՞նչ պէտք է խորհիլ այն անզգայութեան, apathieի կեցուածքին մասին զոր Ստոյիկեանները կը քարոզէին. իրենց յանձնարարութեան՝ ետ կենալու ամէն ուրախութենէ եւ ամէն տառապանքէ, սէրէ եւ ատելութենէ։

Վարդապետ. — Կեանքի, Դոյութեան հարցին հանդէպ յուսահատած իմաստութեան մը վարդապետութիւնը այդ ալ։ Ուրովհետեւ կը տառապինք՝ հա՞րկ է որ ջանաք ջնջել ամէն զգացում մեր մէջէն, նոյն հարուածին տակ սրբելով այդպէս մեր մէջ ազնուագոյն հաճոյքները և ուրախութիւնները։ Բայց եթէ նոյնիսկ կարելի ըլ-

լար երբեք այդ կեցուածքը, առով միաժամանակ պիտի չկասէ՞ր կեանքի գործը, քանի որ իրերուն, էակներուն արժէքի յարարերութիւնները մեր էութեան հետ՝ անոնց մեզի տուած զգացումներովն իսկ կը յայտնուին ու նշանակութիւն կը հագնին։ Ի՞նչ պէտք կրնայ ապրիլ ու իր գործը ուղղել մէկը որ բացարձակապէս անհարկեր գործած է իրերուն և անձերուն, և նոյնիսկ ինք իրեն հանդէպ — անզգայացած ըլլալով անոնց գիմաց։ Փիլիսոփայի վերացական ստեղծում մը՝ այդպիսի «մարդ» մը, որ վայրկեան մը չգիմանար իրականութեան գետնին վրայ։

Ուրիշ առակերտ մը. — Բայց սորված ենք որ Ստոյիկեանները տակաւին ուրիշ միջոց մը ևս ունէին Տառապանքին դէմ որ զիրենք նախակարապետները կ'ընէ այսօրուան Ամերիկայի Christian Scientistներուն. այն է՝ տառապանքը համարել ոչ-իրական ըստ ինքեան և մեզի պատճառուած իր առարկայէն իսկ, այլ մեր մտածելու, իրերը առնելու կերպին ներյատուկ, և որ պիտի մարէր ինքնին երբ տեսակ մը ինքնաթեւադրութեամբ փոխէինք մեր այդ կերպը։

Ա. Առակերտ. — Հիւանդութիւնները բուժելու Զուիցերացի Գուէին մեթոտը մէկ ուրիշ կիրարկութիւնն է այդ վարդապետութեան. միայն թէ Գուէն չյաջողեցաւ ինքզինքը բուժել այն հիւանդութիւնէն որ զինքը մեռցուց։ Այդ օրէն կոտորակուեցաւ թիւը Գուէիզմի հետեորդներուն։

Վարդապետ. — Կը զիտէ՞ք՝ բոլոր յոռետեսական աշխարհայեացքները ձախողած են էապէս անով որ մէկ կողմէ կեանքը կը նկատեն գրեթէ ալլամերժօրէն ցաւէ գոյաւորուած, և սակայն միւս կողմէ անկարող են ունէ գրական իմաստ ու արժէք գտնել ցաւին. կը մնայ իրենց, տրամաբանօրէն, փրկութիւնը փնտռել կա՛մ արմատական պարպումի մը մէջ կեանքին, գէպի անէութիւն ապաստանելով — ինչ որ կը քարոզէ Պուտտա — կամ կիսամիջոցներու զիմել որոնց ապարդիւնութեան իրենք առաջին համոզուածներն են։

Բ. Առակերտ. — Հապա լաւատե՞ս վարդապետութիւնները։

Վարդապետ. — Անոնց գործը կը քալէ աստիճան մը երբ Հաճոյքին, Ուրախութեան վրայ է խնդրը. բայց երբ իրենք զիրենք

կը գտնեն Յաւի, Տառապանքի հարցին դիմաց շփոթութիւնը ծայր կուտայ: Ընդհանուր կերպով Չարիքին ու մանաւանդ անոր Տառապանքի ձևին անժխտելի գոյութիւնը կեանքի որտի՞ն՝ իբր էական գայթակղութիւն մը կը յայտնուի այդ դրութիւններուն մէջ, որուն տուած շփոթութիւնէն չեն կրնար փրկել անոնք իրենք զիրենք:

Իրաւ, անոնք գտնէ իրենց դրութեան տրամադրութեանը տակ ինքնիմաստ բան մը ունին — Հաճոյքը, Ուրախութիւնը, որ ըստ իրենց կը ցոլացնէ կեանքի իսկութիւնն իսկ: Ըշմարտութեան բաժին մը կայ Բառքայի խօսքին մէջ թէ «Մարդը ծնած է հաճոյքին համար, կ'ըգայ, այդ՝ փաստի պէտք է ունի»: Կեանքի տեսակէտէն Հաճոյքը ինք իր մէջ կը կրէ իր արժէքը, բայց երբ Հաճոյապաշտութիւնը կը գոհանայ այդքանով, առանց մինչեւ խորը փնտռելու հաճոյքին նշանակութիւնը, ու կը քարոզէ իբր կեանքի նպատակ ու արժեքը ման միջոց ամէն գնով հետապնդումը հաճոյքին, իր տեսակէտէն իսկ ամենաձախող արդիւնքներուն կը յանդիւ: Հաճոյքը ինք իրեն համար հետապնդուած՝ խոյս կուտայ միշտ աւելի հեռուն, ու կը մոլորեցնէ իր ետեւէն անխորհուրդ կերպով վազողը: Աւելի յաջողութիւն ձեռք չեն բերեր Օղտապաշտ դրութիւնները նոյնիսկ արդիական թէքնիքին ըստ միջոցներու գործածութեամբ, որովհետեւ ասոնց տուած մակերեսային հաճոյքներու խորը շատ անգամ դառնութիւնն է որ կը նստի իբր մրուր:

Ա. Առակերսը. — Բայց ի՞նչ է այդ վարդապետութիւններուն քարոզած կեցուածքը Յաւին, Տառապանքին հանդէպ:

Վարդապետ. — Կեցուածք չէ քարոզածնին այլ փախուստ: Իրենց աչքին Յաւը զուտ չարիք է. անիմաստ և միայն բացասական նշանով բան մը որմէ պէտք է խոյս տալ ամէն գնով: Բայց հոս ալ արդիւնքը իրենց սպասածին ճիշդ հակառակը կ'ըլլայ: Վասնզի մինչ հաճոյքը որքան հետապնդուի այնքան խոյս կուտայ մեզմէ, ցաւէն ալ որքան խոյս տանք՝ կարծես այնքան ի՞նք մեր ետեւէն կը վազէ:

Բ. Առակերսը. — Պատճառը ատոր:

Վարդապետ. — Այն որ՝ քանի վախճանք անկէ, քանի կատարելագործուած միջոց-

ներով ուշագիւր պատրաստուինք իրեն դէմ՝ այնքան զգայուն կը դառնանք իրեն, և խօսքելի իրմէ. ատով իսկ, երբ կուգայ ան, մեր տպաւորութեանը մէջ իր եղածէն աւելի կը մեծցնենք զայն: Հետզհետէ կը նմանինք այն ատեն ակտային վախերէ, phobienերէ բռնուած այն մարդոց որոնք իրենց սարսափին առարկան կ'սկսին տեսնել նոյնիսկ չեղած տեղը: Դիտեցէք այսօրուան հաճոյապաշտ «քաղաքակրթութեանց» մարդիկը. հակառակ ցաւերու և ակտերու դէմ արդիական techniqueին ձեռք առած միջոցներուն անոնք շատ աւելի կը տառապին քան հին, նախնական շրջաններու մարդիկը. շատ աւելի կը տառապին ոչ թէ որովհետեւ իրապէս շատցած են ցաւերու պատճառները այլ որովհետեւ տարապայման կերպով նրբացած է իրենց զգայունութիւնը ցաւին. ու այդ՝ ըսի, տառապանքէն իրենց վախին իսկ պատճառաւ:

Ա. Առակերսը. — Հիմայ կը հասկնամ թէ ինչպէս Կիւրենական լաւատես հաճոյապաշտութիւնը յանգած է այնքան ծայրայեղ յոռետեսութեան մը որ իբր ելից ճամբայ անձնասպանութիւնը գտած է քարոզելու հուսկ ուրեմն իր վերջին ներկայացուցիչին Հէկէդիասի բերնով:

Բ. Առակերսը. — Անոր որ πεισιδαντος — մահախաղով մականուանուեցաւ. եւ որուն երբ կ'ըսէին թէ ի՞նք ինչո՞ւ անձնասպան էր ըլլար, կը պատասխանէր — որպէսզի կարենամ կատարել մահ քարոզելու պաշտօնս...

Ուրիշ առակերս մը. — Բայց չի կա՞յ դեռ, վարդապետ, Յոռետես և Լաւատես վարդապետութիւններէն վեր որոնց Տառապանքին հանդէպ դիրքը յայտնուեցաւ գրեթէ նոյնօրինակ, չի կա՞յ դեռ Հերոսական կեցուածքը Յաւին հանդէպ, զոր Յոյներու աչքին կը խորհրդանշէր Հէրկուլէսը: Յոռետեսը կեանքէն իսկ կը միտի խուսափիլ ազատելու համար ցաւէն. Լաւատեսը հաւասարապէս կը խուսափի ցաւէն, և իր այդ ընթացքին մէջ իր հետքերուն վրայ միշտ ունենալով ցաւը, կը հասնի՝ կը գտնէ յոռետեսը, միասին շարունակելու փախուստը. մինչ Հերոսը արհամարհանքով կը դիմադրուէ Յաւը:

Վարդապետ. — Այդ կեցուածքը կը քարոզէին Հնութեան մէջ Անթիստէնէսի հե-

տեղի Ծնականները ու նաև մաս մը Ստոյիկ-
եաններէն. նոր ժամանակներուն Քանդի
բարոյականին մէջ կը գտնենք այդ սղիշն,
ինչպէս և Նիցչէական քարոզութեան —
Յայտնապէս աւելի արժանաւոր կեցուածք
մը ունինք հոս Յաւին հանդէպ. բայց չի
բաւեր յանձնարարել միայն այդ կեցուած-
քը մարդուն, դեռ պէտք է կարելի դար-
ձնել զայն իրեն: Արդ, «Հերոսութիւնը
լոկ Հերոսութեան համար» — ինչպէս
կայ «Արուեստը Արուեստին համար» —
չի կրնար տեսական և բնականոն կեցուած-
քը ըլլալ մարդուն, որուն սրտին խորագոյն
ըզմանքն է Երջանկութիւնը. Հերոսական
ողին որպէսզի ապրի, ոյժ պէտք է գտնէ իր-
մէ վեր բանէ մը որ Սէրը միայն կրնայ ըլ-
լալ: Զաւակի սէրը, կը տեսնենք, հերոսա-
կան արարքներու կարող կը դարձնէ այ-
լապէս բոլորովին խոնարհ կիներ. Հայրե-
նիքինը՝ այնքան մարտիկներ. բայց երբ
գերագոյն սէր մը ներշնչող Իրականութիւն
մը չէք յաջողիր դնել հերոսութեան ձեռ
հրաւէրին դիմաց, ու կը գոհանաք քարոզե-
լով «զուտ հերոսութիւնը», հերոսութիւնը
լոկ ինք իրեն համար, գեղեցիկ բայց ապար-
գիւն խօսքերէ անդին անցած չէք ըլլար:

Ա. Աւակեան. — Կը տեսնեմ որո՞շ թէ
Յոռետեսութեան ջատագոված կեցուածքը
Յաւին հանդէպ, զուրկ է որքան արժանա-
ւորութենէ այնքան նաեւ արդիւնաւորու-
թենէ. նոյնը կարելի է ըսել լաւատեսու-
թեան գծին վրայ Հաճոյապաշտութեան և
Օգոտապաշտութեան համար ևս. իսկ Հե-
րոսական կեցուածքին պաշտպանները կը
գտնեն արժանաւորութիւնը, բայց իրենց
տեսութիւնը մինակը մնացած իր էական
թերիներովը, դառնորէն ապարդիւն քարոզ
մը կ'ընէ իրենցը:

Վարդապետ. — Ինչ որ Տառապանքին
հանդէպ մարդոցմէ ընդգրկելի կեցուածքին
մասին այս բոլոր վարդապետութիւններուն
կը պակսի էապէս, դառնալով անոնց ձախ-
ղութեան պատճառ, այն է որ անոնցմէ ոչ
մէկը դրական իմաստ մը կը գտնէ տալիք
Տառապանքին: Արդ, ճիշդ է Նիցչէի ըսածը
թէ Տառապանքը մարդուն համար անտա-
նելի դարձնողը իր տառապանք մը ըլլալը
չէ այնքան որքան իր անիմաստ, ունայն
բան մը ըլլալը: Հիմայ պէտք է ընդունիլ
թէ Դիւստոնէութիւնը միայն կրցած է ի-

մաստ և արժէք ճանչնալ Տառապանքին, ու
հետեւաբար սորվեցուցած մարդոց կարե-
նալ կրել զայն արժանաւորապէս. աւելին՝
անով արժեւորել կեանքը, և անոր ճամբէն
անցնելով հանդերձ չյուսահատիլ նոյնիսկ
գտնելէ Երջանկութեան ճամբան:

Բ. Աւակեան. — Իրաւ, իմաստ մը ու-
նի ուրեմն Տառապանքը:

Ա. Աւակեան. — Մեր իմաստասիրու-
թեան ուսուցիչը կ'ըսէր թէ Արժէքի մեր
օրերու ինչ ինչ փրկիստփաներ աւելի յստակ
կրցած են երեւան բերել զայն:

Վարդապետ. — Դիտեմ. և այդ՝ հետե-
ւելով այդ մասին Դիւստոնէական վարդա-
պետութեան յայտնութիւններուն...

Ա. Աւակեան. — Այս. այդ խնդրին մէջ
անոնք կը մեկնին անշուշտ Հաճոյքի և Յաւի
բնութեան մասին Արիստոտելի տեսութենէն,
բայց անհրաժեշտ կը նկատեն անդրանցնիլ
զայն: Հաճոյքը կ'աւելնայ, կ'ըսէր Արիս-
տոտել, ակնին վրայ իրրեւ վերջին կատա-
րելութիւն մը, ինչպէս երիտասարդութեան
վրայ իր պսակը, իր գեղեցկութիւնը. թէ
հետեւաբար հաճոյք կայ ամէն անգամ որ
կեանքի իրագործման ունէ շարժում կեան-
քի ունէ կէտի վրայ, օրինակ օռկանի մը, կը
յաջողի. ու այս ընդհանուր կերպով ճշմա-
րիտ է, հակառակ այս տեսութեան գէժ ու
մանց յարուցած առարկութիւններուն: Իսկ
ցաւ կայ ամէն անգամ որ կեանքի իրա-
գործման ունէ շարժում, կեանքի ունէ կէտի
վրայ, արգելքի կը հանդիպի, պակասաւոր
կ'ըլլայ, չի յաջողիր:

Բ. Աւակեան. — Եթէ ճիշդ է այդ՝ Լա-
ւատեսութիւնը էապէս իրաւունք ունի
ընդդէմ Յոռետեսութեան — քանի որ այդ-
պէսով Հաճոյքն է որ կը յայտնէ կեանքի ի-
րագործումը որով անոր իսկութիւնը, և ոչ
թէ, ինչպէս կը կարծեն յոռետեսները,
Յաւը: Որով կեանքը էապէս Բարիք է և
ոչ թէ Զարիք:

Վարդապետ. — Ժիշդ:

Ա. Աւակեան. — Բայց եթէ Արիստոտե-
լի տեսութիւնը ճիշդ է ընդհանրապէս, կը
շարունակէր մեր ուսուցիչը, ան կը յայտ-
նուի այսօր իբր անկատար, մասնաւորաբար
Յաւին, Տառապանքին իր հասկացողու-
թեանը մէջ: Պէտք է ընդունիլ թէ Յաւը
կեանքի բնութեանը մէջ կայ, բայց տեսնել
միւսնոյն ատեն որ չի կայ ան պարագայ տե-

ղը, իբր զուտ գէշութիւն, զուտ պակասաւորութիւն: Կայ իբրեւ անհրաժեշտութիւն մը ամէն անգամ որ կեանքին համար խընդիր է իր նախապէս գրաւած մակարդակէն աւելի վերինի մը ելլել: Եւ այդ պարագաներուն՝ հարկադրաբար նախորդ մակարդակի իր տարրերուն մէջ կը տառապի ան: Առէք ծայրագոյն պարագան մահուան ցաւին: սկզբնական կենսաւորութեան մէջ անհատ էակին հարկ է մեռնիլ ու այդ մահուան ցաւը ցաւիլ որպէսզի շարունակուի, բարգաւաճի Տեսակին կեանքը: Այդ չը՞սեր արդէն իսկ Բրիտտոսի խօսքը. «Եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի, ինքն միայն կայ, ապա եթէ մեռանիցի, բազում արդիւնս առնէ»: Այսպէս հոտ արդէն իսկ ի նպատ «աւելի կեանքի» զոհարումը ինչ է իմաստը Յաւին: Դարձեալ, աւելի յառաջացեալ տեսակներու մէջ, ամէն նոր ծնունդ կապուած է ցաւի: մայրը կը կրէ չարչարանքը իր միսին երբ աշխարհ կը դնէ իր զաւակը: Այսպէս նաեւ ամէն անգամ՝ երբ կենսաւոր էակի մը մէջ իր տարերային օժականները հարկ կ'ըլլայ որ նեղուին, տազնապին, արգիւնուին իրենց այլապէս բնականոն կազմին ու գործունէութեան մէջ, կամ հակառակ անոր՝ գերպրկուին՝ երբ կը պահանջէ այդ զիրենք ընդգրկող ամբողջին նոր մէկ զարգացումը: Աճման տազնապներն ու ցաւերն են ասոնք — օրինակ պատանութեան չըջանին: Ու նոյնիսկ ինչ են «հիւանդութիւնները» եթէ ոչ մարմնին խոցուած կամ ախտաւորուած մասերու պայքարը, ու ի հարկին ցաւալին զոհարերումը փրկելու համար ամբողջը: Կրնանք ըսել հետեւաբար թէ կենսաւոր բնութեան մէջ ցաւը առհասարակ նշանն է օժականներու կամ անոնց կենսաւոր տարրերուն (բջիջ, հիւսկէն եւ.) տազնապին եւ ի հարկին զոհարերումին որպէսզի ապրի նոր սարքաւորումի մը մէջ ամբողջը: Կենսաւոր բնութեան մէջ սակայն, խորունկ բնազդներ՝ մասերու թէ ամբողջին տանիլ կուտան այդ ցաւը, ի վերջոյ զայն լուծելով այն գերազանց հաճոյքին մէջ որ ամբողջի կեանքի իրագործումէն կամ փրկուածութենէն կ'ելլէ ու միեւնոյն ատեն կը յայտնէ զայն: Նոյն բանը կայ մարդու հոգեկան կեանքին մէջ ճիգի ու տգնութեան ցաւերուն պարագային: մեր էութեան ամ-

բողջին գիտակից մեր եւր իր բնախօսական ու հոգեկան զանազան պաշտօններուն մէջ կը տառապի երբ անոնցմէ կը պահանջէ որ անոնք տան աւելի քան ինչ որ իրենց սովորական չափին մէջն է. և այսպէս անոնք, և ինք անոնց մէջ, կը տառապին որպէսզի ապահովուի աւելի վեր մակարդակի մը վրայ առաջադրուած իրագործումը: Ու երբ անցնինք այս անգամ մտորկային ընկերական աշխարհին, Տառապանքին պատճառն ու նշանակութիւնը հիմնապէս նոյնը կը մնան: Անհատներ կը տառապին իրենց եսականութեանը մէջ, որպէսզի ապրեցնեն Ընտանիքը: Ընտանիքները կը տառապին իրենց ընտանեկան զգացումին՝ մէջ, երբ իրենց զաւակները կուտան Ազգի կեանքին համար: ու ազգերը պիտի տառապին իրենց «Ազգային Եսականութեանը» մէջ, ու զոհարեն, եթէ կ'ուզեն որ վերապրի Մարդկութիւնը իրեն սպառնացող տիեզերական տազնապներէն, անոր փրկութեանը մէջ գտնելով իրենք ալ իրենց փրկութիւնը: Ուրեմն կը տեսնենք թէ իրաց կարգին մէջ Յաւ, Տառապանք դրական իմաստ մը, որով և արժէք մը ունին — անոնք լուրացասական բաներ չեն, զուտ և անխմստ պակասաւորութիւն չեն, այլ հետզհետէ աւելի վերին մակարդակներու վրայ Բարեքին իրագործման անհրաժեշտ պայմանները:

Բ. Աւակերտը. — Բայց չեմ հասկնար դեռ բոլորովին Տառապանքին այդ անհրաժեշտութիւնը: Ինչո՞ւ ըլլար կեանքի մասերու և ամբողջներու միջև այն աններգանակութիւնը որ այդպէս կը յայտնուի ի վերջոյ բուն պատճառը Տառապանքին:

Ա. Աւակերտը. — Որովհետեւ, նախ, կեանքը կեցած բան մը չէ, այլ ստեղծագործող իսկութիւն մը: միշտ ինք զինք գերանցող, աստիճանաբար աւելի վեր մակարդակներու արժէքներ իրագործող, աստիճանաբար լայնագոյն շրջանակներու վրայ ընդլայնուող ու բարձրացող: արդ, իր այն տարրերը որոնք յարմարած էին նախկին դրութեան մը, պէտք է ամէն անգամ վերստին իրենք զիրենք շինեն, յաճախ ցաւազին ճիգով մը «վերստին ծնին», ամէն անգամ աւելի՛ վեր դրութեան մը մասերը դառնալու համար: Եւ յետոյ, տակաւին, որովհետեւ կեանքի ամբողջի մը և իր տարրերուն յարաբերութիւնը կայական յարաբե-

ընթացին մը չէ այլ զօրութեանական, տեսակ մը միաժամանակ քաջողական և վանդակաճան «Բեռնապահ» յարաբերութիւն մը որ այդ պատճառաւ իսկ զիտակցութեան մէջ կը յայտնուի միեւնոյն ատեն ցաւի և հաճոյքի, տառապանքի և ուրախութեան զգացումներով:

Բ. Առակներս. — Հաճոյքը ի՞նչ գործունի ծաւին տիրած տեղը, և Ուրախութիւնը՝ Տառապանքին:

Ա. Առակներս. — Մեր ուսուցիչը կ'ըսէր, կեանքի մէկ մակարդակին վրայ ցաւը զինք կրող և զգացնող մասովը մէկտեղ՝ կ'ողողուի աւելի վեր մակարդակի մը վրայ իրմով կարելի դարձած կեանքին իրագործումէն յառաջացող ուրախութեամբը. ու այդ նոր մակարդակին վրայ տառապանքը ու զայն կրող ու զգացնող մեր էութեան բաժինը կրնայ ողողուիլ իր կարգին իր ներկայացուցած զոհաբերումովը իրագործուած վերնագոյն կեանքի մը անուամէն բղխած հրճուանքովը: Այսպէս՝ որդեծնութեան ցաւերու մէջ գալարուող մայրը իբրեւ մայր խորապէս ուրախ է իր սրտին մէջ. վերաւոր հերոսը իր մարմնովը կը տառապի, մինչ ուրախ է և հպարտ իր հոգիին մէջ, և Ստեղծագործ Արուեստագէտը զերագոյն հրճուանքով մը կը հրճուի իր էութեան բարձրագոյն կատարներուն վրայ, հակառակ որ իր կարողութիւններուն ծայրայեղ լաւութեամբ ճիշդի սուր տառապանքներով կը չարչարէ զինքը: Ահա այն իրականութիւնը զոր անտեսած են թէ՛ կենսատեսաց յոռետեսները, և թէ հաճոյապաշտ լաւատեսները երբ որակով իրարմէ այնքան տարբեր և տարբարժէք վիճակներ, որպիսիներ են մէկ կողմէ ֆիզիքական ցաւ, հոգեկան տառապանք, հոգեւոր անձկութիւն, և միւս կողմէ ֆիզիքական հաճոյք, հոգեկան ուրախութիւն, հոգեւոր երանութիւն, իբրեւ համարժէք բաներ երկու նշաններու վրայ են դրած և անհեթեթ հաշիւի մը նստած՝ թէ կեանքի մէջ ո՞ր նշանն է աւելի ծանրը: Լոկ այդ հաշիւը ցոյց կուտայ թէ անոնք չեն թափանցած Տառապանքի իմաստին:

Ուրիշ առակներս մը. — Հիմա կը հասկընամ զայն. ու միեւնոյն ատեն Քրիստոնէութեան քարոզած կեցուածքը անոր հանդէպ. ո՛չ թէ ապարդիւնօրէն ջանալու փախչիլ անկէ այլ ընդունելու զայն, ա-

րիաբար կրելու զայն: Բայց... ո՞ւր գըտնել ատոր ուժը:

Ա. Առակներս. — Իւրաքանչիւր մակարդակի վրայ տառապանքը կարելի կ'ըլլայ տանիլ երբ կը սխրեմք անով իրմէ վերինին վրայ իրագործուելիք արժէքը, բարիքը: Ընտանիքի հայրը կը տառապի իր ընտանիքին պէտքերուն հասնելու իր արքնութեան մէջ — բայց երբ կը սիրէ ընտանիքը՝ այդ սիրոյն մէջ ոյժը կը գտնէ տանելու այդ տքնութիւնը: Ընտանիքը կը տառապի երբ իրմէ կը բաժնէ իր զաւակները՝ զանոնք Ազգին տալու համար, բայց երբ կը սիրէ Հայրենիքը՝ այդ սիրոյն մէջ կը գտնէ ոյժ այդ զոհաբերումի ցաւին տուելու: Ուրեմն միշտ աւելի վերին Արժէքի մը սէրն է որ կարելի կը դարձնէ զիմա՝ զբաւումը վարի մակարդակի մը վրայ ըզգացուած ցաւին: Ու այդ Սէրը արդէն իսկ ազդիւրն է այն Ուրախութեան որ պիտի հոսի վերէն վար, ողողելու և ամօքելու ցաւը՝ տառապանքը վարի մակարդակին յամեցող:

Վարդապետս. — Կը տեսնէ՞ք այս ամենով խորունկ ճշմարտութիւնը և հետեւաբար արդիւնաւորութիւնը Քրիստոնէական քարոզութեան Տառապանքի մասին. ա՛ն միայն զիտցած է իր բուն իմաստը տալ տառապանքին և այդպէս ճանչնալ անոր իր արժէքը. որով ոչ թէ հաճոյապաշտութեան նման վախկոտ և ապարդիւն փախուստ մը սարքել անկէ, այլ քաջ և արժանաւոր կեցուածք մը անոր զիմաց: Ա՛ն միայն իրատես եղաւ ընդունելու նախ թէ կեանքին մէջ տառապանքի բաժինը խոշոր է, բայց փոխանակ ատկէ հանելու՝ Պուտտայականութեան նման, անէութեան մէջ ապաստան փնտռելու մեթոտ մը, կեանքին էական Բարիքէն հրաժարելու վարդապետութիւն մը զիտցաւ, քաջալերել մարդը արիաբար վերցնելու ինչը որ կեանքը կը ներկայացնէ իրեն:

Ա. Առակներս. — Եւ ըսե՛լ թէ ոմանք կարծած են ճանչնալ անոր մէջ տխուր Յոռետեսութեան և Տկարութեան կրօնը:

Վարդապետս. — Բայց աւելին՝ ա՛ն միայն կըցած է սորվեցնել մարդուն զաղտնիքը այն ուժին որ կարող պիտի դարձնէր զինքը բարձր կրելու իր ինչը՝ — Սէրը:

Բ. Առակներս. — Որո՞ւ, ինչի՞ սէրը սակայն...

Ա. Առակներս. — Հստեցաւ. Իւրաքան-

չիւր մականդակի տառապանքին համար անկէ վերի մականդակին վրայ իրագործելի արժէքին սէրը:

Վարդապետը. — Բայց իւրաքանչիւր մականդակի արժէք իր կարգին հաստատուն կը կախուի միայն իրմէ վերի մականդակի արժէքէն — այսպէս՝ ընկերային կարգին մէջ, Բնտանիքը արժէք ունի որովհետեւ միջոցն է Ազգի տեսականացման, ազգերը սակայն իրենց կարգին ա՛յն չափով արժէք ունին որ չափով միջոց են Համամարդկային Արժէքներու իրագործման, և այլն. այն ատեն ի վերջոյ բոլոր այդ յարաբերական արժէքները անո՛վ կան հաստատ ու չեն ինար՝ որ՝ բացարձակ, գերագոյն ինքնահաստատուն Արժէքէն են վերընուած — Աստուածայինէն. Ան է որ իբրեւ Խաղաղութան Եւրոպայի մը ըստ աստիճանի կ'արժեւորէ բոլոր մականդակները գոյութեան, ու անոնց համար մեզմէ կատարելի գոհաբերումը կ'իմաստաւորէ: Եւ որովհետեւ այս այսպէս է՝ կը հետեւի որ Աստուածայինին սերն է յետին գաղտնիքը բոլոր արժէքներու սէրերուն. ա՛յն է որուն մէջ անոնք ամենքը կը սրբանան, կը պայծառակերպուին, իրենց գերագոյն իմաստը և լիութիւնը կը գտնեն: Քրիստոնէութեան քաւորած Սէրը այսպէս՝ սիրելու ամենքը եւ յոյս արժեքները յԱստուած՝ գաղտնիքն է բոլոր Առաքինութիւններուն, բոլոր Արիութիւններուն: Ու այն գերագոյն Ուրախութիւնը, հրճուանքներուն այն Հրճուանքը որ այդ Սէրը կը բխէ ինք իրմէն՝ միակ իրաւ Շնորհն է որ կը հոսի վար՝ ողողելու մեր գոյութիւնը ամբողջ, քաղցրախառնելու աւոր բոլոր ցաւերը, մեզ կարող ընելու տանիլ Քրիստոսին հետ անոնց բոլորին խաչը. ու մեր բոլոր տառապանքներուն մէջ՝ նոյն խիստ անոնց՝ որ մեզ կը թուին ամենէն աւելի անիմաստ, ձրի ու անիրաւ, ընկող զմեզ «եւ սակայն երջանիկ»:

Ա. Առակեւսը. — Վաղը ինչպէրաց. պատերազմի տարուայ ինչպէրաց...

Քովը՝ Մայր Տաճարին քարձրակաւարին խիստ աղքատ մեջ՝ գոյն գոյն պղպաղող կանթեղներուն սակ՝ Հսկումի աղօթները սկսեւ հիւն. անպարեզին՝ որովհետեւ իրենց պիտի երգէին Նարեկացիին երկնաստղը՝ Ընկալ Բաղբուրեամբ:

Ծ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԱՆ

ԳՐԱԽՑԱԿԱՆ

ԹՈՐԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

Հեղինակ՝ ԱՐՇԱԿ Ա. ԱՂՊՈՅԱՆՍԿԱՆ, Հրատարակչին Մատուցած Սպասարկութեանց Դասեցեակի, Թիւ 1. Տպարան Սեւան, Դանիք, 1940. էջ 710, պատկերագրւած: Ինքն արտատպման 1.50 օտար:

Պ. Ա. Աղպոյանեանի այս ստուար հատորը՝ նուիրուած Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքին՝ մեզ կը շահագրգռէ իր մէկէ աւելի կողմերով: Նախ կենսագրութիւնն է ան եկեղեցականի մը որ մեր պատմութեան վերջի շրջանին մէջ իր տեղն ու գերը ունեցաւ, և իր կեանքին կէս դարը արդիւնաւորեց բոլորանուէր սպասով իր ժողովուրդին, ու գերեզման իջաւ անթաուն հիացման մը ծոցէն: Յետոյ այս հատորը ներկայացումն է գրագէտ ու գործիչ եկեղեցականի մը, որ իր կոչումի ռիթմին տակ միայն շարժեց գրիչը, օժտելով մեր գրականութիւնը մէկէ աւելի արժէքաւոր հատորներով: Կը մասնաւորեն քաջապաշտեալ հատորէն սպասելի բարիքին հաշույն՝ քանի որ այդ զոյգ առաքինութիւնները Թորգոմ Սրբազանի անձին վրայ լաւագոյն միացում մը իրագործած էին:

Անմիջապէս պէտք կ'զգամ աւելցնելու որ հատորը կ'ընթանայ մեզի ծանօթ և սովորական կենսագրումին ճամբով, որ առնելն է մարդ մը իր ծնունդէն՝ առաջնորդելու համար զայն իր վերջին հանգստին, թուելով դէպքերն ու վկայութիւնները, ճշգրտելով ժամանակն ու տեղը, դասաւորելով զանոնք յետոյ յատուկ կերպի մը մէջ, առանց մեծ յաւակնութիւններու, եւ առանց գրական հովիւ: Հաւաքում և աշխատանք կը կազմեն գլխաւոր առաքինութիւնը այս մեթոտին ինչպէս հատորին:

Կեանքեր և դէպքեր տալու այս կերպը մեզի կուգայ Միթարեաններէն, որոնց յատկանշական առաքինութիւնները փնտրելով համբերատար հաւաքում, թուական, թրուագրական եւ անուանագրական կարելի ճշտութիւն, և ամփոփոյքը պատմագիտական ճոխ ծանօթութեանց:

Ամբողջ երկու դար, Ս. Ղազարու մեքենան մեր անցեալին և մերձաւոր չրջաններուն ուսումները փորձեց մէկ և նոյն կերպով, որուն կենդանի պատկերն է Ալպոյաճեանի ներկայ հատորը: Նւթը նուաճելու այս եղանակը (որուն շուրջը մենք պիտի ունենանք մեր ըսելիքները ուրիշ յօդուածի մը մէջ) հազիւ թէ կը ծառայէ իր նպատակին:

Վիեննացիներուն մօտ, ի պատիւ իրենց, քիչ մը աւելի լրջացան այս յատկութիւնները գիտական շեշտ նկարագրով մը, օժտելով իրենց հրատարակութիւնները բանասիրական, լեզուաբանական և ազգագրական նոր նպաստներով, ազդեցութեանը տակ անտարակոյս, գերմանական դպրոցին:

Ալպոյաճեան, կազմուած առաւելաբար առաջինին մէջ, ինքզինքը հեռու չէ պահած երկրորդի փառասիրութենէն: Իբր այս պատրաստութեամբ գրող, անիկա տուած է մեր գրականութեան մէկէ աւելի հատորներ^(*) որոնց վերջինն է Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանը:

Շատ գեղեցիկ մտածումով, Պ. Ալպոյաճեան փորձած է տալ մեծանուն պատրիարքին կեանքն ու գործը իր մահուան տարեկիցին առթիւ: Եօթը հարիւր էջերէ աւելի ստուար այս հատորը բաժնուած է զանազան գլուխներով՝ Պարտիզակ, Արմաշ, Սեբաստիա, Եգիպտոս և Երուսաղէմ, թուելով գլխաւոր հանգրուանները միայն, ժամանակագրական կարգի մը մէջ ճշտելու համար Տ. Թորգոմ պատրիարքի կեանքն ու գործը իր եկեղեցական, կրթական, հովուական և գրական երեսներով: Եօթանասուն էջեր նուիրուած են այս

հատորէն, պատմելու համար Տ. Թորգոմ Սրբազանի մանկութիւնը, և անոր ծննդավայր Պարտիզակի անցեալն ու ներկան: Հեղինակը հմուտ պատմութեան, դժուարութիւն չէ ունեցած վկայութեան կանչելու Պարտիզակի մասին եղած բոլոր ծանօթութիւնները, Ժ. Գարէն՝ իր հիմնարկութեան թուականէն սկսեալ մինչև մեր օրերը, խնամքով դասաւորելով պատմական, կրթական, և բարքերու վերաբերեալ այն բոլոր իրողութիւնները, որոնք անհրաժեշտ են ապագայ մեծ եկեղեցականի մը միջավայրը տալու՝ և անկէ իր ընդունած ազդեցութիւնները դիմագծելու համար: Նոյնքան էջերու մէջ կը ներկայացուի Արմաշու Դպրեվանքը, աւելի իր նոր շրջանով: Մանրամասն և խնամքով կը թուէ պատճառներն ու պարագաները որոնք ծընունդ տուին այս նորոգուած շրջանին, տալով անձերն ու իրադարձութիւնները, և անոնց ընդմէջէն բերելու համար Թորգոմ Սրբազանը իբրև ուսանող, կրօնաւոր, ուսուցիչ և ապա տեսուչ նոյն հաստատութեան: Իրքի այս մասին մէջ պահանջուած է աւելի լայն բացում են հատորին էջերը խնամակալութեանց վէճերու, և կարգ մը ներքին իրադարձութիւններու, որոնք քովիտի մնալու էին կրթական հաստատութեան մը կեանքին:

Իր Սեբաստիոյ առաջնորդութեան շրջանը կը գրաւէ հարիւր էջ հատորէն, ուր կարելի ճշտութեամբ ներկայացուած է Թորգոմ Սրբազանը կանխող շրջանը իր վարչական, կրթական եւ տնտեսական հանգամանքներով, և ապա Սրբազանին եօթը տարիներու գործունէութիւնը՝ հովուական, կրթական, և ժողովրդային մարդերու վերայ, թուելով մանրամասն, հոգեւոր կեանքի զարգացումը, կրթական հաստատութիւններու ստատարումը, և առաջնորդարանի ներքին կազմը կարգաւորող իրողութիւնները: Պ. Ալպոյաճեան կ'ըսէ այս բոլորը խոր համակրանքով մը, հիացողի մը բոլոր ըզգացումներով որ աւելի քան սիրելի կ'ընեն իր արտայայտութիւնները:

Հատորին երկու երրորդէն աւելի, շուրջ 500 էջեր, նուիրուած են Թորգոմ Սրբազանի Եգիպտոսի առաջնորդութեան: Անարդար եղած չենք ըլլար եթէ ըսենք թէ այդ էջերը հակառակ իրենց ստուարաթիւ ըլլա-

(*) Ցարդ հրատարակած իր գործերն են. Սրբունի Տիւսար, տպ. Վենետիկ 1901: Պակարաց Պատմութիւնը, տպ. Վառնա 1910: Գրիգոր Զօհրապ, իր կեանքը և իր գործը, տպ. Կ. Պոլիս 1918: Միմա Չեւազ, իր կեանքը և իր գործը, տպ. Գահիրէ 1927: Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ, Ա. և Բ. հատոր, տպ. Գահիրէ 1937: Գրիգոր Կեսարացի պատիւը եւ իր ժամանակը, տպ. Երուսաղէմ 1936: Տպագրութեան համար պատրաստ կը մնան տակաւին, պատմական, կենսագրական, և հայագիտական տասնէ աւելի գործեր, բոլորն ալ արդիւնք՝ համբերատար աշխատանքի և ճիգի, որոնց ցանկին կարելի չէ նայել առանց լայն գոհունակութեան, և սրտառու համակրութեան:

լուսն, շատ քիչ բան կ'ըսեն Թորգոմ Սրբազանէն: Հանգանակութեանց տեղեկագիրներ, ժողովական վճիռներ, թեմական և երեսփոխանական ընտրութեանց անհամերաշխութիւններ, որոնց մէջ դեր խաղցած են խոշոր չափով կուսակցական պայքարներ, քով քովի կուգան ստեղծելու համար ցաւալի իրադարձութեանց ծանօթ հանդէսը՝ որ Թորգոմ Սրբազանի եգիպտոսի առաջնորդութեան շրջանը կազմեց: Տեսակ մը ատենագրութիւն այն բոլորին՝ որոնք աւելի մեր ներքին ցաւերը կը պատմեն քան ուրիշ բան: «Ազգատին տունը անպակաս է վէճը» կ'ըսէ մեր ժողովուրդը: Եւ Պ. Ալպոյաճեան խոշոր ասորժակով այդ վէճերը կուտայ իր ներքին բոլոր ծալքերով. և այս բոլորին դէմ, Թորգոմ Սրբազանի համերաշխ կեցուածքը, ճշմարիտ և անշահախնդիր հոգեւորականի իր նկարագիրը, Եկեղեցիի միծ աւանդութիւններուն իր հաւատարմութիւնը հազիւ թէ կ'ընդնշմարուին: Ընթերցողը կը զարմանայ, չըսելու համար ուրիշ բան, թէ ինչո՞ւ համար այնքան լայնօրէն և երեսառ երես կը պեղուին Թորգոմ Սրբազանի շուրջ յարուցուած այս տխուր իրադարձութիւնները՝ որոնք կեանք մը պատմելէ, ժամանակ մը գիմագծելէ աւելի, ժամանակին կեր ըլլալիք մասերը կը թարմացնեն յիշողութեանց մէջ:

Իսկ իբրեւ պատրիարք Երուսաղէմի, իր եօթ տարինեւու համեմատաբար կարճ՝ բայց բեղուն գործունէութիւնը, որ պսակը պիտի մնայ իր ամբողջ արժանիքներուն, ներկայացուցած է շատ մակերեսային և ճիշդ արտագրուած մեծաւ մասամբ «Սրոն»էն: Իրական շատ քիչ բան կայ հոն կրօնական, կրթական, վարչական և տնտեսական մարդերուն վրայ Սրբազանին նուաճումներէն: Ընդհակառակն կան բաներ թիւր և խոշորացուած, որոնք միայն Պր. Ալպոյաճեանի ծանօթ են, ընթերցողին զարմանք պատճառելու և ուշագրութիւնը խոռովելու ատիճան: Այս կերպով կ'աւարտի Ալպոյաճեանի գործը:

Իբրեւ հաւաքում, եւ ժամանակակից իրադարձութիւններու պատմում, իր կարգ մը շահեկան կողմերով պատկառելի է այս հատորը՝ նման հեղինակի գործերէն ուրիշ հատորներուն, և մենք չենք կրնար շնորհակալ չըլլալ իրեն, հաւաքական եւ հա-

մեմատական այս աշխատանքին համար:

Ընդունելով հանդերձ այս միթոսին ընթացիկ, հանրամատոյց ու անմիջական օգուտը հետապնդող նկարագիրները, չենք կրնար կարօտով չխորհիլ նոյն աշխատանքը իրագործող ուրիշ ալ կերպերու՝ եղանակներու, որոնք այդ ամենուն հետ և անոնցմէ վեր արգիւնքներու կը ձկտին, ու երբեմն ալ կը նուաճեն զանոնք: Յաջորդ յօդուածին մէջ պիտի փորձենք տալ Պ. Ալպոյաճեանէ անտեսուած այդ եղանակին քանի մը կարկառուն գիծերը, աշխատանքի այն կերպը որով դէպքերը, թուականները, մարդերը, մտայնութիւն եւ հոգեբանութիւն, կը վերբաղադրուին և մեզի կուգան նոր կնիքով մը՝ ուր կ'ըզանք իրականութիւնը, ինչպէս անոր անդրադարձ երկարած գումարը շրջանէն ու շրջաններէն ալ անդին: Մեր մատենագրութիւնը քիչ անգամ բաղդաւոր եղաւ երկրորդ կերպի այս հատորներով: Մեր բոլոր պատմիչները կենսագիրներ են՝ և կը պատկանին առաջին կերպին: Ըուսահոգի Տ. Թորգոմ պատրիարքի «Որիմեան» հատորը անցումի փորձ մըն է դէպի երկրորդ կերպը: Կանխենք ըսելու սակայն թէ այս յաջողութիւնը պայմանաւորուած է երկրորդ այս կերպով միայն, այլ այն ներքին հաղորդակցութեամբ զոր Թորգոմ Սրբազանը կ'առնէ Որիմեանին, որուն շնորհիւ անձը և անոր շուրջ դարձող իրողութիւնները տարբեր օրէնքներով կը գիմագծուին որոնք պատմա-կենսագրական ըլլալէ աւելի ներքնատեսական են:

Ե. Վ. Տ.

(Դարձակէլէ)

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԻԷ

(Խոնա Ռուսիան եւ Խոնա Պաղտասար
Կ. Պոլսէն առ եղիազար կաթողիկոս):

Ծնորհազարդ եւ երջանկաւոր, մաքրա-
փայլ եւ սրբասունդ, երիցս երանեալ եւ
հոգիակիր քրիստոսապաւ տեառն մերոյ
հայրապետի ամենայն հայոց եղազարկաթո-
ղիկոսի եւ քաջ հովուապետի եւ պատրիարկ
Սուրբ յերուսաղէմայ՝ նըւաստ եւ ստրուկ
ծառայից ծառայէ մահտեսի Սոճա Րօհիճա-
նէս եւ Սոճա Պաղտասարէս, եւ համարձա-
կիմք առ քեզ ի հարցանել զորպիսութեանց
տեառնդ՝ թէ ո՞րպէս իցէ կեալդ ի վայրս
նժդեհութեան, զոր տէր Աստուած անվրէպ
պահեսցէ ի պարծանս մեր եւ ամենայն ազգի
թարց իմիք ֆնասու, իբրեւ զվահ անշիջա-
նելի լուսալիր աշտանակին բարձու, ամէն:

Կրտսէթիւն տէրութեան քում եղիցի,
զի հրամանքդ գրեալ էիր՝ թէ վաղվադակի
գաս հասանես, քանի Ձէլէպին ի տեղս է:
Հրամանքդ գրեալ, որ այսչափ ապրանքս
անօրինաց է ի ձեռաց իմոց, մինչև որ չի
ծախեմք ի՞նչպէս կարեմք գալ, ծախեմք
եւ ապա գամք. այժմ գալ ի տեղդ՝ թողու-
թիւն չնորհեա. տեսանեմ թէ Հոգին Սուրբ
ի՞նչ կ'առաջնորդէ, այնպէս կ'առնեմք:
Հրամանքդ զօրացիր եւ քաջ լիր ընդ-
դէմ թշնամեաց, զի միշտ մեք ընդ քեզ
եմք օգնական եւ թեւ եւ թիկունք եւ հակա-
ռակորդաց քոց հակառակ: Վասն է՞ր այս-
քան թողութիւն երեցեւոցանես գործոյս,
զի ահա այսչափ ժամանակ է, վասն է՞ր
ի յաւարտ չես հասուցաներ զառաջի եղեալ
իրոյն, զի քաղաքս այս լցիր խռովութեամբ
եւ զմեզ թշնամի եւ նախատինք արարիր ա-
մենեցուն. դու գիտես որ առանց էմրի այս-
տեղ գործ առաջ չի գնար. թէ որ շիտակ էմր
եւ պարաթ ունիս եւ խէթիչէրիք, զպարաթի
սուրաթ եւ զէմրն առաքեա վաղվադակի
որ գայ. մենք կարենք այստեղս այնպիսի
չարեացն պատրիժ հատուցանել: Ձենք զի-
տեր թէ ի՞նչպէս բան է որ այստեղս մէկ
էմր եւ չաւուշ չես առաքեր ի վերայ Ստե-
փաննոս վարդապետին(*), չլինի՞ թէ սորա
առաքեալ թիթալ թղթերուն խարվեր ես եւ

հաւատացեր, զի սա միշտ ամբոխս հաւաքէ
եւ չարիս խորհէ վասն քո ի մէջ վաճառա-
կանացն եւ ոչ դադարէ ի չարեաց իւր Տէր
Մարգարի ձեռամբն, որ իւրն խոստովանա-
հայր, զի այրի է, կինն մեռեալ է եւ այժմ
երկու կին ունի, զի Սահակ անուն երէց մի
եկեալ այլ տեղաց՝ ունելով ընդ իւր զկինն
իւր եւ բերեալ ետ ի նա պահեստ եւ ինքն
եկեալ շրջի ի վաճառականութիւն, եւ հա-
լայիս մի այլ գնեաց ձէլ մատչիլ, զերկուքն
ի միասին պահեալ ունի ընդ իւրն, եւ զնա
ընդ նոսա եւ Ստեփաննոսն իբրեւ զսուրբ
պաշտէ զինքն վասն չար գործոցն իւր:
Վասն է՞ր այսպիսեաց պատիժն ոչ վաղ-
վադակի հասուցանես. զի ահա նորադոյն
չար ոմն էլմիածնայ յերկրէն նախավկայի
վանից Շամբեցի Յոհան վարդապետ, սա
եղեւ պատճառ քո անուն կտրիւյ: Ինք
պատարագ արար եւ զանուն վեհիդ երարձ,
այսպէս ասելով ի մէջ ժողովրդեան՝ թէ
այսչափ չարեաց տէր է, նորա անունն չէ
պարտ յիշատակել. զայս արարեալ եւ փախ-
եաւ: Յորժամ ի տեղդ հանդիպի, ինչ որ
ունի առնուս ի ձեռացն, եւ ինքն թինն զըր-
կէ. չի լինի թէ գալ խաբէ վեհդ եւ հաւատաս
գորա, քեզ բարեկամ ձեռնայ եւ չճակորին
թշնամի, այս կերպիւս հաճոյ թըւի քեզ,
այլ չարագոյն չար է. առ հրաման քո դո-
րա պատիժն եւ Ստեփաննոսին եւ Տէր Մար-
գարին. որ չի հատուցիր՝ այսուհետեւ ընդ
քեզ ոչ ունիմք մասն եւ բաժին, զքո չար-
կամն եւ զբարեկամն չես ճանաչիր, որ միշտ
քո արեան կու սպասեն, ուր եւ իցէ զքեզ
բերան առեալ խայտառակ բանս ասելով
շրջին: Ձի թէ զայս Ստեփաննոս եւ միւսքն
առանց պատժոյ թողիր, ոչինչ է քո ամե-
նայն բանքն եւ ի մեղանէ հրաժարեալ լիւր.
մեր ջանքն այն է, որ հրամանքդ բարձրա-
նաս եւ քո թշնամիքն կործանին: Դարձեալ
խնդրեմք ի սուրբ հօրէդ, որ Սահակ վար-
դապետին մէկ օրհնութեան նամակ մի ա-
ռաքես, որ միսթարի եւ հրամանաւ վեհիդ
շրջի ուր եւ պատահիցէ՝ առանց երկիւզի.
Ի մեզ է հաստեր եւ ի սուրբ հայրդ ապա-
ւիներ. աղաչեմք զի մի անտես առնես
զխնդրուածս ծառայից քոց: Բաւ է. ողջ
լիւր ի Հոգին Սուրբ: Կրեցաւ թղթն հայոց
Ռժժե (= 1666), յունիս Ժե, օրն հինգ-
չարաթի:

Դարձեալ Սոճա Րօհիճանէս յայտնի լինի
սուրբ հօրդ՝ Սոճա Պաղտասարին եւ Աստուին
բանին եւ քաջ տեղեակ եմ, իմ առջևն ե-
ղեւ, սոցա պատճառն պազարն. ինչպէս որ
Պաղտասարն ասացեր է հրամանուցդ՝ չի-

(*) Թերեւս Ստեփանոս Մեղրեցին, որ 1670ին
պատրիարք եղաւ Կ. Պոլսի եւ պաշտօնի վրայ վախ-
ճանեցաւ 1674ին: Ծ. 2.

տակն այն է, Աստուծոյ խօսքն սուտ է. Պաղատասարին շատ զուլմ եղաւ: Հա՛յր սուրբ, մինչև որ ես չի գամ Աղթամարայ էմրն չի գրկես:

Գարձեալ մահտեսի Ռուհիճանէս և Սօճա Պաղատասարէս շատ ողջոյն մատուցանեմք մեր վէլինամէթ Ապօր Զէլէպուն. քանի որ մեք տեղս եմք այս գրիս պատասխանին օղաւորես: Սօճա Պաղատասարն խիստ ջանք ունի, ապա մէկ թէմէսուկ մի չունի, որ այս բանս հոգայ. այդ տեղաց մարդ մի առաքես, որ Սօճա Պաղատասարին հետն քո բանն հոգամք և շուտով ելանեմք և գամք զքեզ տեսանել: Գրիս բերող մարդոյ շատ լաւ ըրայէթ անէս, զէրէ ինչ խօստովանանք կայ՝ քովն է:

ԻԸ

(Յովնաննէս վրդ. Թոխաբեցի Դաղասիս յիկն առ Եղիազար կաթողիկոս(*)):

Շնորհազարդ հայրապետիդ և Հայկազեանս գլխապետիդ, հաստատութեանդ հաւատոյ և պարծանացդ եկեղեցւոյ Եղիազար հոգեւորտիրոջդ մատուցանեմք ողջոյն հանգերձ երկրպագութեամբ ի բացուստ իբր ի մօտոյ նըւաստ Յովաննէս քարող Բանին, մականունն Թոխաբեցի կոչեցեալ և հարցանեմ զողջունէ քուսմէ և զորպիսութենէ զառաջիկայ գործոյդ և գոհութիւնս առ Տէրն ամենեցուն, որ արդար գատաստան իւր ի բնէ ոչ դատարկանայ:

Եւ ընդ ողջունիս երկրպագութեանս յայտ առնեմք վսեմութեան քո, Հա՛յր սուրբ, լսեցաք թէ գրեր ես գիր ի Թոխաթ վասն առաջնորդութեան մերոյ: Աստուած հրամանուցդ կենդանութիւն տացէ և աստուածային հայրախնամ կամքն քեզ հովանի լիցի և ի ներկայական փորձանացդ ի յանդորրութիւն հանցէ: Հրամանուցդ խօսքն վերայ իմ գլխոյս. ապա ինձ այլ ի՞նչ կու վայելէ այսուհետեւ առաջնորդութիւն. այժմուս իմ խնդիրքս հրամանուցդ այդ չէ, այլ այս է՝ որ ձեռացդ նշանն առնէի և երթայի ի Կիպրոսու անապատն. բայց երբ հրամայեր ես, խօսքդ չեմ ոտեր, կ'երթամ քանի մի օր կու նստիմ, թէ՛ քո սիրոյն, թէ՛ նոցա ինատուն, մինչև հրամանքդ ի զբաղ-

մանց բարով խալըսիս և ապա այլվի քո կամօք, զոր կամիս՝ զայն նստուցանես: Եւ դարձեալ գրեր ես՝ թէ զինքն Թոխաթու առաջնորդ եմ գրեր և ինքն գնացեր Յակօբ կաթողիկոսին դօլ և դանատ է եղեր և նըւիրակ, որ թղթով զաշխարհս է լցեր վասն կողոպտելոյ: Ծշմարիտն ասեմ, հոգեւորտէ՛ր, որ ես ելայ ի սուրբ յերուսաղէմայ, ի նմանէ թէ մէկ մատն գիր կայր ինձ հետ՝ քո աջն ինձ խոռովի. բայց յետոյ Անկիւրոյ ուխտաւորքն որ եկան, երկու գիր Անկիւրոյ բերին, երկու գիր՝ Կեսարիոյ, երկու՝ յատուկ մարդոյ, ահա քովս կու կենայ. իսկ Անկիւրցւոցն իւրեանց տըւին ի տէրն, մէկ՝ առաջնորդին և մէկ՝ հասարակ քաղաքին. մեզի տեղն բան մի չկայ: Առաջնորդաց գրեր են՝ թէ յորդորէք զժողովուրդն, առնուք զայք յերուսաղէմ և ժողովրդեանն գրեր է՝ թէ զայք յերուսաղէմ ուխտ անէք և ձեր աթոռոյս խղճութիւնն տեսնուք, որպէս որ հրամանքդ էիր գրեր, ոչ աւելի և ոչ պակաս: Բայց քո ձգնաւորին ի՞նչ կ'ասես, որ նորա կարմիր մօհրն ևս է ի վերայ, որ երկու մըհրով է թղթերն: Դարձեալ գրեր ես՝ թէ թագաւորին հրամանացն հակառակ են. ես քո խօսիցդ հակառակ չկամիմ գործել, ո՛ւր մնայ թագաւորն: Իսկ նոքա զքեզ բանի մի տէր գիտես, կարծես որ կու հակառակին այլ կ'ասես. զարաքաջ բազուկ Թաթարդ(*) այդպէս կու հաւանեցուցանէ հանապաղ այտիւ չոգեւորտէ՛ր, մեր յայս կողմս գալոյ պատճառն այս էր, որ յետ զատկին պատրաստեցայ զնալ ի Կիպրոս, չեթող՝ թէ զնա՛ ի Թոխաթ, եւրեւի մարդիկ յորդորեալ, ա՛ռ եկ, գալ գատիկն կատարեմք ի միասին և ապա գնաս ի Կիպրոս: Ես այլ մըհանա կու փնտռէի, որ քովէն հեռանայի և աղատէի. մէկ այլ՝ որ օնսաւղ(?) պիտի Թոխաթ հանդիպիմ, զքոուրս առնում և ապա երթամ: Ի՞նչ ասեմ, հոգեւորտէ՛ր, ցաւ և գանկատ շատ, որ գրով չի գար, և կենդանի է Տէր, որ բնաւ աշխատանք ոչ էր ինձ գալ յիստամպօլ և տարակուսանացս լուծուիմ առնուլ, թէ ոչ լինէր երկրի խօսք և լեզու, որ զկեանս մեր մաշեաց, որ յիստամպօլու լալով ելայ ես. յետի գիշերն կատաղի շանց նման ի խանն թափեցան վերայս, երեք օտա փոխեցի, հազիւ խալիսեցայ: Պապուճիս հաւասարն մարդ երեսու ուրացող և հերձուածող կանչէին. և այն վաղիվէն ելայ զքեզ որոնեցի ի Պաղատ և ի Ղալաթիս

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է. «Ոճանէս վարդապետի Թոխաթեցի զրեալ Վեհիս»:

(*) Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցիին կ'անանրկէ:

և ոչ դտի զքեզ, այլ լալով դարձայ յմուս-
կուդար, զընկերս թողի և միայնակ անա-
պարեցի թէ հասանիմ, որ Մարտիրոսն յե-
րուսաղէմայ չեկած և տիւան չմտած մարդ
հասուցանել տամք վասն խաղաղութեան.
չեղև, չի կարացաք հաւանեցուցանել. ա-
ռանց թաթարին չկարացին ճուղապ տալ
ոչ զոքա և ոչ սա. իսկ աստ ապականեալ
մուկն և աղուէսն բաժակն քացախ մէկ
պահ նստաւ քոյն, ներկեաց զինքն չարա-
խօսութեամբ և մուրթաթ Սարգիս արեւ-
դայն թուր կու քաշէ վերայս: Ես երդումն
ունիմ, որ վասն նոցա ոչ մէկ զեղ գնալ և
ոչ ստակ մի տալ, յորժամ զքեզ հաւածեն
և իւրեանք աշխարհի տէր լինին: Դեռ չե-
ղած նըւիրակ ևս եմ եղեր. հրամայեք ես,
ծառայդ եմ, հողեւորտէ՛ր. այսքան պատ-
ճառս գոն և կ'ասեմք մարդոյ խաթր չի
աւերեմք, թէ չէ մեք ի՞նչ բան ունիմք
ի մէջ այսպիսի բանիցս թեմիս վիճակիս
համար թէ մեծամեծ կալուերիս. Աստուած
նսափ տայ իւրեան. թէ թողեր էր որ ի
Կիպրոս էաք պակսեր, այսչափ խօսք այլ
չէաք լսեր: Հերու ուղարկեաց ի Ստամբուլ,
չի գիտնալով գնացաք, այսչափ տարւոյ
բարեկամաց չարակամ երեւեցաք. և այս
տարի քառասուն անգամ աղաչեցի՝ թէ
այդ մարդիկդ մի՛ ուղարկեր, չի մոեց, ի՞նչ
անեմ: Վասն որոյ ես իմ բանին և իմ պա-
կասութեան հետ եմ. մի՛ կարծեր թէ ես
նոցա մէկ զործոյն վերայ եմ, կամ կամացն
կամակից: Դուք գիտէք, Աստուած ձեր
բանն ալողէ. թէ մեզ զիր մի կու գրես
քանի մի օր ի Թիսաթ կենալու կամ ի Կիպ-
րոս, հրամանք քո է. իսկ թէ բնաւին յաչ-
խարհէս ել կ'ասես, դու գիտես. ի Հապաշն
կ'երթամ, ի Ֆուսնգն կ'երթամ, ի Մօսկով
կ'երթամ, Աջամիստան կամ յէջմիւածինն
չեմ երթար, թէ ի տեղս սպանանել տալն
ևս գիտնամ. դու ողջ կեցիր և որպէս կա-
միս՝ այնպէս արա՛ւ. իսկ զմնացեալն քո
սիրելի որդեակ և մեր եղբայր Վարդան
վարդապետն պատմեցէ: Միթէ տաճկի
նամա՞զ է այս: Եւ զօրութիւն Տեառն հո-
վանասցի տեառն մերոյ և քոյոցդ ամենե-
ցուն, ամէն:

ԹՎԻՆ ՌՃԺԵ [= 1666], օգոստոս ի ԻԱ,
ի քաղաքն յԱնկուրիա:

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԸՆՏՐՈՒ-
ԹԻՒՆԸ ՊԻՏԻ ԿԱՏԱՐՈՒԻ 1941 ԱՊՐԷԼ 10-ԻՆ

Թերթս մամուլի յանձնուելու պահուն Ս. Արաույս
Ամեն. Ս. Պատրիարք Երեւանէն ընդունեցաւ Ամենայն
Հայոց Հայրապետութեան Ամեն. Տեղակալին նոյեմբեր
11 րուակիր հետեւեալ հեռագիրը:

Պերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը կարողի-
կոսի բնաւարեան օր նշանակած է 1941
Ապրիլ 10. նամակը յանձնած է բղրասարին:
Տեղեկացուցէ՛ք Փարիզ և Մարտիլ:

ՏԵՂԱԿԱԼ ԴԷՌՈՒ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Երանաւորն Տ. Տ. Պետրոս Ա. Կարողի-
կոսի վախճանման առթիւ փոխանակուած
հեռագրեր եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ցա-
ւակցական նամակը.

Պեյրոս, 28 Սեպտ. 1940

ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻՆ, ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ.

Կարողիկոսը վախճանեցաւ. հեռագրեցիք Ձեր
անկնուրը:

ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐՕԵԱՆ

Երուսաղիմ, 28 Սեպտ. 1940

ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐՕԵԱՆ, ԱՌԱՋՆՈՐ-
ԴԱՐԱՆ ՀԱՅՈՅ, ՊԷՅՐՈՒԹ.

Նորին Սրբութեան վախճանումը յուզեց մեզ
խորապես: Կը յայտնենք մեր և Միաբանութեան
վշտակցութիւնները: Կը ցախեմք որ պիտի չկարե-
ւանք անձաւք ներկայ ըլլալ յուղարկաւորու-
թեան: Մեզ ներկայացնող երկու վարդապետներ
եղող պիտի ուղևորին վաղը:

ՊԱՏՐԻԱՐԿ ՄԵՍՐՈՊ

Հրատարակեց՝ Մ. Ե. Ն.,

Համար 929-8

1 Հոկտեմբեր 1940

ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ԿԱՄՈՒՆԻՍՏԻ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՈՐԻ ՀԱՅՈՅ
ԼԻԲԱՆԱՆԻ
Ի ՊԵՅՐԱՆԻ

Գերազնորհ Սրբազան Եղբայր,

Մերի անհուն դառնությամբ ընդունեցայ Ձեր Ս. Եղբայրության Սեպտեմբեր 28 բուռ-
կիր գուժաբեր հեռագիրը այն պահուն՝ որ
հաշվեցանք նախաստիճակը կատարել եմք բա-
ժօրով կ'ըլլեինք Պատրիարքարան, եւ ես իմ
կարգիս փոխեալ սրիւ եւ արտասուկից
աչօք հաղորդեցի դառն գոյժը Միաբանու-
րեան, որ ինձ հետ միասին համակուեցաւ
խոր ինքնութեամբ:

Հետեւեալ օրը ես էի ժամարար. Բարձ-
րելու պահուս Ս. Յակոբեանց տանարին մէջ
համալսմբում հաւասարեցանք հաղոր-
դեցի ինքու իրականութիւնը՝ մաղթանքներ
ընելով վասն փրկութեան հոգւոյն երջանկա-
լիւսակ հանգուցեալ Կաթողիկոսի եւ վասն
բարեգործ, անասան եւ յարասեւ պահպա-
նութեան Կիրիլիոյ նորահաստ Արքային,
մաղթելով միանգամայն որ քիչ ասեմք վեր-
նայ Անոր վրայէն սուգի շարժը՝ ընտու-
րեամբ արժանաւոր յաջորդին:

Քիչ առաջ մօտէն ակնասես ըլլալով լու-
սահոյիս ակսակիր վիճակին, որմէ այս ան-
գամ պիտի չկարենար ազատուիլ, ինչպէս
յայտնեցին բժիշկները, արդէն կը գուշակէի
պատանելի գոբախութիւնը, բայց եւ այն-
պէս չափազանց ցնցիչ տալուութիւն ըրաւ
վրաս գոյժը, վասնզի իբրեւ դպրոցական ըն-
կերներ եւ ի վարդապետութեան օժակիցներ՝
բարեկամական սիրով կապուած էինք մի-
մեանց հետ: Իսկ միւս կողմէ կ'երեւակայեմ
այն լայն դասարկութիւնը, զոր Նա կը բո-
ղու իր ետեւէն, Բանդի չորս տարիներէ ի վեր
գրեթէ ինք միայնակ ուսերուն վրայ առած
էր պատշտին ծանրութիւնը եւ վարիչ ոյժը
եւ հոգին ու ջիւնը եւ Կաթողիկոսարանին,
զոր իր անպարտաւոր եղանակով ու ջանքե-
րով պայծառացուց եւ մեջեղ բերաւ յաւե-
լիւսակէի այն կորուստները, որոնք այժմ
զարգն են Կիրիլիոյ Հայրապետանոցին եւ
միանգամայն առիթ պարձանաց համարեն
Հայրության:

Արդար եւ սեղին էր այն բարոյական վար-
ձասրութիւնը զոր Պատրիարքարան ժո-
ղովը ամենայն ողջմտութեամբ ըրաւ՝ միա-
ձայն բազմեցնելով զինքը Կիրիլիոյ Կաթողի-
կոսութեան պատմական եւ դարաւոր Ար-
քին վրայ. սակայն դաժան հիւանդութիւնը
զգեսնեց զինք նոյնիսկ յաւուր փետայութեան
Իւրոյ: Ո՛չ ինք վայելեց եւ ոչ ուրիշներուն
վայելցուց: Իր առաջին հայրական ու հայ-
րապետական Կոնգրակը, որ այնքան զնա-
հասուեցաւ ընդհանուրէն, իր կարապի եղբ
եղաւ, աւա՛ղ:

Այժմ Ձեզ եւ Ձեր միաբանակից Ս. Հարց
եւ Եղբայր կը մնայ ի Տեր հանգուցեալ Հայ-
րապետի յիշատակի սիրոյն կրկնապակել Ձեր
ջանքն ու եռանդը խաղաղ ու համեմատ
մթնոլորտի մը տակ շարունակելու համար
Հայրապետանոցին մէջ սեղծուած հոգեւոր,
կրթական եւ հրատարակչական աշխատանքը,
որքան որ կը ներեն ներկայիս անպայս
պայմանները, մինչեւ որ աշխարհ համարեն
բախտն ունենայ ողջունելու ցանկալի խա-
ղաղութեան արժանոյքը եւ գործերը վերստա-
նան իրենց բնականոն ընթացքը:

Կարգադրեցինք որ յառաջիկայ Կիրակի,
6 Հոկտեմբեր, Մերոց Յակոբեանց Մայր Տա-
նարիս մէջ, յատուկ Սուրբ Պատարագի մա-
տուցմամբ եւ դամբանական Բարոգով, հոգե-
հանգստեան պատշտին կատարուի ի հանգիստ
հոգւոյ Նրանաւորին Հայրապետին:

Նկատելով որ Սեպտեմբեր 28ին արդէն
պատրաստուած էի Սուրբ Պատարագ մատու-
ցանել մեր հաշվեցանքի տօնին առթիւ, միւս
կողմէ խորհելով քէ յոյժ սաստիկ պիտի լինի
Հանգուցեալի դազալին առջեւ կրելիք յու-
զումս, իմ փոխարեն սեղոյ փութացուցի Միա-
բանութեան անպամներէն Հոգեւորին Տ. Տ.
Գեորգ եւ Պարոյր Վարդապետները, պատուի-
րելով անոնց որ ծաղկեպսակ մը դնեն դա-
զալին վրայ յանուն իմ եւ Նրուադեմի Միա-
բանութեան:

Յայտնելով խորին վշտակցութիւնս Ձեր
Ս. Եղբայրության, Կաթողիկոսարանի Գե-
րաւորին Արեւիկոսկոպոսներուն եւ Հոգեւորին
Վարդապետաց եւ բոլոր աշխատաւորաց՝ եւ-
կար կեանք եւ Սուրբ Հոգւոյն մխիթարու-
թիւնը կը մաղթեմ ամենուզ:

Մնամ սգակից Ձեզ եւ Աղօթակից
Պատրիարք Ս. Նրուապետի
ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութեան ժողովին երեսուրդի Միաբանութիւնը եւ պատրիարքական տեղակալը ներկայացնող երկու պատգամաւորներու ընտրութիւնը

7 Հոկտ. 1940, Երկուշաբթի ժամը 4ին (յ. մ.), գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհ. Ժողովի Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, առ Միաբանական Ընդհանուր Ժողովն ուղղուած գիրին ընթերցումէն յետոյ, կատարուեցաւ ընտրութիւնը Երեսուղէմի Միաբանութիւնը ներկայացնող պատգամաւորին: Եւ քուէից մեծամասնութեամբ, կ'ընտրուի Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. Խարայէլեան:

Ս. Աթոռոյս Ամեն. Ս. Պատրիարքի հրահանգով Հոկտեմբեր ամսոյ ընթացքին հետզհետէ ընտրուեցան Կաթողիկոսական ընտրութեան հետեւեալ տեղական պատուիրակները.

Երեսուղէմ՝ Մեծ. Տիար Լեւոն Գեորգեան
Բերդեմէմ՝ » » Յակոբ Նասարեան
Յոպպէ-Ռեմէմ՝ » » Յովնանէս Գալանճեան
Հայփայէմ՝ » » Սիմոն Սիմանեան
Անդրյոթղանմէմ՝ » » Տօք. Սուրէն Էթեմէզեան:

Նորին Ամեն. Նախագահութեամբ, յիշեալ Մեծ. ազգայինները Նոյեմբեր 3ին, Կիրակի, Ժողով գումարեցին պատրիարքարանի մէջ, և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան համար Ս. Էջմիածին գումարուելիք Ազգային - Եկեղեցական Ժողովին մէջ Երեսուղէմի պատրիարքական շրջանակի հայ Ժողովուրդը ներկայացնող աշխարհական պատգամաւոր ընտրեցին Հայփայլեանի Տիար Պենոն ձըրեան Մեծ. ազգայինը: Ժողովին ներկայ էր կաթողիկոսական ընտրութեան Միաբանութեան ներկայացուցիչը՝ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. Խարայէլեան: Ստորեւ կուտանք Ժողովին արձանագրութիւնը:

«Օրակարգ. — Ընտրութիւն Պաղեստինի եւ Անդրյոթղանանի Հայ Ժողովրդեան մէկ աշխարհական Պատգամաւորի:

«Ըստ հրահանգի Ս. Երեսուղէմի Առաքելական Ս. Աթոռոյ Պատրիարք Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպիսկոպոս Նշանեանի, այսօր, Կիրակի, 3 Նոյեմբեր 1940, ժամը 10.30ին (կ. ա.) Պատգամաւորական Ժողովս Նիստ գումարեց Պատրիարքարանի մէջ Նախագահութեամբ Նորին Ամենապատուութեան, կատարելու համար ընտրութիւնը աշխարհական միակ պատգամաւորին, որ յանուն Երեսուղէմի պատրիարքական շրջանի Հայ Ժողովրդեան պիտի մասնակցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան առթիւ Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուելիք Ազգային - Եկեղեցական Ժողովին: Ներկայ էին.

- 1.— Տիար Սիմոն Սիւննեան, Պատուիրակ Հայփայլ,
- 2.— Լեւոն Գեորգեան, Պատուիրակ Երեսուղէմի,

- 3.— » Տօքթ. Սուրէն Էթեմէզեան, Պատուիրակ Անդրյոթղանանի,
- 4.— » Յովհաննէս Գալանճեան, Պատուիրակ Յոպպէ-Ռեմէմի,
- 5.— » Յակոբ Նասարեան, Պատուիրակ Բերդեմէմի:

«Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Ժողովը բանալով՝ շնորհաւորեց ներկայ պատուիրակներուն պաշտօնը և հրաւիրեց զիրենք, ըստ Օրակարգի կատարելու Պաղեստինի և Անդրյոթղանանի Հայ Ժողովրդեան միակ աշխարհական պատգամաւոր ընտրութիւնը:

«Նորին Ամենապատուութիւնը կարգաց Մայր Աթոռոյ Ամենապատու. Տեղակալէն և Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդէն ստացուած 8 Յուլիս 1940 թիւ 144. և 12 Սեպտեմբեր 1940 թիւ 193 պաշտօնագրերը, որոնցմով պէտք եղած հրահանգները կը տրուէին պատգամաւոր ընտրութեան և յարակից մանրամասնութեանց վերաբերմամբ:

«Խորհրդակցութիւններ և կարծեաց փոխանակութիւններ եղան ընտրելի պատգամաւոր անձին շուրջ:

«Նկատի առնուեցաւ արդի պարագաներու մէջ երթեկութեան եւայլն դժուարութիւնները:

«Այս Ժողովս նկատի առաւ Հայփայլի ազգայիններէն Տիար Պենոն ձըրեանի 23 Հոկտեմբեր 1940 թուակիր նամակը, որով իր թեկնածութիւնը կը զնէր՝ ընտրուելու պարագային՝ ըլլալ Պաղեստինի և Անդրյոթղանանի Հայութեան աշխարհական պատգամաւոր:

«Յիշեալ ազգայինի մասին ըստ ամենայնի նպաստաւոր տեղեկութիւններ քաղուած ըլլալով Հայփայլի նախկին Հոգեւոր Հովիւ Հոգ. Տ. Շաւարշ Վարդապետէ, ինչպէս նաեւ Ժողովին ներկայ եղող Հայփայլի Ժողովրդեան ներկայացուցիչ Տիար Սիմոն Սիւննեանէ՝ Ժողովս, միաձայնութեամբ, Պաղեստինի և Անդրյոթղանանի Հայ Ժողովրդեան աշխարհական պատգամաւոր ընտրեց Մեծ. Տիար Պենոն ձըրեանը և խնդրեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօրմէն այս ընտրութիւնը հեռագրաւ ծանուցանել Մայր Աթոռոյ Ամեն. Սրբազան Տեղակալին և Ս. Էջմիածնի, ինչպէս նաեւ ընտրեալ պատգամաւորին՝ ի Հայփայլ:

«Ժամը 12ին փակուեցաւ Ժողովս Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Պահպանիչով:»

(Ստորագրութիւնք՝ Ներկայից)

3 Նոյեմբեր 1940

Աթոռ Առաքելական Ս. Յակոբեանց
Երեսուղէմ

Ժողովէն վերջ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետեւեալ հեռագրեց Ս. Էջմիածնի Ամեն. Տեղակալ Որբազանին:

«Կաթողիկոսական ընտրութեան պատգամաւորներ ընտրուեցան մեր Միաբանութեան կողմէ՝ Կիւրեղ Ծ. Վրդ. Խարայէլեան, 45 տարեկան, երեսուղեմարմակ, Խաւանդապետ, որդի հանգուցեալ Մաքոնց հաճախի ի Նոր Ջուղա, եւ Պաղեստինի եւ Անդրյոթղանանի Ժողովրդեան կողմէ՝ Պենոն ձըրեան, 35 տարեկան, որդի Յովսէփի, Պաղեստինեան հպատակ, բնակիչ Հայփայլ:»

ՊԱՏՐԻԱՐԿ ՄԵՍՐՈՊ

ՏՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ 8 Սեպտ. կիր. — Գիլս Գոսլյ Ս. Աստուածամի. Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ:

— Նորին Վեհ. Մեծին Բրիտանիոյ ձօրձ. թագաւոր - կայսեր բաղձանքին համաձայն, ինչպէս միւս եկեղեցիներու նոյնպէս մեր եկեղեցւոյ մէջ, համաշխարհային խաղաղութեան համար կատարուեցաւ մասնաւոր աղօթք և խնդրուածք: Ու Հօգ. Տ. Եղիշէ Վրդ., պատերազմի պատճառներու վրայ, օրուան առիթով, պատշաճ քարոզ մը խօսեցաւ:

✱ 15 Սեպտ. կիր. — Ս. Պատարագ՝ ի Ս. Հրեշտակապետ. քարոզեց Տ. Գէորգ Վրդ., բնաբան առնելով «Այլ շնորհքն Աստուծոյ եմ գինչ եւ իցեմ. և շնորհք նորա որ յիս՝ ընդունայն ինչ ոչ եղև» (Ա. կրնթ. Ժե. 10). բացատրեց թէ մարդիկ հաւատքով և Աստուծոյ շնորհքին միջոցաւ միայն կրնան փրկուիլ, և ոչ թէ իրենք իրենց անձնական արժանիքներով:

✱ 21 Սեպտ. Շբ. — Իմուռն Ս. Աստուածամի ի ՍԱՆՏԱՅԷ. Ս. Յակոբ կատարուած առաւօտեան ժամերգութեանէն յետոյ, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածնին, հանդիսաւորապէս՝ «Հրաշափառ»ի արարողութիւնը կատարելէ յետոյ: Քարոզեց Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ.:

✱ 22 Սեպտ. կիր. — Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ. քարոզեց Տ. Պարզե Վրդ. հետեւեալ բնաբանով. «Հօգի է Աստուած, և երկրպագուացն նորա հոգւով և ճշմարտութեամբ պարտ է երկրպագանել». ներկայացնելէ յետոյ էական յատկանիշերը մարդուն և Աստուծոյ, ցոյց տուաւ թէ ինչպէս պէտք է տեղի ունենայ անոնց յարաբերութիւնը: Աստուած սէր է գեղազանցապէս, և Անոր ճշմարիտ երկրպագուն, հոգիով պարտի հաղորդութեան մէջ ըլլալ Անոր հետ:

✱ 28 Սեպտ. Շբ. — Նախասոն խաչվեացի. ըստ սովորութեան, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտումին, Քրիստոսի Ս. Խաչին մասունքը պարունակող ճաճանչը Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ձեռամբ, Ս. Գլխադրի մատուռէն, թափօրով Աւագ Սեղան հանուեցաւ, ուրիշ Սրբազանը օրհնեց կենաց Փայտով՝ հաւատացեալները: Արարողութեանէն վերջ, Միաբանութիւնը պատրիարքարան ելաւ թափօրով. — Նոյն պահուն հասաւ հեռագիր մը որ կը գտնէր մահը Կիլիկիոյ Պետրոս Ա. Հայրապետին: Ս. Պատրիարք Հայրը քրտի փղծկումով հաղորդեց գոյժ՝ Միաբանութեան անդամներուն. — Գիշերը կատարուեցաւ Հսկում:

✱ 29 Սեպտ. կիր. — խաչվեաց. Մեծ հանդէսով պատարագեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը և քարոզեց, հաստատելով Խաչին ներդրածութիւնը անհատներու և համայնքներու կեանքին մէջ: Ներկայացուց Խաչին փառքը քրիստոնէական պատմութեան մէջ: Յոյց տուաւ թէ որքան որ անարգուած էր Խաչը ի հնումն, այնքան ի պատուի եղաւ քրիստոնէութեամբ: — Պատարագէն վերջ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտամունք Մեղզոնեան բարերար եղբայրներու հա-

մար. — Կէս օրէ վերջ, ժամերգութեանէն առաջ, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, չքեղ հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ Խաչվեացի մեծ անդաստանը, հանդիսապետութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

✱ 30 Սեպտ. Բշ. — Մեղեղոց խաչվեացի. Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Փրկիչ. քարոզեց Տ. Սերովբէ Վրդ. բացատրելով թէ ինչպէս մարդկութիւնը ձկնած էր կեանքին խորհուրդը ըմբռնել, սակայն իր մարդկային միջոցները անբաւական էին այդ խորհուրդը լրել ըմբռնելու. քրիստոնէութիւնն էր որ Խաչին գաղափարին լոյսովը բացաւ խորհուրդը թէ՛ աստեղծ և թէ անդնական կեանքին. — Յետ Ս. Պատարագի հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Ազգային Գերեզմանատան մէջ:

✱ 6 Հոկտ. կիր. — Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ. քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ., հրահանգիչ դասեր հանելով հանգուցեալ Տ. Տ. Պետրոս Ա. Կաթողիկոսի կեանքի զանազան շրջաններէն: Ներկայացուց Ողբ. Պետրոս Կաթողիկոսի անձը իբրեւ մտքի, սրտի եւ կամքի տէր անհատականութիւն. եւ հանգիստութիւններ մատնանչեց մեր օրերու եւ Յիսուսի առաքեալ Պետրոսի միջև, օրհնելով յիշատակը հանգուցեալ հայրապետին. — Հոգեհանգստեան մասնաւոր պաշտամունք կատարուեցաւ Տ. Պետրոս Ա. Կաթողիկոսի հոգեոյն համար: Ս. Պատարագէն վերջ, Միաբանութիւն և ուսանողութիւն պատրիարքարան ելան թափօրով, իրենց ցաւակցութիւնը յայտնելու Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որ միակ օծակից մտերմին էր հանգուցեալ հայրապետին: Նոյն միջոցին, կրկին ցաւակցութիւն յայտնելու եկած էր նաև Անկիլքան եկեղեցւոյ եպիսկոպոսը, երէցի մը ընկերակցութեամբ:

✱ 11 Հոկտ. Ուր. — Յետ միջօրէի ժամերգութիւն և նախատօնակը կատարուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ, հանդիսապետութեամբ լուսարարապետ Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ.ի:

✱ 12 Հոկտ. Շբ. — Ս. Կեդր. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցիին մէջ. քարոզեց Տ. Եղիշէ Վրդ.:

Պատարագէն վերջ, հանդիսապետ Հայր Սուրբը և վարդապետներ նոյն վանքի տեսչարանը ելան, ուր պատշաճ պատուասիրութիւն մը եղաւ:

Յետ միջօրէի, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր զըլխաւորութեամբ, ամբողջ Միաբանութիւնը, պաշտօնական երթով գնաց Ս. Յարութիւն, ուր, «Հրաշափառ»ի մուտքէն յետոյ, երեկոյեան ժամերգութիւնը եւ Վարագայ խաչի նախատօնակը պաշտուեցաւ, ազգապատկան բաժնի վերնատան մէջ:

✱ 13 Հոկտ. կիր. — Վարագայ խաչ. ժամերգութիւն՝ ի Ս. Յարութիւն. Ս. Պատարագ մատուցուց Ս. Գերեզմանին վրայ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը: Պատարագէն յետոյ ամբողջ Միաբանութիւն նոյն հանդիսաւոր գնացքով վերադարձաւ վանք:

✱ 20 Հոկտ. կիր. — Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. քարոզեց Տ. Յուսիկ Վրդ. ողորմածութեան և բարեգործութեան մասին, մատնանչելով ճշմարիտ կերպը աստուածահաճոյ ընկերսիրութեան:

✱ 26 Հոկտ. Շբ. — Տոն Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետաց, ի Ս. Յակոբ պատարագեց և քարոզեց Տ. Արթուր վրդ. բնաբան առնելով «Աստուած խօսեցաւ ի բարձանց» խօսքը. «Երակներ կան, բուս, ժողովուրդներու հոգեկան կեանքին մէջ, ուր կը խօսի աստուածային հոգին. ազգերու և Աստուծոյ հանդիպման կէտն է ատիկա: Մեր Թարգմանիչները հանդիպման կէտերն են Աստուծոյ: Ապա խորհրդածութիւններ ըրաւ, յիշատակելի սուրբերէն իւրաքանչիւրին առիթով: Պատարագէն վերջ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն: Որոշ թիւով բազմութեան մը հետ ներկայ էր Ս. Թարգմանչաց վարժարանի ամբողջ ուսանողութիւնը:»

✱ 27 Հոկտ. Կիր. — Ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզեց Տ. Պոսկ վրդ. «2^ր ուստեք ասեմ զինէն մարդիկն թէ իցեմք բնաբանով, և բացատրեց թէ անհրաժեշտ է քրիստոնեային համար նախ զՅիսուս ճանչնալ, անոր ներկայութիւնը իր մէջ ըզգալ, և անկէ յետոյ միայն զայն իրը Աստուծոյ օժեպել զաւանել:»

✱ 3 Նոյ. Կիր. — Ս. Պատարագ ի Ս. Յակոբ քարոզեց Տ. Միւսոն վրդ., օրուան ճաշու ընթերցուածէն կրօնական դասեր աւանդելով:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Բ

✱ 14 Սեպտ. Շբ. — Ս. Աթոռ վերադարձաւ Հոգ. Տ. Պարոյր վրդ. Միւսոնեան, Կիպրոսի Մեկգոնեան հաստատութեան մէջ իր կրօնական դաստիարակի, և հոգեւորականի հինգ տարիներու արդիւնաւոր և օգտաշատ պաշտօնավարութենէն վերջ, և ստանձնեց դասեր ընծայարանի և Ժառանգաւորաց վարժարանի մէջ:

✱ 23 Սեպտ. Բշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը վերադարձաւ Լիբանանէն, իր հետ բերելով Անթիլիասի Դպրեվանքի վերատեսուչ Հոգ. Տ. Նորայր վրդ. Պօղարեան, որուն պաշտօնավարութեան հինգ տարիներու շրջանը առաւել քան օգտակար եղաւ Անթիլիասի Դպրեվանքին մէջ: Հոգ. Հայրը իրեն անդամ Պատ. Տնօրէն Ժողովոյ կը վերադառնայ Ս. Աթոռ, ստանձնելով դասեր ընծայարանի և Ժառ. վարժ.ի մէջ:

✱ 29 Սեպտ. Կիր. — Այսօր, խաչվերացի Ս. Պատարագի մատուցումէն յետոյ, Հոգ. Տ. Գէորգ և Տ. Պարոյր վարդապետները Անթիլիաս մեկնեցան, յանուն Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան, մասնակցելու հայրապետի Թաղման արարողութեան:

✱ 2 Հոկտ. Դշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին Երուսաղէմի Անկլիքան եկեղեցւոյ եպիսկոպոսը և Կանոնիկոս Պրիմէն, իրենց և համայնքին ցաւակցութիւնը յայտնելու, Ն. Ս. Օծու թիւն Տ. Պետրոս Ա. կաթողիկոսի մահուան առթիւ:

✱ 17 Հոկտ. Եշ. — Նապլուսի դատաւոր L. E. C. Evans, իր տիկնոջ և իր հետեւորդներուն հետ

միասին այցելեցին Ս. Յակոբեանց Տաճարը և մայրավանքը:

✱ 18 Հոկտ. Ուր. — Հարիւրապետ Էքսէրճեանի առաջնորդութեամբ, Ս. Յակոբեանց Տաճարը և վանուցս զանազան հաստատութիւնները այցելեցին Պաղեստինի ընդհանուր հրամանատարութեան սպայակոյտի անդամները, Leit. Col. C. P. Baker-ի զլխաւորութեամբ:

✱ 1 Նոյ. Ուր. — Կէսօրէ առաջ Ժամը 10ին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Լուսարաբապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. վրդ.ը, Բամազանի պայրամի առիթով շնորհաւորական այցելութիւններ տուաւ տեղւոյս իսլամական բարձր ժողովին, Երուսաղէմի քաղաքապետին, և մի քանի իսլամականաւոր անձնաւորութեանց:

✱ 2 Նոյ. Շբ. — Ժամը 10.30 (կ. ա.), Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր հետ ունենալով Գեր. Լուսարաբապետ Հայր Սուրբը և վանուցս բժիշկ Տօթթ. Ն. Եսպլեանը, Բամազանի պայրամին առիթով, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ քաղաքիս թրքական հիւպատոսին:

Վ Ե Ր Ա Բ Ա Յ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

✱ Հոկտ. 2ին տեղի ունեցաւ պաշտօնական վերաբացումը Ժառանգաւորաց վարժարանի և ընծայարանի դպրոցական տարեշրջանի: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Տնօրէն Ժողովոյ անդամներով և ուսուցչական կազմով, ուսանողներէն առաջնորդուած՝ վարժարանի սրահը ելան. եղան աւօթք ու երգ. կարգացուեցաւ Սերմնացանի առակը. Ս. Պատրիարք Հայրը յորդորեց ուսանողութիւնը Ժրջան աշխատութեամբ արդիւնաւորել իրենց հոգիի և մտքի աճման համար ցանուած սերմերը:

Այս տարի Ժառանգաւորաց վարժարանի ուսուցչական կազմին վրայ աւելցան Հոգ. Տ. Նորայր վրդ. Պօղարեան, Հոգ. Տ. Պարոյր վրդ. Միւսոնեան, և Պր. Պերճ Սանտրունի:

Սիւրիայէն և Լիբանանէն հասած են արդէն 12 նոր Ժառանգաւորներ: Կը սպասուի ընդունուածներէն մնացածներուն ժամանումին:

✱ Հոկտ. 3ին վերաբացուեցաւ նաեւ Ս. Թարգմանչաց վարժարանը. տեսչութիւնը՝ ուսուցչական կազմով, և ամբողջ ուսանողութիւնը՝ աւելի քան 650 հոգի, ընդունեցին Ս. Պատրիարք Հայրը, վարժարանի սրահին մէջ, ուր, Տեսուչ Հայր Սուրբին շնորհակալութեան խօսքերէն յետոյ՝ Ս. Պատրիարք Հօր այս այցելութեան համար, Նորին Ամենապատուութիւնը օրհնեց ուսուցչական կազմը և ուսանողութիւնը. միաբերան երգեցին «Հայր մեր»ը. նոյն օրը դասերը սկսան: Ս. Թարգմանչաց վարժարանի ուսուցչական կազմին վրայ աւելցան Տ. Յակոբ Աբեղայ, Պ. Պերճ Սանտրունի և Պ. Ստեփան Զօպանեան: